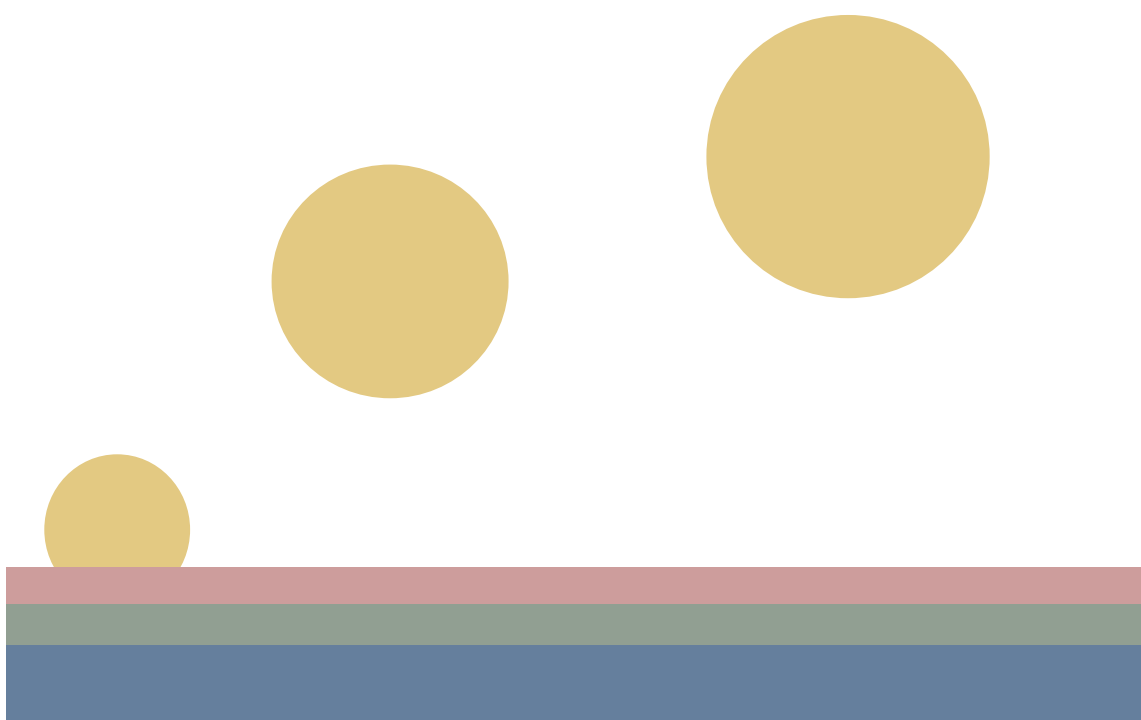

NYSTARAPPORTEN

CIVILSAMHÄLLETS SVAR PÅ HUR VI KAN STÄRKA SAMHÄLLSKONTRAKTET, DEMOKRATIN OCH VÄLFÄRDEN

NYSTA

2021

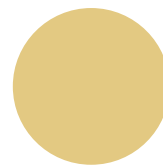
**Formgivning
av Still Woodgrain**

*STILL
WOOD
GRAIN*

INNEHÅLL

1. INLEDNING	4
Presentation av Nysta-teamens arbete och deras förslag	5
2. NÅGRA PRINCIPIELLA REFLEKTIONER	9
Om samhällskontrakt. För vem och för vilka?	10
Om tillit	11
Om den enskilda individens engagemang	13
Om det civila samhället	13
Om det civila samhället som en delmängd i samhället	16
Om civilsamhällesorganisationers relation till stat och näringsliv	17
Om hållbarhet och Agenda 2030	18
3. OM NÅGRA AKTUELLA UTVECKLINGSTENDENSER	19
Trovärdiga demokratiska strukturer ifrågasatta	19
Krisbranscher och krisområden i pandemins spår	20
Frihet och oberoende	21
4. TEAM: CIVILSAMHÄLLET'S ÖVERGRIPANDE FÖRUTSÄTTNINGAR	24
5. TEAM: VÄLFÄRD I FÖRÄNDRING	47
6. TEAM: ARBETSMARKNAD OCH KOMPETENSUTVECKLING	66
7. TEAM: AI OCH DIGITALISERING	79
8. TEAM: DET DEMOKRATISKA UTRYMMET	98
9. TEAM: FORSKNING, UTBILDNING OCH INNOVATION	121
10. AVSLUTNING OCH FRAMTID	134

NYSTA ÄR CIVILSAMHÄLLETS SVAR PÅ HUR VI BYGGER ETT BÄTTRE SVERIGE

Corona var gnistan. När pandemin i början av året svepte in över Sverige förde den med sig många svåra utmaningar för samhället. Men pandemin kom även att synliggöra dessa brister och för att bidra till ett utvecklat och förnyat samhällskontrakt gick i juli 2020 fem stora paraplyorganisationer inom civilsamhället och en högskola samman och initierade Nysta, Civilsamhällets nystartsgrupp. De är: Civos, Ersta Sköndal Bräcke högskola, Famna – riksorganisationen för idéburen välfärd, Forum – idéburna organisationer med social inriktning, Giva Sverige och Fremia. Tillsammans representeras en mängd civilsamhällesorganisationer som verkar inom allt från avancerad sjukvård till arbete med ungdomar i socioekonomiskt utsatta områden. Det finns inte ett civilsamhälle i Sverige, men det finns en delad vision om ett Sverige med ett starkt och engagerat civilsamhälle för invånarnas bästa, nu och i framtiden.

Nysta verkar inom sex olika områden:

Civilsamhällets övergripande förutsättningar, Välfärd i förändring, Arbetsmarknad och kompetensutveckling, AI och digitalisering, Det demokratiska utrymmet samt Forskning, utbildning och innovation

1. INLEDNING

Jan-Håkan Hansson, redaktör

Martin Ärnlöv, ordförande för Nysta

Under året som gått, från sommaren 2020 till denna sommar 2021, har ett antal organisationer i det civila samhället genomfört samverkansprojektet Nysta med uppgift att formulera idéer och konkreta förslag på hur Sverige kan bli ett bättre land att leva i – för alla. Nysta ska förstås som en nystart där det civila samhället kan spela en förnyad och mer utvecklad roll än tidigare. Pandemin som härjat i världen och i Sverige har satt fingret på en rad omständigheter och problem som gör det uppenbart att civilsamhället och alla dess organisationer behöver spela nya och viktiga, ibland avgörande, roller i det framtida Sverige. I den här rapporten finns ett stort antal idéer och konkreta förslag till förbättringar; analyser av olika områden, innovationer och utvecklingsförslag, förslag till ändrad lagstiftning och regleringar för specifika områden bland mycket annat.

Företrädarna för de organisationer som tagit initiativet till Nysta är övertygade om att civilsamhället kan bidra med mycket mer för att människor i framtidens Sverige ska kunna leva både tryggare, aktivare och mera meningsfullt än idag. Men då måste politiken, nationellt, regionalt och lokalt, börja vända sig till civilsamhällets organisationer som *en självklar instans* när man söker svar på våra frågor, och har behov av att utveckla kreativa idéer och nyskapande lösningar på ekonomiska, sociala, psykologiska och existentiella problem i samhället. På samma sätt behöver civilsamhällets aktörer kliva fram och bli en tydligare röst i diskussionen. Ett genuint samarbete kräver likvärdiga parter kanske speciellt i ett styrelseskick som vårt för att värna möjligheterna att bevara och vidareutveckla ett demokratiskt styre. Ett sådant samarbete ställer krav åt båda hållen, respekt och ambition från staten och dess företrädare och en offensiv, på samma gång engagerad och professionell, hållning från civilsamhället och dess företrädare.

För att nå dit måste också näringslivet i högre utsträckning engagera sig i de frågor som många civilsamhällesorganisationer traditionellt arbetar med. Engagemanget behöver närma sig de viktiga sociala, psykologiska och existentiella dimensioner som kännetecknar stora delar av civilsamhället.

På ett nationellt, övergripande plan, kräver komplexiteten i samhället, och inte minst digitaliseringens möjligheter, att relationerna mellan stat, näringsliv och civilsamhälle behöver hitta nya och mer jämbördiga och konstruktiva former. Civilsamhället behöver helt enkelt tydligare ta plats, berätta om allt man redan gör, se till att vara med i diskussioner, samtal, överläggningar på ett mer offensivt sätt. Det gäller både i det offentliga samtalet och i reella förhandlingar mellan parter som finns i samhällets olika sfärer.

Men det svenska civilsamhället med dess mångfald, storlek och oftast professionella organisering utgör idag dessvärre inte någon självklar part i politik och näringsliv.

Genom konkreta idéer och förslag manifesterar Nysta-initiativet civilsamhällets inneboende kraft och förmåga att möta olika samhällsproblem. Denna rapport ger ett antal tydliga uttryck för det.

Teamens arbete och deras förslag

Arbetet med att formulera och konkretisera idéer har organiserats i ett antal team som samlats kring olika tematiska områden. Teamen i Nysta-projektet har letts av företrädare från några olika civilsamhällesorganisationer. Teamledarna har knutit till sig personer i ett arbetslag utifrån det specifika tema man valt att arbeta med. De olika teamen har fokuserat på rubrikerna, Civilsamhällets övergripande förutsättningar, Velfärd i förändring, Arbetsmarknad och kompetensutveckling, AI och digitalisering, Det demokratiska utrymmet samt Forskning, utbildning och innovation. Arbetet i teamen har resulterat i en serie texter, seminarier, workshops, debattinlägg med mera som nu exemplifieras och sammanfattas i denna rapport.

Under temat *civilsamhällets övergripande förutsättningar* presenteras idéer och förslag som ska belysa vad som behövs för att organisera arbetet på ett smidigare och effektivare sätt inom ramen för rimliga ekonomiska förutsättningar för organisationerna i civilsamhället. En tydlig utgångspunkt för teamets arbete har varit betydelsen av mångfald som ett verktyg för ett starkt samhällskontrakt. Genom att ge en plats för varje individs behov av att existera, tänka och tillhöra skapas förutsättningar för det fortsatta samhällsbygget post corona. Genom att bejaka mångfald kan man bidra till att det demokratiska utrymmet får tillräckligt utrymme och att nya lösningar på sociala och samhälleliga problem kan utvecklas. Förslagen samlas kring rubrikerna, "Alla behövs" – stärka och skapa verktyg för tillit och delaktighet, Civilsamhällets status – "En plats vid bordet" och Jämlika villkor – riv hinder med avsikt att förenkla och skapa förutsättningar för social innovation. Det handlar om krav på en statlig utredning för ökad delaktighet och inflytande och att synliggöra och erkänna organisering som inte har vare sig stadgar eller organisationsnummer. Under "En plats vid bordet" ryms förslag om att inkludera civilsamhällesorganisationer i kommunernas planprocesser liksom i offentliga satsningar på inkludering, integration och etablering. För att förenkla och skapa förutsättningar för sociala investeringar och sociala innovationer föreslår teamet översyn av befintliga beskattningsregler och konkreta förslag för en långsiktig och friare finansiering för civilsamhället.

Temat *velfärd i förändring* tar i sin rapport sin utgångspunkt i några viktiga villkor för ideella insatser i välfärden. Det handlar om det som i rapporten kallas en paradox om det ideella arbetets meningsfulla nytta. Det framstår som viktigt att engagemanget är frivilligt, att utan konsekvenser kunna avbryta medverkan och att detta inte är förknippat med ekonomisk ersättning. Samtidigt som det uttrycker ett personligt engagemang, att vara till nytta för någon/något som inte ingår i privatsfären. I rapporten föreslås tre sätt som politiken kan bidra till mobilisering av ideella insatser. Det handlar om en förändring av politikens "mindset" som kräver långsiktiga idésamtal på nationell nivå, infrastruktursatsningar i form av en nationell volontärbyrå och finansiering som riktar resurser till civilsamhällesorganisationer för samordning av ideella insatser istället för anställning av kommunala tjänstemän. Men idéburen välfärd är också professionella verksamheter som med offentliga medel arbetar på uppdrag inom vård, skola och omsorg. Olika förslag presenteras för att ge bättre förutsättningar för sådana inslag att växa och utvecklas till en större andel inom olika välfärdsområden. Ett av de viktiga förslagen är att i lag reglera Idéburet offentligt partnerskap (IOP). Med det förslaget och andra strategiska förslag bör målet om att vara en tre gånger så stor andel av välfärden som idag senast 2030 kunna förverkligas.

Utgångspunkten för team *Arbetsmarknad och kompetensutveckling* är civilsamhällets bidrag till arbete, sysselsättning och kompetensutveckling. Civilsamhället har ett holistiskt perspektiv på människans situation, ofta med en kedja av insatser, där individen är med och formulerar lösningar. Verksamheterna i civilsamhället ser till hela människans behov och inom arbetsmarknadsområdet med målet att minska utsatthet och öka integration. Teamets olika förslag siktar mot att idéburna verksamheter tas tillvara i stöd till individer som tar sitt första steg in på eller åter till arbetsmarknaden, att fler arbetsintegrerande sociala företag ska kunna starta, att folkbildningen är en självklar del i kedjan för att resurstärka individer och att civilsamhället har en tydlig roll i beredningen av politiska beslut, som en part på likvärdiga villkor. För att så ska kunna ske behövs avsevärt ökad kunskap och erkännande jämfört med idag. Vidare behövs jämlika villkor i avtal och kontrakt samt förstärkta uppdrag till ansvariga myndigheter. Inom dessa olika områden presenterar teamet konkreta, genomförbara förslag, främst riktade till regeringen och myndigheterna på området.

I arbetsgruppen för *AI och digitalisering* presenteras en slutrapport med titeln, Smart teknik med människan i centrum med undertiteln Positioner och rekommendationer för civilsamhället. Här introduceras idéer om hur det civila samhället kan bli en aktiv aktör i den samhällsordning som många anser väntar i den snabba teknikutvecklingens spår. Ett mycket viktigt konstaterande för den här gruppens arbete är behovet av att söka efter det genuint nya i teknikutvecklingen och hur den påverkar och tas tillvara i det sociala livet och i människans skiftande livsområden. Mot bakgrund av digitaliseringens globala dimensioner krävs ett allomfattande initiativ för att få till stånd internationella konventioner för mänskliga rättigheter i en digital tid. Sverige skulle kunna gå före med sådana initiativ. I ett nationellt perspektiv finns ett antal förslag som riktar sig mot omfattande kompetenshöjningar både inom den politiska sfären och inom civilsamhället. Vidare menar man att det behövs en digital infrastruktur med standarder och arkitektur för civilsamhällets organisationer så att dessa kan utvecklas i takt med resten av samhället. Teamets arbete har också resulterat i en mängd andra förslag som både riktar sig till civilsamhället och till politik och myndigheter. Bland annat föreslås strukturbidrag – särskilt stöd till civilsamhällets omställning och särskilt stöd till utveckling av sociala innovationer genom datadriven teknik.

Under rubriken *det demokratiska utrymmet* presenteras förslag på hur principerna mångfald och dialog kan stärkas och hur man kan se civilsamhället och dess organisationer som en kraft för en vitalare demokrati i Sverige. Här uppmärksammas mörkare sidor av samtiden och påtagliga och uppenbara hot mot ett demokratiskt uppbyggt samhälle. Många av det civila samhällets organisationer är centrala för existensen och stabiliteten i det öppna demokratiska samhälle som karakteriserar Sverige. Det goda vardagsarbetet i dessa organisationer utmanas nu av tendenser i samhället som ofta beskrivs som polarisering på flera olika nivåer. Nästan hälften av alla barn- och ungdomsorganisationer i Sverige rapporterar att man utsatts för hot och hat. Det gäller allt från förtroendevalda till vanliga medlemmar och volontärer.

I teamets rapport presenteras det man kallar för Vägar framåt för civilsamhället, alltifrån att på olika sätt stärka en gemensam vision om demokrati, tillit och solidaritet till att utveckla en vakthundsfunktion för granskning av olika politiska besluts konsekvenser för civilsamhället.

Det ges även många exempel på fler partnerskap och allianser mellan civilsamhället och stat och näringsliv för gemensam mobilisering. I delrapporten Det demokratiska utrymmet finns också olika förslag ställda till civilsamhället för att utveckla inkluderande strukturer och bidra till att skapa så kallade ”trygga rum” för att på ett fritt och öppet sätt samla olika civilsamhällesorganisationer till gemensamma samtal.

Teamet som arbetat med forskning, utbildning och innovation har formulerat reflektioner och förslag till hur förutsättningarna kan förbättras inom dessa områden i relation till det svenska civilsamhället. Teamet har bland annat konstaterat att en oproportionerlig liten andel av Sveriges forskningsfinansiering, akademiska utbildning och innovationsstöd inriktas mot civilsamhället och dess organisationer.

Inom området utbildning föreslår gruppen att etableringen av ämnet civilsamhällesvetenskap vid svenska lärosäten stimuleras, mot bakgrund av att det i Sveriges råder brist på en sådan akademisk utbildning. Civilsamhällesvetenskap kan i sig omfatta teori och erfarenhet från flera olika forskningsfält och inkludera ämnen som nationalekonomi, företagsekonomi, socialt arbete, statsvetenskap, teologi, filosofi, historia, med flera.

Inom området forskning föreslår teamet att formerna för en långsiktig och beständig finansiering av vetenskapliga studier med relevans för det civila samhället utreds. Hittills har forskningen ofta bedrivits inom ramen för fååriga projekt, vilket begränsat möjligheten till kumulativ kunskapsutveckling och övergripande teoriutveckling. Forskningsfinansieringen kan ha formen av ett särskilt program inom ramen för något av de statliga forskningsråden eller en särskild satsning från något större lärosäte eller någon filantropisk aktörskonstellation. Teamet föreslår även breddad och utökad statistik som synliggör civilsamhällets strukturer och betydelse på nationell, regional och lokal nivå.

Inom området innovation föreslår teamet att innovationskraften i Sveriges civilsamhälle synliggörs och stärks, bland annat genom att stötta etableringen och vidareutvecklingen av ett innovationsforum för att gemensamt tackla aktuella samhällsutmaningar på ett nytänkande sätt. Teamet föreslår även ett kunskapslyft om social innovation för aktörer i den ideella, offentliga och privata sektorn.

I alla teamens resonemang, idéer och konkreta förslag finns flera exempel på tankegångar som är nyskapande och innovativa. Det finns många exempel på det man skulle kunna kalla ”innovation till vardags” men eftersom vardagslivet sällan väcker rubriker behöver man ibland leta ganska noga.

Det statligt inrättade Innovationsrådet sammanfattar innovation som, ”förmågan att framgångsrikt ta fram och införa nya processer, tjänster och metoder som resulterar i betydande förbättringar av kvalitet, effektivitet eller ändamålsenlighet.”

Ibland talar man om innovationssystem och fokuserar då på relationen mellan politik, akademi och näringsliv. Det är så det statliga innovationsrådet är uppbyggt med representanter från dessa områden.

Detta är ett exempel på ett sammanhang där civilsamhället behöver ta plats, kanske genom ett innovationsråd för civilsamhället eller som aktiv part i det befintliga rådet.

Coronapandemin har inneburit svåra påfrestningar för många familjer och enskilda individer. Dödstalen är höga, så kallad långtidscovid har blivit en ny diagnostisk kategori och många har kämpat med sjukdomen antingen på sjukhus eller hemma. Kampen mot coronaviruset har också inneburit stora påfrestningar för hela samhället. Vården har utsatts för ett exceptionellt hårt tryck. Partiella nedstängningar av kultur och idrott, stora begränsningar i kyrkornas aktiviteter, liksom inom näringslivet (bland annat hotell och restaurangbranschen), distansstudier i gymnasier (även på många högstudier) och på högskolan, har utmanat mycket av det vi tar för givet. Coronapandemin har blottlagt stora revor i välfärdssystemet. Vi pekar på ett antal områden där revorna framstår som så tydliga att det inte längre går att blunda för dem.

Det är dags för civilsamhället att höja rösten, kliva fram och organisera sig bättre så att samhället post corona kan utvecklas i den riktning som det moderna demokratiska samhället behöver. Det handlar om att livet ska kunna bli lättare, bättre och mera meningsfullt för alla i det framtida Sverige.

Här kan både stat och näringsliv bli mer medvetna och bidra. Framför allt behövs ett samarbete och en samverkan på alla nivåer i samhället som bygger på ömsesidig respekt och förståelse för varandras olikheter. I den här rapporten finns en mängd uppslag, idéer och konkreta förslag. Det handlar om sådana saker som utveckling av nya ekonomiska incitament, investeringsfonder för civilsamhället, förändringar i lagstiftningen som erkänner olikheterna som grund för det allmännas bästa, nya spännande utvecklingsprojekt och fördjupade beskrivningar av gemensamma vägar framåt. Och anvisningar om civilsamhällets plats i en konstruktiv framtidsvision. Det är också utmanande för civilsamhället, att blicka inåt för att självkritiskt granska vad man gör idag och vad man kan göra nytt och bättre i framtiden.

Det är ett uppförande arbete att ta itu med när pandemins akuta faser är över. Den här rapporten illustrerar en stark vilja att anta utmaningarna om framtiden och det framtida Sverige!

¹ <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/nationella-innovationsradet/>

2. NÅGRA PRINCIPIELLA REFLEKTIONER

Jan-Håkan Hansson

Civilsamhällets ställning i Sverige bidrar till att göra vårt land unikt på många sätt. De svenska folkrörelserna, som en viktig del av civilsamhället, har spelat en central roll i framväxten av det moderna Sverige. Frikyrkorörelsen, nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen, fackföreningsrörelsen, hyresgäströrelsen, Kooperationen, bildningsförbunden, idrottsrörelsen och många fler ideella krafter betydde på sin tid mycket för framväxten av det vi idag kallar det gemensamma samhällskontraktet. Många områden som till exempel den svenska barnavården startade också en gång som enskilda, privata initiativ innan offentliga välfärdsåtaganden hade hunnit byggas ut. Flera organisationer har en mycket äldre historia än man vanligtvis tänker sig och det finns många exempel på ideella föreningar och stiftelser med rötter från 1800-talet som idag på 2020-talet bedriver framgångsrik vård och omsorg i det moderna Sverige.

Kittet, den sociala tilliten som bas i ett samhällskontrakt växte sig stark under en ganska lång historisk period och då inte minst sedan demokratins genombrott för hundra år sedan. Under decennierna som gått har samhällskontraktet omformats och utvecklats.

Pandemin (som vi inte har sett slutet på än) har gett oss en rad nya utmaningar som vi behöver angripa. Det behövs en nystart för att utveckla och förnya det samhällskontrakt vi har. Att ett stort antal civilsamhällesorganisationer nu tar ett gemensamt initiativ är inte förvånande. Civilsamhället och dess organisationer har sedan länge funnits parallellt med de övriga sfärerna i samhället. Ett tydligt kännetecken för civilsamhället är dess förmåga att se där ingen annan riktigt ser och att ta initiativ till förändringar där andra har det svårare att komma till skott.

Det gör det naturligt och logiskt att Nysta-initiativet nu utvecklas dels som svar på en akut kris i spåren av pandemin och dess konsekvenser, dels som en följd av viljan till förnyelse av ett samhällskontrakt som av många uppfattas som hotat eller otillräckligt. Hoten kan spåras både i det offentliga samtalet och i konkreta rapporter om våra gemensamma tillkortakommanden (när det gäller till exempel barn och ungas situation och stora delar av äldreomsorgen). Många tillkortakommanden har rötter långt tillbaka i tiden och kommer att ta lång tid att komma till rätta med.

Är det något som kännetecknar civilsamhället är det förmågan att stiga fram, visa styrka och ta för sig i tider av kris. För att sätta Nysta-teamens förslag i perspektiv börjar vi med några grundläggande utgångspunkter.

Om samhällskontrakt - för vem och för vilka?

På 1600-talet formulerades idéer om individens relation till samhället i stort, som kan ses som ett outtalat kontrakt mellan individen och statsmakten. Att få trygghet till liv och lem mot att statsmakten tillåts upprätthålla våldsmonopol, att en centralmakt genom sin maktutövning förmår reglera individens relationer till varandra genom rättsskipning och oväld i lagen.

Från John Locke, Thomas Hobbes och Jean Jacques Rousseau utvecklades så kallade kontraktsteorier som utgår ifrån att det vuxit fram oskrivna, implicita kontraktliknande överenskommelser mellan den enskilde individen och statsmakten. Ett vanligt sätt att förstå begreppet samhällskontrakt bottnar alltså i föreställningar om individens relation till stat och överhöghet bland annat artikulerat i 1600-talets England. Om jag får skydd och trygghet av någon som kan upprätthålla våldsmonopol är jag beredd att underordna mig och avstå från en del av mina individuella friheter och acceptera den härskande makten.

Nysta-arbetet introducerades med hypotesen att ”Det svenska samhällskontraktet är under omförhandling”. Påståendet behöver utvecklas liksom när man säger att ”pandemin påverkar vårt samhällskontrakt”. Var pågår omförhandlingen? Vilka är vi och hur ser det i så fall ut?

Idag finns moderna och aktuella föreställningar om individens relation till staten och samhället i stort. Begreppet samhällskontrakt kan här förstås som outtalade, underförstådda normer, förväntningar och föreställningar om individens plats i samhället och vad man kan förvänta sig från staten och de offentliga strukturerna. Norden kännetecknas av relativt sett låg grad av korruption, utbyggd rättsstat och en omfattande välfärd.

I politiken och i det pågående offentliga samtalet handlar det lika ofta om kollektiva enheters relationer till varandra. Alltså civilsamhällesorganisationers relationer till den offentliga sfärens organ – stat, region och kommun. Kanske också om det civila samhällets relationer till det från staten skilda näringslivet. Och naturligtvis om näringslivets relation till staten.

När man idag talar om att ”samhällskontraktet är ifrågasatt”, att ”samhällskontraktet är under omförhandling”, talar man alltså om ett underförstått socialt kitt, underliggande kulturella föreställningar och sociala normer. Dessa utgår ifrån att man litar på varandra och på att staten kan fullfölja löften som utställts inom ramen för välfärdsåtaganden där den enskilde avstår resurser för det allmännas bästa. Likaväl som man kan lita på grannen, att det finns en ömsesidig respekt, litar man på offentliga institutioner, att det som är utlovat också levereras. Som medborgare i det demokratiska landet Sverige finns en tydlig förväntan på både demokratiska processer för att styra landet med rättsstatliga principer och demokratiska fri- och rättigheter liksom en tydlig förväntan på en utbyggd och pålitlig välfärd. I Sverige finns en hög tillit som utgör en viktig grundbult i det begrepp man benämner samhällskontrakt. När den pågående pandemin nu så tydligt blottlagt omfattande revor i välfärden, att till exempel äldreomsorgen inte alls fungerar som den borde och som vi förväntat oss, tillsammans med en mängd andra tillkortakommanden kan man tala om att ”samhällskontraktet” är hotat och att vi som medborgare inte får

tillbaka det vi rimligen kan förvänta oss. Tryggheten och stabiliteten i samhället med en utbyggd välfärd är inte längre självklar.

På liknande sätt kan olika organisationskulturer eller företagskulturer förstås. Det finns outtalade och samtidigt delade värderingar om mål och mening, vad jag som individ kan förvänta mig och vilka krav det finns på mig som individ. Föreställningar om vad det är som gör att vi håller ihop, som företag, som organisation och som land oaktat de kodifierade, nedskrivna visionerna och missionerna som varje organisation håller sig med.

Under arbetet med Nysta-projektet kan vi konstatera att trots alla olikheter mellan de organisationer som ingår i Nysta så finns en stark gemensam vilja att agera och göra saker tillsammans med en stor samsyn kring civilsamhällets gemensamma roll och potential, ett illustrativt och konkret uttryck för tillit organisationsföreträdare emellan.

Om tillit

Att människor i hög utsträckning litar på varandra tycks vara en viktig faktor för såväl god ekonomisk utveckling och social trygghet som för demokrati och rättssäkerhet. De numera klassiska studierna av Robert Putnam visar på att människors engagemang i civilsamhällets olika organisationer, lokala föreningar, körsångande, trossamfund, idrott och kulturföreningar också skapar tillit människor emellan, det Putnam kallar socialt kapital, som i sin tur leder till hög tillit och positiv utveckling av samhället. Putnam talar om ett socialt kapital där tillit utgör kärnan. I forskningen om tillit finns också en tradition som, istället för Robert Putnams utgångspunkt i det civila samhället, utgår ifrån ett fungerande rättssamhälle, den generella välfärdspolitiken och en pålitlig offentlig förvaltning som centrala strukturer som bär upp människors förmåga att lita på varandra. I Sverige är de statsvetarprofessorn Bo Rothstein som förknippas med perspektivet att vi lär oss att lita på andra genom pålitliga offentliga samhällsstrukturer som förmår att motsvara de förväntningar vi har som medborgare.

Sverige anses alltså vara ett så kallat högtillitssamhälle. I den klassiska undersökningsfrågan, ”Tycker Du på det hela taget att man kan lita på de flesta människor eller tycker Du att man inte kan vara nog försiktig i umgänget med andra människor?” svarar påfallande många svenskar jakande att man kan lita på de flesta människor². Vi litar på varandra i ovanligt hög utsträckning jämfört med i många andra länder. Vi litar också på att staten, regioner och kommuner är pålitliga, att strukturer som finns för medborgarnas trygghet och säkerhet fungerar enligt rättsstatliga principer och att olika vård, stöd och servicefunktioner som det offentliga utlovat håller vad det lovar, det vill säga att välfärdsstaten finns där när vi behöver den.

Så har det åtminstone varit när man ser tillbaka.

På senare år har det emellertid kommit undersökningar som indikerar att svenskens höga tillit håller på att sjunka på ett oroande sätt.³ I undersökningar på lokal nivå kan man se att den sociala tilliten ser olika ut och att den är klart lägre än vad vi har varit vana vid.

² Se Trägårdh, Lars (red.) (2009), Tillit i det moderna Sverige, s.13ff och s.112ff)

³ Trägårdh, Lars (2018) Granskningssamhället i högtillitslandet Sverige (s.417ff) i Louise Bringselius (red.) Styra och leda med tillit. (SOU 2018:38) Stockholm: Norstedts juridik.

Om Tage Erlander på sin tid oroade sig för ”de stigande förväntningarnas missnöje” och den därmed förknippade svårigheten att vinna framtida val när förväntningarna på allmänna och specifika välfärdsreformer snabbt ökar, så talar alltför idag om ”de sjunkande förväntningarnas missnöje”. Över åren har vi upparbetat förväntningar på välfärden som det blir allt svårare att infria.

Uppenbara kvalitetsbrister och andra svårigheter i välfärdens kärnområden skapar sjunkande förväntningar som i sin tur skapar misstro till politiken och missnöje med vad den kan åstadkomma.

Begreppet tillit har också börjat användas med annan innebörd än den traditionella som beskrivits ovan. Begreppet används idag även om statens förmåga att styra stora välfärdssystem, om den känsliga balansen mellan tillit och kontroll för användning av gemensamma skattefinansierade resurser. För snart fem år (2016) sedan inrättade regeringen en särskild delegation, den så kallade tillitsdelegationen som kom att presentera ett omfattande kunskapsmaterial genom fallstudier, nationella kartläggningar och forskningsöversikter. I kunskapsunderlaget laboreras och exemplifieras nya sätt att styra offentliga verksamheter i spåren av föråldrade styrmodeller från klassisk myndighetsstyrning till det som populärt går under beteckningen New Public Management (NPM)⁴.

Styrning med hjälp av ekonomiska incitamentsmodeller i NPM har väckt berättigad kritik inte minst i diskussionen om vilken tillit vi kan och bör ha till professionella yrkesgrupper som läkare, lärare, sjuksköterskor, socionomer och andra legitimationsgrundande yrken liksom till den arbetande baspersonalen med lång och gedigen erfarenhet.

Trots alla problem med styrning och kontroll av offentligt finansierade verksamheter så har det generellt bland en majoritet av medborgarna funnits (och finns fortfarande) en grundmurat positiv syn på staten, både vad gäller dess förmåga till skydd och trygghet och tillit till olika välfärdsinsatser.

Hur civilsamhället kan fortsätta att bygga och rekonstruera dimensioner av tillit framstår som en mycket viktig uppgift för framtiden. Det gäller oavsett hur långt tillbaka i tiden man vill härleda den så kallat ”sega struktur” som karakteriserar svenskens sociala tillit. Är den frukten av folkrörelsernas framväxt från slutet av 1800-talet i kombination med allt stabilare offentliga strukturer och en framväxande mer omfattande välfärd eller går den höga tilliten att spåra längre bak i tiden till en spirande ”förhandlingskultur” mellan den officiella makten och en självmedveten bondeklass? Oavsett om hög tillit kan ses som en seg social struktur i något av dessa perspektiv ovan måste man ställa sig frågan i hur stor utsträckning den sega strukturen kan absorbera trycket från förändringsprocesser som undergräver framtida social tillit. Om det visar sig att unga idag börjar tappa i social tillit, både i förhållande till den andre och i relation till en pålitlig välfärdsstat så kommer det att kräva stora ansträngningar från alla sfärer i samhället: civilsamhälle, offentliga institutioner och näringsliv.

⁴ Bringselius, Louise (red.) (2018) Styra och leda med tillit. (SOU 2018:38). Underlagsutredningen har även en egen hemsida: tillitsdelegationen.se

Om den enskilda individens engagemang

En annan dimension av civilsamhället står att finna i den enskilde individens aktiviteter som innebär ett engagemang, utan egen pekuniär eller annan materiell vinning, och där man gör något för någon annan och/eller med någon annan, frivilligt och utan formellt tvång. Kort sammanfattat kan man säga att människors ideella engagemang, både sådant i organiserade former och sådant som inte har någon tydlig organisatorisk hemvist, är mycket omfattande i Sverige⁵.

Inom forskningen har det genom återkommande studier funnits möjligheter att följa engagemanget över tid där man har kunnat konstatera ett högt och stabilt engagemang genom åren som ändrat sig påfallande lite. Det som inträffat de senaste 25 åren är sättet som den enskilde individen engagerar sig. Det är inte lika vanligt att man är medlem i en ideell förening längre och för många är det vanligare att man deltar i ideella aktiviteter ad hoc och mer tillfälligt än tidigare. För många organisationer i civilsamhället är det en utmaning att möta upp med nya möjligheter och andra kanaler än de traditionella för ett sådant förändrat engagemangsmönster. Engagemangets omfattning är dock stabilt.

Om det civila samhället

Ibland beskrivs civilsamhället som en sektor som av många förknippas med tillit och "förankring". När man talar om att olika sektorer/sfärer i samhället fyller olika funktioner för att hålla samman ett samhälle tänker man sig att det man gör i civilsamhället skänker legitimitet åt ett gemensamt samhällskontrakt.

Men vad menas med det civila samhället? Hur ska vi definiera civilsamhällets organisationer så att vi vet vad vi talar om? I väntan på en klar och entydig definition teoretiskt/begreppsligt och statistiskt så är det på plats med några fakta:

I Sverige finns enligt senaste siffror (2018) från bland annat SCB, 165 798 registrerade ideella föreningar, 22 612 stiftelser 2 145 ekonomiska föreningar och runt 263 343 organisationer totalt som kan inkluderas i den sfär som vi kallar det civila samhället.

Skulle man räkna om alla de ideella timmar som läggs i föreningssverige till arbetade timmar och tjänster så skulle det bli 325 000 heltidstjänster.⁶⁷

De kartläggningar som gjorts på individnivå med stor regelbundenhet under de senaste 30 åren av svenskens ideella engagemang visar en omfattning på vad vi gör, ideellt och utan pekuniär ersättning, som häpnadsväckande kraftfullt och omfattande. Allt detta tycks, som nyss konstaterades, inte heller förändras i omfattning särskilt mycket över tid. Sättet som vi engagerar oss är däremot rejält annorlunda idag jämfört med för 30 år sedan.

⁵ För rapporter och annan redovisning av forskning om svenskens ideella engagemang hänvisas till Centrum för Civilsamhällesforskning, Ersta Sköndal Bräcke högskola (www.esh.se)

⁶ SCB (2020) Det civila samhället 2018 – satelliträkenskaper, 10 dec, ISSN: 1654-3548 (Online).
https://www.scb.se/contentassets/8e4b6620086445708f61497eb3f889d8/nv0117_2018a01_s_m_nv19sm2003pdf

⁷ Segnestam Larsson, Ola & Wagndal, Mats (2018), Det frivilliga arbetet i Sverige som del av BNP, SCB och Ersta Sköndal Bräcke högskola

Civilsamhällesorganisationer uppträder också som arbetsgivare med fast anställd, avlönad personal. I senast tillgängliga statistik finns 191 981 personer anställda i civilsamhällesorganisationer. I

civilsamhället möts således fack och arbetsgivare på liknande sätt som man möts i offentlig sektor och i det privata näringslivet. Staten har sina arbetsgivarorganisationer, det privata näringslivet sina och i civilsamhället finns det flera.

Det finns även beräkningar på hur stort det monetära värdet som genereras inom civilsamhället skulle vara om det tillfördes bruttonationalprodukten. Uppskattningen uppgår till 131 miljarder år 2014.⁸ Hur man än räknar och med vilka kriterier man än inkluderar eller exkluderar verksamheter så är civilsamhället också i ekonomiska termer en mycket omfattande sektor. Civilsamhällesorganisationer är också betydande mottagare av bidrag från staten, dryga 10 miljarder i rena bidrag, en investering som många menar borde vara betydligt större.

Kärt barn har många namn...

Kärt barn har många namn... Det har civilsamhället också.

Ännu en bit in på 2000-talet kunde man knappt använda termen civilsamhälle utan att bli ifrågasatt. Man kunde till och med få höra att användningen av begreppet civilt samhälle var destruktivt för visionen om en politiskt organiserad samhällsordning, och därmed också för demokratin. Idag har det offentliga samtalet förändrats och det är i stort sett okontroversiellt att hävda att det civila samhället är en nödvändig del av ett demokratiskt samhälle.

Det har varit notoriskt svårt att hitta preciseringar i språket för de fenomen/organisationer vi talar om när vi talar om det civila samhället. I brist på positiva definitioner har beteckningen på civilsamhället blivit en restpost när man ska beskriva vad ett samhälle är. Till exempel var det vanligt under en period att tala om den tredje sektorn. Det som blivit över när man talat om den offentliga sektorn och den privata näringslivssektorn. Eller så har det blivit en negation. Det är i den anglosaxiska världen fortfarande gångbart att använda beteckningen NGOs, dvs. Non Governmental Organisations när man talar om de organisationer som inkluderas i civilsamhället. Det engelska språkbruket har till och med försvenskats så att man talar om "non-profitorganisationer" eller "not for profit-organisationer" när man diskuterar civilsamhällesorganisationer inom vård, skola och omsorg. Civilsamhällesorganisationer definieras alltså genom vad de inte är. Ibland brukar man lägga till nånting om en stark värdegrund som går utanför det omedelbara egenintresset.

Vad är det vi menar när vi talar om det civila samhället? Går det att vara överens om en positiv definition? Något i stil med, "organisationer utan formella band till vare sig stat eller privat näringsliv som fritt har startats och verkar utifrån egenformulerade visioner och mål vilket ofta inkluderar mänskliga rättigheter i ett samhälle". Målen för en civilsamhällesorganisation bör kunna härledas till någon form av oegennyttia.

⁸ Segnestam Larsson, Ola & Wagndal, Mats (2018), Det frivilliga arbetet i Sverige som del av BNP, SCB och Ersta Sköndal Bräcke högskola

Med det sagt kan man lite förenklat nöja sig med att säga att, civilsamhället är den del av samhället som organisatoriskt består av formella, registrerade ideella organisationer, mer lösligt formerade nätverk samt människors ideella och oavlönade arbete.

Det finns också en mer avgränsad, teknisk definition i en statlig utredning samt även en ganska ingående diskussion av vilka organisationer som konstituerar det civila samhället⁹.

”För att anses vara en idéburen aktör i offentligt finansierad välfärdsverksamhet enligt lagen ska organisationen vara en juridisk person som,

- Inte är direkt eller indirekt ägd eller kontrollerad av staten, en kommun eller en region
- Har ett syfte som är oegennyttigt,
- Bedriver eller har för avsikt att bedriva offentligt finansierad välfärdsverksamhet, och
- Inte gör några värdeöverföringar till annan än registrerade idéburna aktörer eller till forskning

Om man istället prövar en sorteringsgrund som utgår ifrån den form som en organisation har så inser man ganska snart att det blir svårt att definiera vilka organisationer som ska tillhöra det civila samhället:

En statlig myndighet, en kommun, en region är genom sin form en egen rättslig kategori

Till det privata näringslivet brukar man formmässigt räkna aktiebolag, och enskilda firmor

Till civilsamhället räknar man på samma sätt ideella föreningar, stiftelser och kooperativ. Varianter på dessa former är till exempel så kallade ömsesidiga bolag som Länsförsäkringar, Folksam med flera.

Mycket snart uppstår en mängd oklarheter och det blir uppenbart att en kategorisering enbart utifrån associationsform inte är gångbar. Hur sorterar man ett av en kommun helägt aktiebolag eller statligt helägda bolag som Sveaskog, Vattenfall och LKAB? Och hur sorterar man in ett aktiebolag som ägs och drivs av en ideell förening? Eller Aktiebolaget Djurgården, Hammarby AB och liknande?

Så länge ovanstående oklarheter kan förstås som hybridfenomen behöver det inte uppfattas som problem under förutsättning att man är medveten om de speciella förutsättningar och villkor som kännetecknar hybridverksamheten.

⁹ *Idéburen välfärd* (SOU 2019:56)

Om det civila samhället som en delmängd i samhället

Förenklat kan sägas att i en lång tanketradition finns en idé om att samhället består av ett antal sfärer och att individerna i samhället rör sig i sina olika sociala roller inom alla dessa sfärer.

Samtidigt har sfärerna distinkta särdrag som skiljer dem ifrån varandra. Åtminstone är det så i olika teoretiska modeller. Där talar man om civilsamhällessfären, näringslivssfären, den offentliga sfären och familjesfären eller samlivssfären. Sfärerna bärs upp av delvis olika rationaliteter och generella förväntningar på hur individens olika roller ska utföras när man befinner sig i respektive sfär. Sammantaget utgör dessa sfärer ett samhälle.

På samma sätt som man talar om olika sfärer i samhället förekommer det en indelning där man talar om olika sektorer i samhället. I den meningen är den ideella sektorn liktydigt med civilsamhället och på motsvarande sätt talas det om den offentliga sektorn, företagssektorn och familjesfären som hushållssektorn. Liknande termer för samma sak är den idéburna sektorn. Så här långt talar vi om den organiserade delen av civilsamhället, dvs. ideella föreningar, stiftelser, kooperativ och liknande formaliserade enheter.

Någonting som kännetecknar civilsamhället är mångfalden av organisationer. Många menar att mångfald är ett värde i sig som berikar demokrati och samhällsengagemang. Mångfalden av organisationer speglar också den frihet som just mångfald är ett uttryck för.

Samtidigt som mångfalden är uttryck för stora möjligheter till egna val och frihet att engagera sig varhelst man som enskild individ och samhällsmedborgare finner det lämpligt uppstår det allt som oftast potentiella problem när man ska samordna sig som en gemensam röst för civilsamhället. Staten och en kommun eller en region kan med relativ lätthet uppträda med en röst. Även inom staten finns dock svårigheter eftersom fenomenet med så kallad stuprörsorganisering titt som tätt sätter käppar i hjulet så att den ena inte alltid vet vad den andre gör. Näringslivet har samordnat sig och har etablerat en position med en stark röst genom organisationen Svenskt Näringsliv. Inom civilsamhället finns en stark struktur inom idrottsrörelsen men inte i övrigt motsvarande centraliserade samordning. Istället finns ett antal paraplyorganisationer med delvis olika uppdrag från de medlemsorganisationer som ingår under respektive paraply. Om detta är bra eller dåligt är en öppen fråga som civilsamhällesorganisationerna själva behöver fortsätta att diskutera och ta ställning till.

Om civilsamhällesorganisationers relationer till stat och näringsliv

Under lång tid har relationen mellan det offentliga i form av stat, region och kommun och civilsamhället fått en undanskymd plats i det offentliga samtalet. Den offentliga sfären agerar för sig och civilsamhällets organisationer för sig. I takt med att forskningsrapporter, utredningar och kartläggningar kommit under de senaste decennierna framträder en annorlunda bild. I själva verket kan man med gott fog ifrågasätta den frihet och det oberoende som i många sammanhang ingår i både civilsamhällesorganisationernas självbild och i statens och kommunernas förståelse av civilsamhället. Man skulle lik gärna kunna tala om ett ömsesidigt beroende som blivit alltmer uppenbart i takt med att fler och fler samverkans- och samarbetsformer utvecklats. Det kan handla om den så kallade Överenskommelsen (åren 2008-2018) och det gemensamma råd (NOD) som tillkom därefter, strukturer och fora som i huvudsak handlar om ömsesidigt informations- och kunskapsutbyte. Det kan också handla om civilsamhällesorganisationer som agerar på de så kallade vård-, skol-, och omsorgsmarknaderna. Man utför helt enkelt enkelt uppdrag som man som ideell utförare vunnit i konkurrens med andra, ofta företag i näringslivet. En idéburen organisation kan även verka som certifierad utförare inom ramen för regionala valfrihetssystem. Utöver detta finns också en stor mängd statliga och kommunala bidrag till exempelvis idrotten, kulturen och trossamfund. Det finns bidrag till ideella föreningar inom vård och omsorg som administreras av Socialstyrelsen och genom folkbildningsområdet delar man ut miljardbelopp till bildningsförbunden som tillhör civilsamhället. Här finns således en samhörighet och ömsesidighet som man bör vara medveten om.

På liknande sätt finns resursmässiga flöden från privata företag till organisationer i civilsamhället. Donationer, sponsring och annat stöd är ett naturligt inslag i många ideella organisationers vardag där företag får tillbaka goodwill förknippat med det stöd man ger till utvalda ideella organisationer.

Det är naturligtvis inte ett problem att det förekommer resursflöden mellan sfärer och sektorer men nog så viktigt hur man hanterar och ömsesidigt förstår det grannliga beroendeförhållanden som kan uppstå i den relation som då utvecklas.

När man ser till resursflöden i form av pengar och goodwill så blir det naturligt att tala om ömsesidiga beroenden snarare än oberoende organisationer i relation till de olika sfärerna/sektorerna i samhället.

Trots storleken och mångfalden, är civilsamhällessfären förhållandevis lite beforskad jämfört med offentlig sektor, politik och näringsliv. Det finns många förklaringar till det. I en allmän samhällsvetenskaplig idévärld har det tagit lång tid att upptäcka det som också finns emellan, eller vid sidan om politiken - den offentliga sfären, och den privata näringslivssfären. För dessa finns särskilda akademiska ämnen, statsvetenskap och företagsekonomi (political science, business administration, industrial management med flera ämnen) och andra akademiska ämnen. Idag kan man trots allt räkna upp ett antal akademiska discipliner som även har intresserat sig för problem och frågeställningar i det civila samhället, i ett flertal fall i mångvetenskapliga miljöer. Tänk bara på statsvetenskap, företagsekonomi, historia, sociologi, psykologi, teologi, socialt arbete och filosofi. I Sverige finns dock ännu inte ämnesområdet Civil Society Studies, ett ämnesområde som förekommer i den anglosaxiska världen.

Om hållbarhet och Agenda 2030

En debattartikel av de två professorerna Lennart Levi och Bo Rothstein är värd att citera,

”Ett gammalt kinesiskt ordspråk säger att ”ord kokar inte riset”. Enligt vår mening kräver agenda 2030 att beslutsfattare på alla nivåer stärker sin förmåga att tänka kritiskt (inte bara gå på sin magkänsla), tänka etiskt (inte bara i kronor och ören), tänka i system (inte ”ta ett helvete i taget”) och tänka i långsiktiga hållbarhetstermer (inte bara för nästa mandatperiod).”¹⁰

Tesen i artikeln är en uppmaning till svenska högskolor och universitet att skapa utbildningsinslag som förbereder kommande beslutsfattare redan i sin grundläggande akademiska skolning för de stora utmaningar som väntar lokalt, nationellt och globalt.

I en proposition lägger regeringen i juni 2020 fram ett förslag till riksdagen om hur det fortsatta arbetet för att nå målen för Agenda 2030 ska uppnås¹¹.

Under punkt 8.3 Civilsamhället lyfts civilsamhällets betydelse för att nå målen fram. Avsnittet avslutas med, *”Regeringen välkomnar att civilsamhällets organisationer stärker sin samverkan i frågor som berör Agenda 2030. Regeringen betonar att det finns behov av en kontinuerlig dialog mellan regeringen och det civila samhällets organisationer i arbetet med att uppnå agendans mål. Regeringen uppmuntrar även att civilsamhället medverkar till nya partnerskap mellan civilsamhället och bland annat kommuner, regioner, statliga myndigheter, näringslivet och forskarsamhället.”*

Det gäller förstås också beslutsfattare och aktiva i olika organisationer i civilsamhället.

Organisationsföreträdarna i Nysta-initiativet vill se ett aktivt förhållningssätt till de sjutton globala mål för hållbar utveckling som antagits i FN – agenda 2030. Förslagen i Nysta utgår alla från en bred definition av hållbarhet som bygger på en helhetssyn; ekologiskt, ekonomiskt och socialt.

¹⁰ DN 22/2 2021

¹¹ Proposition 2019/20:188

3. OM NÅGRA AKTUELLA UTVECKLINGSTENDENSER

Under coronapandemin har uttrycket ”kris” varit flitigt förekommande. Samtidigt är Sverige i ett globalt perspektiv ett rikt land. Sverige är i ett detta perspektiv också ett demokratiskt land med stabila institutioner, pålitlig byråkrati både nationellt och lokalt, fri press (även om många oroar sig för det ekonomiska beroendet av staten) och en rättsstat som är nöjaktigt reglerad och oberoende av politiken. Det finns således mycket att vara stolt över och samtidigt finns det mycket att oro sig för när man ser till de ekonomiska, sociala och andra konsekvenser som pandemin fört med sig. Pandemin har också lyft fram i ljuset problem och tillkortakommanden som funnits under lång tid. Några av dessa bildar en tydlig bakgrund till Nysta-arbetet.

Trovärdiga demokratiska strukturer ifrågasatta

Den representativa demokratin står som sagt fortsatt stark i Sverige. Lagstiftningen värnar om individuella fri- och rättigheter liksom demokratiska strukturer för fria och rättvisa val.

Samtidigt finns en växande oro med illavarslande förtecken, bland annat ute i Europa. Demokratiska strukturer och de demokratiska processer vi betraktar som självklara är hotade i många länder över hela världen. Demokratin sitter trångt i ett globalt perspektiv. Centrala maktdelningsprinciper ifrågasätts i flera länder och den för demokratin så viktiga civilsamhällessfären och dess organisationer har ibland svårt att verka fritt och oberoende.

Hat och hot har börjat påverka både det ideella politiska engagemanget och till och med den fria forskningen. Rättsstatens principer om bland annat domstolars oväld och polis och andra myndigheters förmåga att upprätthålla ett lagstadgat våldsmonopol har också ifrågasatts

Vilka jämförelsetal man än använder är det ett ovedersägligt faktum att Sverige blivit mindre jämlikt under senare år. Inkomstklyftorna ökar, segregationen är svärbemästrad och utslagning och utsatthet är vardag.

OECD-rapporterna talar också sitt tydliga språk.

Klyftorna mellan fattig och rik ökar. Stora organisationer som OECD och Världsbanken liksom även World Economic Forum anser att denna utveckling inte längre är socialt hållbar i ett globalt perspektiv. Organisationen Oxfam talar specifikt om pandemin som ’the inequality virus’ när det gäller pandemins konsekvenser ’world-wide’. Pandemin påverkar och förstärker ojämlikhetstendenser som redan är etablerade både nationellt och internationellt.

När vi ser och analyserar tillståndet i Sverige idag återkommer beskrivningar som mest är att likna vid allvarliga kristillstånd. Ibland kan det vara svårt att skilja mellan

talet om kris och faktiska förhållanden som är så problematiska att man med fog kan tala om en kris.

Hur man än beskriver tillståndet i Sverige idag så är det ett faktum att den pandemi som svept (och fortfarande sveper) över Sverige och världen ställer tidigare för-givet-tagna förhållanden på sin spets och utmanar gamla invanda föreställningar. Rent konkret kom idéerna till Nysta-initiativet ur att ideellt vardagsarbete ställdes helt på ända när pandemin med åtföljande restriktioner accelererade under våren 2020.

Krisbranscher och krisområden i pandemins spår

Det är ett otvetydigt faktum att den pågående pandemin uppenbarar ett antal områden i Sverige där man med fog kan tala om kriser och problem som hittills inte väckt den uppmärksamhet de förtjänar i den offentliga debatten.

Det är samtidigt emellertid viktigt att konstatera att oavsett krisområde så finns civilsamhället där berett på att medverka i arbetet med en stark röst och med mycket starka insatser och ibland mer i skymundan. Det finns en mängd praktiska exempel på civilsamhällets styrka där man i praktisk handling visat sin förmåga till solidaritet och tillit till sin nästa. Det handlar om allt ifrån att distribuera matkassar till ensamma och isolerade tillsammans med detaljhandeln till idrottande under okonventionella former.

Förra hösten (2020) presenterade den så kallade Coronakommissionen sina slutsatser och resultat när det gäller äldreomsorgen. Kommissionens dom blev hård. År av försummelser, dåliga arbetsvillkor, omöjliga ekonomiska förutsättningar, bristande kvalitet och bristen på professionell utveckling lyftes fram som viktiga förklaringar till att pandemin med covid-19 slog så hårt i form av hög smitta och många dödsfall inom äldreomsorgen.

Även socialtjänsten i sin helhet anses av allt fler vara ett krisområde. Utredningar har tillsatts och våren 2020 redovisades också ett slutbetänkande som baseras på uppdraget att utreda och komma med förslag till en ny socialtjänstlag.¹² Det har redan kommit omfattande kritik av förslagen som uppfattas som tandlösa¹³.

Den generella socialpolitikens brister återverkar på socialtjänstens möjligheter att göra att bra jobb.

Två utmanande tillkortakommanden i organiseringen av välfärd: Stuprörsorganisering och New Public Management

Den strukturella uppdelningen av hälso- och sjukvård mellan stat, region och kommun är ett utmanande tillkortakommande med ett åtföljande fenomen av så kallad stuprörsorganisering. Det finns uppenbara svårigheter att samarbeta och samordna sig mellan organisatoriska nivåer och inom olika specialist- och tematiska områden.

¹² Hållbar socialtjänst. *En ny socialtjänstlag* (SOU 2020:47)

¹³ Börjeson, Martin (2021), *Framtidens socialtjänst. Ett icke önskvärt remissvar*. Lund: Studentlitteratur.

Hälso- och sjukvårdens kärna med sjukhusvård, primärvård, psykiatri, rehabiliteringsinsatser; äldreomsorgen, socialtjänstens övriga områden; skolan med förskola, grundskola och gymnasium och andra vitala delar av välfärden har hamnat extra mycket i fokus för debatt och diskussion. Coronapandemin har ställt olika problem i blyxtbelysning. Förutom de uppenbara kvalitetsbristerna som framkommit framstår svårigheterna att arbeta över organisationsgränser som mycket besvärande. Likaså finns det uppenbara svårigheter att samarbeta mellan nationell, regional och lokal nivå.

New Public Managements styr- och kontrollformer med specifika uppföljningssystem och administrativa kontroller får konsekvenser för idéburna organisationer när man är anlita som utförare av tjänster.

Om frihet och oberoende

Civilsamhället och dess organisationer räknas som nämnts av tradition till en annan sfär/sector än stat och näringsliv i samhället. Organiseringen av civilsamhällesorganisationer räknas naturligen in i de friheter som är centrala i ett demokratiskt samhälle. Oberoende av all annan organisering står det var och en fritt att gå samman för att uppnå mål som inte är möjliga att uppnå på egen hand. Den friheten och det oberoende som de potentiellt skapar är ett centralt värde som det är viktigt att slå vakt om. Det handlar inte om en total frihet och det handlar inte om ett ovillkorligt oberoende oavsett hur demokratiskt ett samhälles styrelseskick är. Lagen sätter gränser för vilken organisering som är möjlig och lämplig i ett demokratiskt samhälle.

Organisationer som har våldsbejakande extremism på sin agenda är inte tillåtna i den terrorlagstiftning som nu finns i Sverige. Gängkriminellas organisering är självklart inte heller tillåten. Det finns naturligtvis även andra organisationer, ”föreningar”, som vi uppfattar som odemokratiska och olämpliga därför att de befinner sig i ett gränsland till en kriminell sfär eller är en del av en sådan. Så kallade motorcykelgäng är ett sådant exempel. I en av de tidiga avhandlingarna i Sverige om civilsamhället diskuteras inkludering eller exkludering av sådana föreningar i civilsamhället givet några klassiska definitioner¹⁴.

Även en civilsamhällesorganisations oberoende skapar lätt oklarheter. Oberoende från vem? Oberoende av extern kontroll? Oberoende av resurser? Hur ska man se på en statlig myndighet som vill bidra med pengar till en ideell organisation? Är denna organisation att betrakta som oberoende? När är det meningsfullt att tala om oberoende? Låt oss uppehålla oss vid resursfrågan, alltså frågan om pengar. Vilka villkor bör gälla för att man ska ta emot pengar som civilsamhällesorganisation? Och vilka villkor bör gälla för stat, region och kommun liksom för näringslivet när man ska ge bidrag till en ideell organisation?

Det finns nästan alltid ett demokratikriterium och det finns oftast ett redovisningskriterium. Ett av de senaste exemplen när det gäller kontroverser kring demokratikriteriet är stödet till bildningsförbundet Ibn Rushd. Ibn Rushd får relativt omfattande statsbidrag via Folkbildningsrådet vilket lett till ifrågasättanden från olika håll om studieförbundets demokratiska status. I en utvärderingsrapport beställd

¹⁴ Wijkström, Filip, (1998) *Different faces of Civil Society*, (diss.) Stockholm School of Economics

av Folkbildningsrådet går utredarna igenom framgångar och ifrågasättanden och avslutar med rekommendationer om en handlingsplan för att utveckla verksamheten så att demokratikriteriet inte ska behöva ifrågasättas¹⁵.

En helt annan mer principiell aspekt rör möjligheten att vara oberoende när man samtidigt är beroende av externt ekonomiskt stöd. Stödet är vanligen förknippat med redovisningsplikt vilket i sin tur gör det till en svår uppgift att formulera redovisningsplikten på ett sådant sätt att friheten och oberoendet inte naggas alltför mycket i kanten. Det är viktigt att lyfta upp detta potentiella beroende och granska vilka realistiska möjligheter det de facto finns till frihet och oberoende. Det första man tänker på är frihet och oberoende i relation till stat och kommun där många civilsamhällesorganisationer mår om just denna frihet. Det kan även vara viktigt för en ideell organisation att vara observant på hur privata donationer, sponsring och annat ekonomiskt stöd från näringslivet påverkar det egna handlingsutrymmet som ideell organisation. Oberoende av allt som finns kodifierat i skrift.

Ett annat exempel på svårigheter med att vara oberoende kan belysas av ideella organisationer som arbetar med vård och behandling av missbrukare, personer med psykisk ohälsa eller andra grupper med funktionshinder där man hävdar sitt oberoende och sin frihet. Man vill ofta jämföra sig med ett privat företag på en marknad fria att agera på marknadens villkor och att den friheten och det oberoendet är en del av själva behandlingskonceptet. Vardagens konkurrensvillkor är det som ska gälla...

Huruvida detta de facto är frågan om oberoende finns det delade meningar om.

Ett arbetskooperativ som säljer varor och tjänster på en marknad där framställandet av dessa varor och tjänster är en del av behandlingsfilosofin kanske inte kan tolkas som att man är en ideell organisation i civilsamhället men inte heller ett renodlat företag på marknaden.

Hybrider som förståelse av organisering i civilsamhällessfären

Varifrån man får sina pengar och hur man förstår sig själv gör att det inte är solklart var man hör hemma, vare sig strikt konceptuellt eller i vardagen. Även om man i sina mål och visioner och i sin organisationsstruktur uppfyller kriterierna för en civilsamhällesorganisation så uppstår ett mellanting där rationaliteter från både civilsamhälle, stat och kommun och privat näringsliv blandas på ett ibland okonventionellt sätt. Det som allt oftare kallas för organisatoriska hybrider. Det finns inslag både ifrån civilsamhälle och näringsliv och i andra fall är civilsamhällesorganisationen intill förväxling lik en myndighet eller en kommunal verksamhet. Man måste ibland ställa sig frågan om var en organisation bottnar värderingsmässigt då det alltid finns risk för målförskjutningar. Nödvändiga överskottsmål blir vinstjakt och jämförelser med organisationskulturer i andra sfärer kan leda fel.

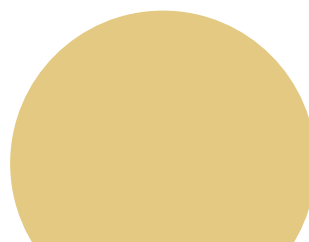
Ett klassiskt citat från en klassisk artikel i professionsteori illustrerar problem som kan uppstå när man är engagerad i välfärdsarbete av olika slag, "They went there to do good, and they did well".¹⁶ Glidningen i engelska språket illustrerar en vanlig målförskjutning när egenintresse och altruism mixas.

¹⁵ Amnå, Erik; Helander, Anna; Settergren, Benjamin (2019), När tilliten prövas: En studie av Studieförbundet Ibn Rushds samhällsbidrag. Stockholm: Folkbildningsrådet.

Kunskap och medvetenhet om organiseringen och dess betydelse i samhällets olika sfärer blir allt viktigare i takt med det vi kan kalla en hybridisering av samhällslivet.

Sammanfattningsvis behöver vi öka kunskapen, medvetenheten och villkoren för civilsamhället både inom civilsamhället och inom politik och näringsliv. Utgångspunkten är självklar: civilsamhället kan göra så mycket mer, för hela samhällets bästa och för alla medborgare.

¹⁶ Gusfield, Joseph R, (1989) Constructing the Ownership of Social Problems: Fun and profit in the welfare state i Social Problems, vol.36 no.5, 1989

TEAM:
**CIVILSAMHÄLLETS ÖVERGRIPANDE
FÖRUTSÄTTNINGAR**

STÄRKTA FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR CIVILSAMHÄLLET

INNEHÅLL

“ALLA BEHÖVS” - STÄRKA OCH SKAPA VERKTYG FÖR TILLIT OCH DELAKTIGHET	30
Skapa ett tydligt ramverk för invånares delaktighet och inflytande i kommunala insatser som berör dem	30
Synliggör och erkänn nya rörelser och organisationer	33
Långsiktig grundfinansiering hellre än kortsiktiga projekt	33
Ökad inkludering i kulturlivet / Ekonomiskt och strategiskt stöd till kulturorganisationer	35
Flernivåstyret, geografisk spridning av kulturbidrag och samspelet mellan politikområden	35
EN PART VID BORDET	37
Stötta civilsamhället i uppbyggnaden av en infrastruktur och kommunikation- skanal till det offentliga för en kraftsamling av gemensamma strukturfrågor	37
Förhandla fram ett undantag för IOP i kommande upphandlingsdirektiv	38
PÅ JÄMLIKA VILLKOR - RIV HINDER, FÖRENKLA OCH SKAPA FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR SOCIAL INNOVATION	41
Skapa förutsättningar för sociala investeringar	41
Inför momsgrupper - avskaffa internmomsen för ideella organisationer	43
Förenkla beskattningen	44
Utökad skattereduktion för gåvor	45

SAMMANFATTNING

Sveriges befolkning, den globala omvärlden och en mängd strukturella förutsättningar har förändrats under de senaste decennierna. För att det heterogena Sverige vi idag lever i ska kunna fortsätta att utvecklas i en anda av tillit, där alla känner sig delaktiga, behöver samhället förändras. Både den enskilde individen och de grupperingar och sammanhang dessa skapar, behöver bättre förutsättningar att vara med i samhällsbygget. Sverige kan bli världens mest jämlika land för olika människor på samma sätt som vi lyckats bli ett av världens mest jämlika länder för lika människor.

Vi har identifierat tre huvudområden där vi ser att civilsamhället kan bidra till ett starkare samhällskontrakt och ett mer resilient samhälle.

1. ”Alla behövs” - stärka och skapa verktyg för tillit och delaktighet

Individer genom kollektivet (föreningar, organisationer, stiftelser, fackförbund, religiösa samfund) behöver fler verktyg och modeller för delaktighet och inkludering i samhällsutvecklingen och samhällsförändringar. Förslagen handlar om att mer genomtänkt planera för mötesplatser i samhället, att jobba mer strukturerat med delaktighet, stötta nya rörelsers etablering och en förändrad balans mellan kort och långsiktig finansiering å ena sidan och en närmare samverkan och dialog mellan civilsamhällesorganisationer och stat, regioner och kommuner å andra sidan.

2. ”En part vid bordet” – en plats för mångfalden

Vi vill ses som jämlika parter där varje parts röst har en självklar tyngd. För att kraftsamla civilsamhällets aktörer och samtidigt underlätta en dialog föreslår vi också ett uppbyggande av ett gemensamt ”växelnummer”, en självklar kommunikationskanal till civilsamhället som fungerar i hela landet. Vi föreslår också att Sverige verkar för ett generellt undantag för att utveckla Idéburet offentligt partnerskap (IOP) i EU:s kommande upphandlingsdirektiv.

3. ”På jämlika villkor” – riv hinder, förenkla regler och skapa förutsättningar för social innovation

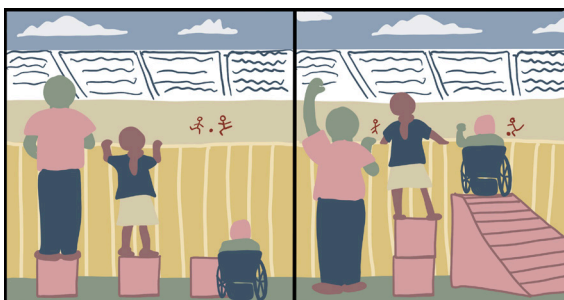
Vi behöver riva de hinder vi ser sätter käppar i hjulet för civilsamhällesaktörer idag. Vi föreslår att det skapas förutsättningar för sociala investeringar, införande av momsgrupper för civilsamhällesorganisationer, förenklade skatteregler samt utökad skattereduktion för gåvor.

INLEDNING

Utgångspunkten i detta kapitel om civilsamhällets övergripande förutsättningar är att ett gemensamt stabilt samhällskontrakt som grundidé fortfarande gäller och är önskat även av den yngre generationen, men att samhället och dess medborgare har förändrats. Därför behöver samhällskontraktet justeras.

Det nuvarande kontraktet utformades för en kulturellt, socioekonomiskt och etniskt relativt homogen befolkning, och systemen för att upprätthålla kontraktet likaså. Idag är Sverige ett mycket mer sekulärt och individualiserat land med väsentligt mer heterogen befolkning. Samtidigt har vi de senaste 30 åren haft snabbt ökande inkomstklyftor. Dessa tre trender – individualiseringen, en mer heterogen befolkning och ökade inkomstklyftor – i kombination med en alltmer instrumentell offentlig administration har gjort att samhällskontraktet i dess nuvarande form inte längre fungerar tillräckligt väl. Tilliten tycks minska och vi ser stora revor i den välfärd vi ofta tar för given. Coronapandemin har ytterligare belyst detta.

Under det förra seklet utvecklades grunden för det samhällskontrakt vi i Sverige lever med idag, och som funnits då Sverige kommit att bli ett av världens mest jämlika och inkluderande samhällen. Detta växte fram i ett sammanhang med stor mångfald av kollektiva konstellationer och organisationer som vävt fram ett samhällskontrakt med hög grad av tillit mellan medborgarna – en tillit som kanske är Sveriges främsta styrka. Folkrörelserna i form av väckelserörelsen, arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen, kvinnorörelsen, idrottsrörelsen, naturskyddsrorelsen och många andra, mobiliserade stora delar av Sveriges befolkning. Så utvecklades Sverige till det som idag är världens föreningstätaste land med över 50 % av befolkningen som ideellt engagerade. Idag kallar vi detta, och alla nya former av kollektiva sammanslutningar som skapats utanför de offentliga och privata sektorerna, för civilsamhället. Samhällskontraktet kom att utvecklas till en komplex väv av uttalade och outtalade överenskommelser mellan och inom de olika sektorerna, en stark väv som skapade stabilitet och styrka.

Samhällskontraktet som skapades tycks ha fungerat väl då Sverige också kommit att bli ett av världens högst rankade länder inom en rad områden, till exempel vad gäller levnadsstandard.

Vad kan då göras nu för att civilsamhället ska kunna spela en större roll i att stärka och uppdatera tillit och förtroende? Vad kan vi förändra för att det samhällskontrakt som gjort Sverige till ett av världens mest jämlika länder för lika människor, också ska göra Sverige till världens mest jämlika land för olika människor?

I pandemins spår har det blivit tydligare än någonsin att vi har mycket att göra när det kommer till inkludering, jämlika villkor och det faktum att alla behövs. Polarisering, segregation och känslan av utanförskap är reella problem precis som

geografisk ojämlikhet i ekonomi och hälsa.

Synen på föreningslivet politiseras i allt större utsträckning och vissa verksamheter riskerar att bli av med sitt stöd när en ny politisk majoritet väljs. Vi ser inga tendenser till att den utvecklingen minskar, oavsett politisk färg. Vi ser också att idén om vad den svenska välfärdsstaten, folkhemmet, ”svenska modellen” eller vad vi vill kalla det inte längre speglar den verklighet vi lever i. Grundförutsättningarna har förändrats och för att ett gemensamt, stabilt samhällskontrakt åter ska bli relevant behöver det justeras till de nya förutsättningarna.

Vi tror att den ökade polariseringen i samhället bland annat beror på en förskjutning i hur vi ser på hur offentlig förvaltning ska utövas.¹ Vi ser att det kommer bli svårt att minska segregationen, få tryggare städer eller en hållbar utveckling utifrån dagens politiska världsbild. Vi har utgått från ett sätt att leda och utveckla ett samhälle byggt underifrån på tillit och delaktighet, men mer och mer tillämpat kontrollsystem och styrning i form av t.ex. New Public Management i uppifrån styrda modeller. Den komplexa samhällsväv som hjälpt oss så länge är under omdaning, men samtidigt ibland så komplex att den hämmar inkludering av det nya heterogena Sverige.

Vi lever idag i ett Sverige fullt av mångfald. För att stärka samhällskontraktet post-corona behöver vi tänka om kring hur våra strukturer och system förhåller sig till individer som på något sätt vill organisera sig, oavsett vad vi vill organisera oss kring. Tillit byggs genom ömsesidigt förtroende, inte ensidig kontroll.

Samhällskontraktet är redan under omförhandling, men civilsamhället sitter inte med i rummet. Ska vi lyckas lika bra som sist behöver mångfalden inkluderas. Civilsamhället är vägen dit.

Betydelsen av ett starkt civilsamhälle

För att bli världens mest jämlika samhälle behöver vi först ta till oss paradoxen att jämlikhet förutsätter ett synsätt att vi ska behandlas olika beroende på våra individuella behov.

Det holistiska perspektivet

Samhället består av de individer som lever däri, och de kollektiva sammanhang som individerna bildar. Civilsamhällets organisationers utgångspunkt är ofta en övergripande idé/tro/värdegrund kombinerad med tilltro till varje individs möjlighet att stärka sina inneboende resurser i ett meningsfullt sammanhang av samarbete och gemenskap. Det måste ske på individernas egna villkor och vi måste ges samma chans och förutsättningar att delta och organisera oss oavsett bakgrund, tro och intressen. Ofta bedriver t.ex. organisationer samtidigt både avancerat påverkansarbete på nationell nivå och detaljerat aktivitetsarbete på lokal gräsrotsnivå. Inom en och samma organisation kan myndighetsutövande verksamhet som t.ex. skola bedrivas parallellt med civil olydnad i form av att gömma papperslösa flyktingar. Deltagarnas/medlemmarnas/målgruppens ändrade förutsättningar, behov och vilja kan snabbt få organisationer i civilsamhället att förändra uppgifter och aktiviteter inom dessa vida ramar.

¹ SOU 2020:56, Det demokratiska samtalet i en digital tid.

Det är i gränssnittet mellan individ och offentlig sektor som civilsamhällets organisationer blir särskilt viktiga. Offentlig sektor har en annan logik och drivkraft, där den nationella majoritetens vilja alltid är överordnad individens behov och värdegrund/idéer. Det offentliga är sedan organiserat i myndigheter med fokus på olika specifikt nedbrutna uppgifter och uppdrag. En grupp forskare argumenterade nyligen för att just civilsamhällets organisationers holistiska förhållningssätt gör det lättare att bygga organisatorisk kunskap vid kriser som t.ex. flyktingkrisen 2015 eller under coronapandemin.² Kunskap som sedan bygger resiliens³ i samhället som helhet.

Mångfald och pluralism ett självändamål - svaret på "wicked problems" och "Black swans"

Inom framtidsforskning och i analyser av innovationer i ett samhälle förekommer begrepp som kan vara viktiga att ha med sig i debatt och diskussioner om samhällsproblem och hur man kan se på olika lösningar för att göra samhället bättre. Två sådana begrepp är så kallade "wicked problems" (lömska problem) och "black swans" (svarta svanar).

Ett "wicked problem" är ett samhällsproblem där osäkerheten är hög och lösningarna inte är uppenbara. Dessa svårlösta samhällsproblem beskrivs som motståndskraftiga mot lösningar, omtvistade och utan tydlig definition.

En svart svan är en osannolik och oförutsägbar händelse som potentiellt kan få allvarliga konsekvenser. Svarta svanar kännetecknas av att de är extremt sällsynta, får allvarliga konsekvenser samt att de i efterhand anses ha varit uppenbara.⁴

Hur förbereder vi oss för morgondagens "wicked problems" och "svarta svanar"? Det behöver finnas en mångfald av förberedda perspektiv som förhåller sig till det nya – vi vet aldrig var den nya innovationen kommer uppstå, och det är ett självändamål med mångfald i ett samhälle som eftersträvar god resiliens mot kriser av olika slag. Två av Sveriges stora komparativa fördelar är dels en stark tillitskultur och förekomsten av en av världens mest intensiva och diversifierade civilsamhällen. Det vi idag tycker verkar vara oväsentligt kan vara lösningen på morgondagens utmaning. På samma sätt som en bred grundforskning har avgörande betydelse för innovation inom akademien, är mångfalden inom civilsamhället något som ger samhället beredskap för att möta framtidens okända möjligheter och problem.

Vi behöver inte blicka tillbaka längre än förra året då de flesta strategier och planer för framtiden totalt omkullkastades på grund av ett virus långt borta från våra nations gränser och från vår mentala förståelse. Även 2015 under flyktingkrisen stod många av oss handfallna för vad som pågick. Klimatkrisen står också just nu och knacker intensivt på vår dörr och våra åtgärder känns alltför sena eller bristfälliga. I utrymmet mellan samhällets organisering och förändringar i verkligheten har civilsamhället i någon form stått för den snabbfotade handlingskraften. Den här typen av problem är komplexa och visar sig många gånger som symptom baserat på ett annat problem. Lösningarna är sällan rätt eller fel utan snarare bättre eller sämre.

Poängen är att så kallade svarta svanar och wicked problems kommer vara en del

² Wijkström, Filip; Henrekson, Ebba; Sjöström, Erik; Linde, Stig; Reuter, Marta (2020) The Church of Sweden and the quest to bounce back better. A preprint from "Sweden through the crisis". Stockholm School of Economics Institute for Research.

³ Resiliens är kapaciteten hos ett system, vare sig det är en skog, en stad eller en ekonomi, att hantera förändringar och fortsätta utvecklas. Se vidare definition på Stockholms Resilience Center, Stockholms universitet.

⁴ Taleb, Nassim Nicholas, (2008) The Black Swan. The impact of the highly improbable London: Penguin books

av vår framtid. I stället för att försöka förutspå nästa händelse behöver vi rigga en motståndskraftig/resilient struktur och ett samhälle där alla i Sverige behöver uppleva att de har en plats. Ett uppdaterat samhällskontrakt, med utrymme för människors olikheter där det finns utrymme, möjligheter och sammanhang för alla som bor i Sverige. Hur kan vi säkerställa att de som idag inte upplever sig inkluderade i samhällsbygget, kan göra det imorgon?

Sveriges över 200 000 föreningar utgör en mångfald där varenda individ kan hitta ett sammanhang att påverka och vara delaktig, bli sedd och bekräftad. Och hittar man inget som är i linje med det man brinner för skapar man snabbt en ny förening. Att det sker ett respektfullt samspel mellan det offentliga och civilsamhället är avgörande för stabilitet och utveckling i Sverige.

Ett jämlikt samhälle som främjar mångfald, pluralism och innovation kommer kräva att vi behandlas olika och ges olika förutsättningar.

Samtliga våra förslag är därför föreslagna med just det perspektivet – dvs att vi behöver mer mångfald utifrån en mångfald av organisationer och organiseringsprinciper, en mångfald av idéer och självständiga och stolta individer.

FÖRSLAG

Vi har identifierat tre huvudområden där vi ser att civilsamhället kan bidra till ett starkare samhällskontrakt och ett mer resilient samhälle.

”Alla behövs ” - stärka och skapa verktyg för tillit och delaktighet

Individer genom kollektivet (föreningar, organisationer, stiftelser, fackförbund, religiösa samfund) behöver fler verktyg och modeller för delaktighet och inkludering i samhällsutvecklingen och samhällsförändringar.

4. ”En part vid bordet ” – en plats för mångfalden

Vi vill ses som jämlika parter där varje parts röst har en självklar tyngd. Vi tror att politiker och andra beslutsfattare kan skapa bättre förutsättningar om de lyssnar på de djupare värderingarna, ambitionerna och viljorna hos de människor som lever i Sverige, i stället för att, som man allt oftare gör, utgå från kortsiktiga och ytliga trender och söka svar i opinions- och marknadsundersökningar. För att kraftsamla civilsamhällets aktörer och samtidigt underlätta dialog föreslår vi också ett uppbyggande av ett gemensamt ”växelnummer”, en självklar kommunikationskanal som fungerar i hela landet.

5. ”På jämlika villkor” – riv hinder, förenkla regler och skapa förutsättningar för social innovation

Vi behöver riva de hinder vi ser sätter käppar i hjulet för civilsamhällesaktörer

idag. Systemen behöver anpassas till medborgarnas behov och inte tvärtom. Annars riskerar vi exkludera stora medborgargrupper, både i stad och på landsbygd, och polariseringen och revorna i samhället kommer att fortsätta växa.

Här kommer våra förslag till hur vi tar det första steget.

"ALLA BEHÖVS" - STÄRKA OCH SKAPA VERKTYG FÖR TILLIT OCH DELAKTIGHET

Civilsamhällets organisationer spelar en nyckelroll i att skapa en känsla av samhörighet och sammanhållning. Det är just den känslan som vi ser som den resurs vi inte har råd att underskatta. Det är känslan av att vara inkluderad och värdefull som skapar tillit, ett starkt socialt kapital och utgör kittet i samhällsväven. Våra förslag i det här avsnittet syftar till att skapa förutsättningar för en mångfald av aktörer att verka och skapa positiva sammanhang för individer – oavsett var man bor eller vad man tänker. Ett samhällskontrakt som exkluderar delar av invånarna blir bräckligt. Priset, i form av tillitsbrist och polarisering, för att exkludera individer, grupper eller värderingar som av majoriteten kan anses oönskade, extrema eller odemokratiska är högre än att ha stor tolerans för mångfald.

Skapa tillit genom ett tydligt ramverk för invånares delaktighet och inflytande i kommunala insatser som berör dem

Vi föreslår att Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) får i uppdrag att ta fram ett ramverk för samarbete med civilsamhället utifrån principen om delaktighet.

I regeringens strategi för en stark demokrati (Ku2018/01406/D) lyfts det demokratiska utanförskapet fram som en av demokratins utmaningar. En allt för stor del av befolkningen varken deltar eller känner sig delaktiga i demokratin. Undersökningar pekar mot att uppemot 1/5 av befolkningen saknar de kunskaper, verktyg och förmågor som krävs för ett aktivt medborgarskap. 23 procent av unga i åldern 16–24 år deltar aldrig i diskussioner om politik.

Motsvarande problematik adresseras i regeringens långsiktiga strategi för att minska och motverka segregation (Ku2018/01462/D). Socioekonomiskt resursstarka personer och personer med högre utbildning är överrepresenterade bland dem som är aktivt engagerade i politiska partier och andra civilsamhällesorganisationer. Såväl förtroendet för demokratiska institutioner som hur tillfreds man är med demokratin är också betydligt större i dessa grupper än bland dem som har lägre utbildning och inkomst. I områden med socioekonomiska utmaningar är det en större andel av befolkningen som varken deltar eller känner sig delaktiga i demokratin jämfört med i andra typer av områden.

De flesta kommuner bedriver idag någon form av arbete för att ge exempelvis unga inflytande på lokal nivå. Det finns dock stora skillnader mellan kommuner sett till vilken ambitionsnivå man har och till hur stor grupp unga som nås av befintliga insatser. MUCF drar i rapporten slutsatsen att det finns ett behov av statliga insatser för att stärka ungas förutsättningar att delta aktivt i demokratin.⁵ Regeringen delar myndighetens bedömning och ser det som angeläget att stärka arbetet med att främja ungas deltagande och delaktighet i demokratin.

Vi ser att det här är ett synsätt som även bör omfatta andra grupper som upplever sig stå långt utanför samhället och som saknar tillit till de strukturer som finns.

Detta är också en viktig aspekt av folkhälsan och en del av de nationella folkhälsopolitiska målen. Folkhälsomyndigheten identifierar civilsamhället som en viktig aktör i det demokratiska arbetet för folkhälsan och uppmanar sektorn att nå alla invånargrupper i synnerhet dem som behöver stärka sin tillit och tilltro till samhälleliga strukturer. Vårt förslag syftar till att skapa förutsättningar för att möta just denna uppmaning.

Studier har också visat att socioekonomiska barriärer påverkar vilka människor som deltar i demokratiska processer i ett lokalsamhälle.⁶

Vikten av mötesplatser för civilsamhället

Vi anser att regeringen bör uppdra till Boverket att tillsammans med MUCF och Folkhälsomyndigheten ta fram en vägledning för att skapa goda förutsättningar för social hållbarhet i den byggda miljön och som även innefattar civilsamhällets behov av mötesplatser. Vi anser vidare att regeringen bör uppdra till Boverket att tillsammans med MUCF ge förslag på hur social hållbarhet tydligare kan inkluderas i kommunernas planprocesser såsom översiktsplanering, detaljplanering och markanvisning samt hur civilsamhället tydligare kan inkluderas i denna process.

Framtidens Sverige kommer att vara mer heterogent som en följd av en starkare globalisering, urbanisering och individualisering. Ett starkt självgående civilsamhälle är en viktig del i att bygga social hållbarhet i ett heterogent samhälle. I hela Sverige –såväl i de växande städerna som på landsbygden. Civilsamhället erbjuder möten över gränser, ökad respekt och förståelse, demokratisk skolning och möjlighet att växa som individ. För att kunna bedriva civilsamhällets verksamhet och kunna erbjuda dessa viktiga möten mellan människor i hela landet behöver civilsamhället mötesplatser; trygga mötesplatser, attraktiva mötesplatser och en mångfald av mötesplatser.

Flera organisationer inom civilsamhället har behov av att ha någonstans att vara. Avsaknad av mötesplatser eller behov av upprustning av mötesplatser är stor. Civilsamhället behöver få en starkare koppling till stadsutvecklingsfrågor eftersom de har stor potential att aktivt bidra kopplat till social hållbarhet i samhället. Det finns ett behov av att stötta kommuner i att ta fram relevanta planeringsunderlag och verktyg som kan användas vid planering för att kunna visa på nyttan av att inkludera civilsamhället i planeringen. Civilsamhället generellt inkluderas inte i den utsträckning som är önskvärt i de verktyg som används för samhällsplanering, eller

⁵ Referens till MUCF rapport

⁶ Bland annat i regeringens strategi för en stark demokrati (Ku2018/01406/D)

som remissinstans för kommunens planering i tidiga skeden. Det handlar t.ex. om olika typer av vägledningar som riktar sig till kommuner men även i verktyg som t.ex. social konsekvensanalys eller barnkonsekvensanalys. Det finns även ett behov av att sprida den kunskap och de erfarenheter som finns där kommuner arbetat bra med att inkludera civilsamhälle i t.ex. markanvisningar eller olika typer av planer.

Idrotten har i flera år drivit frågan att ett brett utbud av tillgängliga aktivitetsytor är en förutsättning för all idrott. Det finns idag inget krav i plan- och bygglagen på utrymme för motion och idrott. Däremot finns krav på att främja goda levnadsförhållanden och hållbar livsmiljö. Utmaningen att integrera dessa frågor i kommunens planprocess resulterar i att idrottsanläggningar och idrottsmiljöer inte alltid inkluderas när kommuner bygger nya eller förtätar bostadsområden. Detta skapar i sin tur en brist på ytor eller att idrotten placeras långt från människan, vilket minskar möjligheten för alla att vara med. I det arbetet har man konstaterat att detta inte enbart är en utmaning för idrottsrörelsen utan för många organisationer inom civilsamhället där behovet av mötesplatser är stor. En mer långsiktig planering och samordning har potential att spara både ekonomiska resurser och bidra till ökad social hållbarhet och förbättrad folkhälsa.

Det finns flera exempel som visar på att närheten till olika mötesplatser har stor betydelse. Till exempel när det gäller fysisk aktivitet så finns ett starkt samband mellan tillgång och tillgänglighet och människors idrotts- och motionsvanor. Sambandet gäller för såväl vuxna som ungdomar och barn. Ju fler anläggningar och ytor i bostadsområdet desto mer fysisk rörelse hos invånarna. Människor med ”god” tillgång till idrottsanläggningar visar sig vara 43 procent mer benägna att motionera regelbundet jämfört med människor med ”dålig” tillgång till anläggningar. Forskningen visar också ett starkt samband mellan tillgång till idrottsanläggningar och fysisk aktivitet hos barn och ungdomar specifikt. Långa avstånd till anläggningar hindrar barns och ungdomars rörelse. Tillgång till idrottsanläggningar – och att vistas mycket utomhus – främjar den.

Kravet på föräldrars tid och resurser minskar också om barn och ungdomar oftare kan ta sig till träning och tävling på egen hand. Därmed är närhet särskilt viktigt för barn och unga med sämre ekonomiska förutsättningar.

Genom att arbeta strukturerat med dessa frågor skapas även mervärden utöver dem som är förknippade med folkhälsa utifrån fysisk aktivitet. Exempel på mervärden som kan skapas är trygghet, jämställdhet, jämlikhet, barnperspektiv, hållbara transporter, naturvärden etc. Med rätt placering kan idrottsytor exempelvis ha en trygghetsskapande effekt. Både för dem som nyttjar platsen men också för dem som rör sig i området.

Om vårt förslag genomförs får kommunerna bättre verktyg att planera utifrån civilsamhällets önskemål. När civilsamhället kommer in tidigt i samhällsplaneringsprocesser kommer ett mer socialt hållbart byggande att ske. Kommuner ges större möjlighet att utvecklas och leva upp till de folkhälsopolitiska målen likväl som till de globala hållbarhetsmålen för agenda 2030. Det gäller både mål kopplat till individen om god hälsa och välbefinnande, men också övergripande mål om hållbara städer och samhällen.

Synliggör och erkänn nya rörelser och organisationer

Vi föreslår att Kulturdepartementet inrättar en "Engagemangsbyrå" driven av civilsamhällets organisationer, som utan värdering, stöttar nya rörelser och individer att organisera sig.

Det finns ett starkt engagemang i Sverige som inte givet fångas upp av befintliga organisationer inom de olika sektorerna. Ett engagemang som ofta upphör i bristen på kunskap om hur samhället fungerar. Hur demonstrerar man? Hur startas en förening? Hur får man kontakt med politiker? Och vilka rättig- och skyldigheter har vi? Dessa frågor kan tyckas självklara för många, men olika undersökningar visar att en stor del av befolkningen har liten eller ingen kunskap om detta, och inte heller lättillgängliga nätverk som kan lotsa. Myndigheter behöver hitta vägar att samverka med civilsamhällesorganisationer som är organiserade i lösare former av nätverk, och ännu inte är ideella föreningar, stiftelser eller i andra juridiska former.

Idag är sociala medier den naturliga startpunkten för många sociala rörelser. Där finns varken stadgar, årsmöte eller organisationsnummer. Ett sådant exempel är den världsomspännande rörelsen Fridays for Future som växt fram inspirerad av Greta Thunberg. "Vi är en gräsrotsrörelse – och inte en lagligt registrerad organisation". Därmed kan en sådan organisation inte heller få anslag eller stöd av en myndighet så som regelverket ser ut idag. Ett annat exempel är #ViMåstePrata där folkhögskolor, studieförbund och privatpersoner samverkar. Denna samverkan för demokrati kan inte söka anslag från MUCF eftersom samarbetet inte har en formaliserad status.

Om förslaget genomförs sänks tröskeln för delaktighet i demokratiengagemang, vilket ökar känslan av delaktighet, främjar pluralism och tillgängliggör civilsamhället för fler invånare. Nyskapande civilsamhällesorganisationer ges bättre möjlighet att verka och växa.

Långsiktig grundfinansiering hellre än kortsiktiga projekt

Tillsätt en statlig utredning om hur civilsamhällesorganisationer kan ges förutsättningar för en mer långsiktig finansiering som utgår från civilsamhällets behovsbild.

Myndigheter agerar normalt utifrån ettåriga budgetar vilket skapar stora svårigheter för organisationer som behöver längre horisont.

Ovissheten får inte bara negativa effekter på civilsamhällets möjlighet att vara en stabil arbetsgivare men även effekter på befolkningen som ser insatser och personer bytas ut innan de ens gjort sig kända. Ett exempel är MUCF:s utlysning demokratisk delaktighet genom lokala resurser som tilldelar medel för projekt som pågår i högst 12 månader.⁷ Förordningen som reglerar dessa medel uppmanar å andra sidan myndigheten att prioritera organisationer som har förutsättningar att bedriva långsiktig verksamhet.⁸ Detta exempel illustrerar hur civilsamhället återkommande behöver förhålla sig till kort finansiering, men förväntas bidra med kunskap och

⁷ MUCF

⁸ Kulturdepartementet. SFS nr 2015:565

kompetens som bygger på långsiktig verksamhet.

Civilsamhället behöver rörelsefrihet för att kunna utvecklas på ett trovärdigt sätt gentemot de målgrupper man har att nå. En ökad styrning gör att civilsamhället riskerar att reduceras till tjänsteleverantör som inte kan utveckla sin potential eller utgå från invånarnas behov. När t.ex. samarbetsformer kring frågor med hög föränderlighet tvingas in under LOU tenderar det ofta handla mer om att leverera på den offentliga partens ensidiga, i sin tur ovanifrånkommande, mål än att utgå från målgruppens föränderliga behov. Med mindre detaljstyrning och mer frihet inom politiska mål, agenda 2030, folkhälsopolitiska mål, jämställdhetspolitiska mål m.fl. kan långsiktighet och innovation samexistera.

Ett annat exempel är när det finns en fast ram för finansiering av en verksamhet där ansvaret delas mellan olika organisationer och där verksamheten växer. Tillväxt visar på ökade behov men leder till att varje deltagande organisation får mindre pengar, vilket riskerar att försämra kvaliteten och leda till minskad tillväxt. En fast finansieringsram kan lätt leda in i en ond cirkel.

Den här logiken är särskilt viktig när det kommer till kultursektorn. Den ideellt organiserade kulturverksamheten i Sverige har en lång tradition av att erbjuda mötesplatser där medborgare möts och samverkar kring kulturella aktiviteter. Det kan handla om kulturföreningar, läsecirklar eller om att arrangera aktiviteter professionell konst och sprida den i landet. Därmed utgör den ideellt organiserade kulturverksamheten ett nav i skapandet och upprätthållandet av den demokrati som bygger på engagemang och aktivt menings- och kunskapsutbyte. Att stötta och upprätthålla dessa mötesplatser är därmed helt centralt ur ett demokratiskt perspektiv. Utgångspunkten ska alltid vara att konst och kultur är en obunden kraft som skapas i sin egen rätt. Det är också av vikt att hänsyn tas till demografiska data så att kulturen får en spridning i landet för bredd och mångfald.

De nationella kulturpolitiska målen ska vägleda kulturpolitiken i kommuner och regioner. Här är de ideella kulturorganisationerna en möjliggörare. För att nå dessa kulturpolitiska mål behöver de ideella kulturorganisationerna ges möjlighet att ta en mer framträdande roll även i planering av resursfördelning på lång och kort sikt, samt relationen mellan projekt- och grundfinansiering..

Exemplet studieförberedande och studiemotiverande kurser

Genom mer flexibla/friare anslag kan civilsamhället göra större nytta för människor. Till exempel så har folkhögskolorna sedan lång tid tillbaka bedrivit en omfattande kursverksamhet med studieförberedande och studiemotiverande kurser för grupper som saknar gymnasial utbildning och som är långt från arbetsmarknaden. De bedrivs efter regeringsuppdrag direkt till Arbetsförmedlingen och Folkbildningsrådet och regleras i förordning.

Under senare år har målgruppen vidgats och i dag är en majoritet över 30 år och utrikes födda kvinnor. De regleringar som styr dessa utbildningar har dock inte anpassats till de nya målgruppens behov. Exempelvis har det inte varit möjligt att inom ramen för kurserna ge arbetsförberedande insatser som praktik, arbetsplatsbesök eller närmare direktkontakter med arbetslivet trots att målgruppen efterfrågar dessa inslag. Enligt förordningen ska kurserna endast innehålla

”studieförberedande” inslag.

En annan del av förordningen föreskriver en maxtid för insatserna om tre månader. Det har visat sig otillräckligt för många av deltagarna. Flera deltagare behöver längre tid innan de kan gå vidare till reguljära studier. Vissa kurser tvingas också avslutas mitt i terminen och kan inte förlängas fram till ordinarie kurser startar trots att motivation finns att fortsätta.

Folkhögskolans utbildningskapacitet följer inte efterfrågan utan är fastställda på förhand i ramar. Det innebär att det uppstår brist på utbildningsplatser vilket försvårar att få utbildningskedjan att fungera utan avbrott då det saknas SFI platser, platser på allmän kurs eller saknas resurser för adekvata yrkesutbildningar.

Exempel på behov som en utredning bör beakta:

- Avveckling av en mängd riktade och styrda anslag till förmån för bredare och mer generell styrning.
- Övergång till mer långsiktig och bredare finansiering av idéburna organisationer. Myndigheterna driver sin verksamhet långsiktigt, trots ettåriga budgetar och samverkande organisationer bör ges samma förutsättningar.
- Ökat stöd till de riks- samverkans- och paraplyorganisationer som har som uppgift att stötta föreningar inom kultursektorn, tex organisationer som arrangerar publika event som konstutställningar, teaterföreställningar, etc.
- Ökat stöd till civilsamhällets kulturinriktade aktörer i syfte att stödja deras arbete med att stärka och upprätthålla demokrati och kulturellt deltagande genom möten, arrangemang och andra aktiviteter.
- Revidering av styrdokument, förordningar och anvisningar som innehåller detaljerade regler som motverkar ett flexibelt användande av resurser för att möta människors behov.

Flernivåstyret, geografisk spridning av kulturbidrag och samspelet mellan politikområden

Vi förespråkar en närmare samverkan och dialog mellan stat, regioner och kommuner i syfte att förbättra förutsättningarna för jämlika möjligheter till delaktighet inom kulturområdet, oavsett var i landet man bor. Vi anser också att det behövs en statlig utredning med syfte att utveckla samspelet mellan kulturpolitiken och andra politikområden.

Vidare föreslår vi att myndigheten för kulturanalys uppdras att följa upp och utvärdera regionernas samråd med det civila samhället inför framtagandet av kulturplaner.

Kommunala anslag och investeringar är ofta avgörande för civilsamhällets organisationer inom kulturområdet. Att de kommunala anslagen ser så olika ut runt om i landet får konsekvenser för invånarnas möjligheter att vara delaktiga inom konst och kulturområdet.

Skillnaderna mellan olika gruppers kulturdeltagande och kulturens tillgänglighet i landet är fortsatt stora och tycks bestå. Offentligt finansierade kulturinstitutioner finns främst i större städer och tillkommer i huvudsak dem med hög utbildning och hög inkomst.

Ideell kulturallians, som samlar det civila samhällets organisationer inom kulturområdet, bedriver verksamhet som pågår i landets alla 290 kommuner. Under 2020 har Ideell kulturallians beskrivit vikten av att kommunerna axlar sitt ansvar för den ideella kulturen och har löpande stått i dialog med kommunala företrädare.

Inom kulturområdet behövs en reform som verkar för högre grad av långsiktiga och generella bidrag till ideella kulturföreningar och paraplyorganisationer. Detta för att stärka samverkan mellan kommuner och ideell kultursektor samt mellan civilsamhällets kulturorganisationer och länsinstitutionerna. Som huvudmän för regionernas museer, teatrar och regionmusiken har regionerna ansvar för att samverkan sker med det ideella kulturlivet.

Den ideella kultursektorn har sedan länge varit underprioriterad i kulturpolitiken. Den ojämna maktfördelningen har under pandemin blivit särskilt påtaglig och upplevs av företrädare i den ideella kultursektorn påverka möjligheterna till stöd både i den offentliga debatten och i möjligheterna till ekonomisk kompensation. Kultursamverkansmodellens kriterier behöver stärkas för att ta hänsyn till den ideella kulturens förutsättningar och behov, särskilt verksamheter på landsbygd samt sådana som har många äldre och funktionsnedsatta deltagare. Detta för att hålla liv i de inkluderande och tillgängliga former som utmärker och bärs upp av det ideella kulturlivet.

Detta kan bidra till att återstarta verksamhet, bygga upp kompetens, utbyten och erfarenhet som ger förutsättningar för att skapa och arrangera kultur i ett nytt och förändrat landskap under och efter corona. Denna typ av stöd och samarbeten leder till ökad måluppfyllelse av de nationella kulturpolitiska målen om allas deltagande i kulturlivet, kultur på landsbygden och ger förutsättningar för alla att vara med i den digitala omställning som pågår för fullt.

EN PART VID BORDET - EN PLATS FÖR MÅNGFALD

Civilsamhällets roll som röstbärare är ytterligare en viktig dimension i bidraget till ett starkare samhällskontrakt. Civilsamhället är många gånger en möjliggörare för mobilisering och organisering för individer, men även som en påverkansaktör i relation till andra sektorer. Våra förslag i detta avsnitt syftar till att stärka individens röst genom det organiserade engagemanget.

Idag saknas en välfungerande struktur för hur offentlig sektor ska samverka med civilsamhället. Tydliga ambitioner finns i en rad styrdokument, men i praktiken glöms eller prioriteras civilsamhället ofta bort. Det finns givetvis förklaringar till detta. En sådan är: ”Hur tar man ett möte med civilsamhället – de är ju så många och olika?”

Stötta civilsamhället i uppbyggnaden av en infrastruktur och kommunikationskanal till det offentliga för en kraftsamling av gemensamma strukturfrågor

Vi anser att regeringen bör besluta om att stötta uppbyggnaden av en infrastruktur och nationellt erkända kommunikationskanaler – ett gemensamt växelnummer- för civilsamhället. Syftet med förslaget är att skapa förutsättningar för fler organisationer och nätverk att få genomslag för gemensamma strukturfrågor, samt kapacitet att ta en plats vid bordet. Finansiering för detta kan sökas förslagsvis gemensamt av regeringen och civilsamhällets organisationer från EU:s kommande utlysning inom programmet för rättigheter och värden (Citizens, Equality, Rights and Values programme CERV).

Vi föreslår åtgärder både på nationell, regional och kommunal nivå:

- Ett infrastrukturstöd som möjliggör jämbördig medverkan från olika civilsamhällesaktörer oavsett ekonomiska resurser, till exempel att tillhandahålla möteslokaler tillgängliga för civilsamhällets aktörer i samverkan. Det offentliga underlättar de strukturella förutsättningarna, civilsamhället ansvarar för att organisera sig.
- Ett handslag – om civilsamhället kan presentera en tydlig ingång för det offentliga till civilsamhällets organisationer, vill vi att regering, region och kommun bereder plats vid bordet.
- En kunskapshöjande insats – en utbildningsinsats över 5 år för tjänstemän i offentliga strukturer om vad civilsamhället är, samt hur samverkan kan ske. Ett närmare samspel kräver ökad tillit och förståelse för olika organisationer och myndigheters verklighet. Många gånger är kunskapen för låg och därmed förståelsen och tilliten. Ett ökat samarbete och en plats vid bordet förutsätter ökad tillit. Kunskap och relationshöjande insatser behövs för att kunna ta nästa steg.

Civilsamhället bör vara fler myndigheters angelägenhet. Det finns en rad beslut om samverkan med civilsamhället. Överenskommelsen, Nod, praktiska handlingsplaner som regeringens handlingsplan för Agenda 2030, målen 2018-2030 är alla goda exempel på ambitioner. I praktiken bjuds dock sällan civilsamhället in i formandet av strategier utöver som rådgivande part vid olika, ofta till synes slumpartade, tillfällen. Vi rekommenderar att regeringen initierar en översyn av strategiska samverkansformer och bjuder in civilsamhället bredare där representation saknas eller bara finns med genom en enstaka enskild organisation, till exempel inom Nationella Innovationsrådet och regeringens berörda Samverkansgrupper.

Civilsamhällets styrka är mångfalden och våra olikheter. Vi vill fortsätta bevara dessa och samtidigt skapa förutsättningar för att hitta gemensamma nämnare där en kraftsamling och koordinering ger ytterligare styrka. När civilsamhället är med i strategisk planering, problembeskrivning och lösningar redan från start kommer effektivitet, resursanvändning och sannolikheten för bättre lösningar att öka.

Förhandla fram ett undantag för IOP i kommande upphandlingsdirektiv

Vi anser att Sverige bör utöva politiskt inflytande i EU-förhandlingarna och förhandla fram ett generellt undantag i de nya upphandlingsdirektiven. Syftet är att stärka möjligheterna för det offentliga att samverka med idéburna organisationer och stärka den rättsliga statusen. Precis som andra medlemsstater förhandlat fram generella undantag för egna nationella bestämmelser avseende samverkan med icke-vinstdrivande organisationer bör också Sverige göra detta.

Idéburet offentligt partnerskap (IOP) är en samverkansform som rätar upp en strukturell obalans när offentliga- och civilsamhällesaktörer samverkar. Det bygger inte på en beställare – utförare relation, utan istället på ett partnerskap där de två parterna gemensamt utarbetar mål och gemensamt styr. Det går också att anpassa under partnerskapets gång och är på så sätt mer flexibelt och potentiellt effektivare än upphandlingar där man ofta är låst till ett behov och en omvärldsanalys som inte alltid längre är relevant. På många sätt är idén om IOP idag ett av de mest positiva exemplen på tillitsbyggande mellan offentlig sektor och civilsamhället vi sett på många år.

EU:s nuvarande upphandlingsdirektiv förhandlades fram av medlemsstaterna i ljuset av finanskrisen 2008. De senaste upphandlingsdirektiven antogs av Europaparlamentet och rådet i februari 2014. Översynen av upphandlingsdirektiven skedde mot bakgrund av Europa 2020-strategin för smart och hållbar tillväxt för alla, enligt vilken offentlig upphandling skulle spela en nyckelroll för att uppfylla målen med strategin. Själva förhandlingsarbetet kring upphandlingsdirektiven inleddes i början av januari 2012 med en presentation av förslagen från Kommissionen. Men redan i december 2011 lade Kommissionen fram de första förslagen på nya direktiv. Redan innan Kommissionen presenterade förslagen genomfördes dock offentliga samråd med ett brett spektrum av intressegrupper, däribland medlemsstaternas centrala myndigheter, akademier, företag, branschorganisationer och det civila samhällets organisationer.

Av rapporterna från de offentliga samråden framgick att när det gäller strategisk

användning av offentlig upphandling för att uppnå samhällsmålen i Europa 2020-strategin fanns delade meningar. Många berörda, särskilt företag, visade en allmän motvilja mot idén att använda offentlig upphandling till stöd för andra politiska mål. Andra berörda, framför allt de civila samhällets organisationer, var starkt positiva till en sådan strategisk användning och förespråkade långtgående ändringar av själva principerna för EU:s politik för offentlig upphandling.

Av Kommissionens förslag till nya upphandlingsdirektiv framgick att sociala tjänster, hälso- och sjukvårdstjänster och utbildningstjänster har särskilda egenskaper som gör det olämpligt att tillämpa de vanliga förfarandena för tilldelning av offentliga kontrakt på dessa tjänster. Sådana tjänster brukar tillhandahållas i ett särskilt sammanhang som varierar starkt mellan medlemsstaterna på grund av skilda administrativa, organisatoriska och kulturella omständigheter. Kommissionens slog fast att dessa tjänster på grund av sin natur endast har en mycket begränsad gränsöverskridande dimension. I förslaget framhöll Kommissionen att medlemsstaterna bör därför ha stor frihet att organisera valet av tjänsteleverantörer. Redan här antydde Kommissionen att det finns ett relativt brett handlingsutrymme för medlemsstaterna att själva avgöra hur välfärden ska organiseras.

Av avsnitt 3 i Kommissionens förslag till upphandlingsdirektiv framgår vilka offentliga kontrakt Kommissionen ansåg skulle vara undantagna från offentlig upphandling, dvs. kontrakt på vilka upphandlingsdirektiven inte skulle behöva tillämpas. Ett sådant exempel är området för elektronisk kommunikation där marknaden anses vara så pass konkurrensutsatt att upphandlingsreglerna normalt sett inte behöver tillämpas. I Kommissionens ursprungliga förslag fanns enbart fem bestämmelser som medgav undantag från upphandlingsreglerna. I det förslag som senare antogs av Europaparlamentet och rådet i februari 2014, dvs. efter förhandlingar mellan medlemsstaterna, hade undantagskatalogen utökats ytterligare. Ett av dessa framförhandlade undantag rör undantag för vissa räddningstjänster när de utförs av icke-vinstdrivande organisationer. Undantaget är införlivat i svensk nationell rätt och innebär att lagen om offentlig upphandling inte gäller för upphandling som avser till exempel akuta ambulanstjänster om tjänsterna tillhandahålls av icke-vinstdrivande organisationer. Införandet av detta undantag i det direktiv som slutligen antogs av Europaparlamentet och rådet var resultatet av förhandlingar mellan medlemsstaterna. I Italien finns nämligen regionala bestämmelser som anger att sjuktransporttjänster är en verksamhet av allmän intresse som ska tillhandahållas internt och om det inte är möjligt ska i första hand idéburna organisationer som t.ex. Röda Korset se till att tjänsten tillhandahålls under budgetmässiga omständigheter som innebär ekonomisk jämvikt, dvs. ersättningen får endast avse kostnaderna för att tillhandahålla tjänsterna. Det finns alltså möjlighet att ge idéburna organisationer uppdrag mot ersättning utan föregående upphandling. I mål C-113/13, Spezzino m.fl., bekräftat genom mål C-50/14, CASTA m.fl., angav EU-domstolen att en medlemsstat, när den avgör vilken socialpolitik som ska gälla i landet, själv bedömer om anlitandet av frivilligorganisationer svarar mot de sociala målsättningar som eftersträvas. Det är också mot denna bakgrund som det i nuvarande upphandlingsdirektiv finns möjligheter att reservera kontrakt för välfärdstjänster till t.ex. idéburna organisationer. Trots vissa utökade möjligheter att "köpa" direkt av idéburna organisationer fick dessa regler inte genomslag i svensk nationell rätt när direktiven införlivades i den nuvarande lagen om offentlig upphandling från 2017. Det har länge funnits en aversion mot s.k. "lättnader" för idéburna organisationer, trots att dessa organisationer inte tillhandahåller mer än tre procent av den totala vård- och omsorgsproduktionen i Sverige.

Det råder också en missuppfattning att det enligt upphandlingsdirektiven inte skulle vara möjligt att "särbehandla" idéburna organisationer. Denna missuppfattning beror sannolikt på att Sverige historiskt sett har tillämpat samma strikta regler för upphandlingar över EU:s tröskelvärden som för upphandlingar under tröskelvärdena. Den svenska lagstiftaren har dessvärre lagt sig alltför nära EU-lagstiftarens ordalydelse och tillämpat "inre-marknads-bestämmelser" även för upphandlingar som inte påverkar den inre marknaden. Detta innebär att EU-rättens vaghet, över tid, byggts in i nationell rätt med följd att politiker, myndigheter och domstolar inte vet lagstiftningens innebörd innan det har skapats prejudikat. Därmed har lagstiftaren överlämnat obesvarade frågor, ibland av politisk karaktär, att hanteras av domstolarna genom rättsutvecklingen. Faktum är att upphandlingsdirektiven medger en relativt stor möjlighet för medlemsstaterna att själva organisera upphandlingar som inte förutsätts påverka den inre marknaden. Som framgår ovan är det dessutom möjligt att direkttilldela vissa kontrakt till icke-vinstdrivande organisationer.

Under 2018 gav regeringen en särskild utredare i uppdrag att ta fram förslag på hur IOP kan utnyttjas i större utsträckning för att samverka mellan idéburna aktörer och det offentliga ska främjas. Utredningen antog namnet Idéburen Valfärd (SOU 2019:56) och hade bland annat i uppdrag att föreslå riktlinjer, kriterier eller andra tillämpbara instrument för ingående av samverkansformen IOP i syfte att främja samverkan mellan idéburna aktörer och det offentliga. Eftersom det inte fanns någon fastställd definition av IOP lämnade utredningen förslag på en sådan. Utredningen ansåg att följande är utmärkande för ett IOP inom offentligt finansierad välfärdsverksamhet:

1. Partnerskapet är ett samarbete mellan en eller flera offentliga aktörer och en eller flera idéburna aktörer i välfärden.
2. Det syftar till att uppnå ett gemensamt allmännyttigt mål.
3. Såväl den offentliga som den idéburna aktören bidrar med resurser.

Ovan definition utgår från en analys av syftet med partnerskapen och de EU-rättsliga förutsättningarna. Idéburen Valfärd slog även fast att ett IOP inte får innebära en tilldelning av ett offentligt kontrakt enligt lagen om offentlig upphandling och att EU-rättsliga regler om statligt stöd måste beaktas.

IOP är en nationell företeelse som bygger på samverkan mellan idéburna organisationer och offentlig sektor i syfte att uppnå ett visst allmännyttigt samhälleligt mål. Det råder dock viss osäkerhet kring samverkansformens rättsliga status. I syfte att bringa klarhet i detta bör Sverige ta vara på det nationella handlingsutrymmet inom ramen för vad EU-rätten tillåter. Enbart därigenom kan medlemsstaterna i viss mån "dämpa" oönskade "EU-effekter". Inför kommande förhandlingar om nya upphandlingsdirektiv bör Sverige utöva politiskt inflytande i syfte att stärka möjligheterna för det offentliga att samverka med idéburna organisationer. Sverige kan förhandla fram ett undantag för IOP i kommande upphandlingsdirektiv, precis som andra medlemsstater förhandlat fram undantag för egna nationella bestämmelser avseende samverkan med icke-vinstdrivande organisationer. Som ovan framgått avser samverkan genom IOP i huvudsak välfärdsverksamhet som inte har en gränsöverskridande dimension, dvs. partnerskapen påverkar inte den inre marknaden. Undantagen

från upphandlingsdirektiven speglar de nationella medlemsstaternas kulturella kontext och medlemsstaternas egna lagar och bestämmelser. Det råder knappast någon tvekan om att offentliga aktörer idag anser att handlingsutrymmet för IOP är relativt begränsat. Detta handlingsutrymme är dock något som kan förhandlas i spänningsfältet mellan politik och juridik, varför det blir särskilt viktigt att Sverige för fram IOP som ett möjligt undantag från offentlig upphandling.

PÅ JÄMLIKA VILLKOR – RIV HINDER, FÖRENKLA OCH SKAPA FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR SOCIAL INNOVATION

Den tredje dimensionen där vi ser att civilsamhället spelar en nyckelroll är i rollen som utförare. Utförandet sker ofta i det offentligas ställe eller som en kompletterande aktör till offentlig sektor, eller för att det finns ett behov som ingen annan tar tag i. Många gånger tar civilsamhället den här rollen i områden som har särskilda behov eller riktat mot målgrupper som faller genom revorna i samhällsväven. Framgångsfaktorn utgörs ofta av att det finns ett starkt förtroendekapital mellan civilsamhällesaktören och det område eller den målgrupp som står i fokus. Förtroendekapitalet är ofta resultatet av en tillit uppbyggd under lång tid.

Vi har en stark tro på civilsamhällets drivkraft att bedriva verksamhet utifrån värdegrund och målgruppsfokus vilket innebär en sannolikhet att resultat och effekt av verksamheten blir större inom en rad olika områden, jämfört med om den utförs/planeras av en offentlig eller privat aktör. Detta gäller givetvis inte all verksamhet, men väsentligt mer än det som civilsamhället gör idag.

Myndigheter förväntar sig ofta att civilsamhällesorganisationer ska följa samma regler och rationalitet som offentliga myndigheter exempelvis vad gäller att vara värdeneutrala och behandla alla lika.

I andra sammanhang förutsätts civilsamhället agera som företag på en marknad vilket är fallet när den enda samarbetsformen som erbjuds är en upphandling enligt LOU.

De förslag vi lyfter fram i detta avsnitt syftar till att skapa bättre förutsättningar för civilsamhället att fortsätta verka långsiktigt och hållbart för att behålla en mångfald av aktörer som kan möta en mångfald av behov. Vi anser att det finns ett antal förslag som bättre skulle hushålla med befintliga resurser och även bidra till ökad social innovation för att möta de målgrupper som av olika skäl fallit igenom väven.

Skapa förutsättningar för sociala investeringar

Vi rekommenderar att regeringen inrättar en statlig utfallsfond samt startar en inkubator och ett samverkansforum för sociala investeringar.

Världens samlade offentliga resurser räcker inte för att möta de sociala och klimat-miljörelaterade behoven. Så är det även i Sverige. För att skapa ett hållbart samhälle behövs även privat kapital uppmuntras och kanaliseras till att användas för att skapa nytta för människor och miljö som primärt syfte. Många av de verksamheter och metoder som bedrivs inom civilsamhället idag är beprövade, visar goda resultat och kan spridas. Det som begränsar är t.ex. bidragsfinansiering och avsaknaden av en ekonomisk infrastruktur som kan se till hela besparingen/vinsten för samhället.

Det finns idag ett flertal kommuner och regioner som har avsatt medel för sociala investeringar – även om volymerna är relativt små i nuläget. Dessa kommuner och regioner har även antagit politiskt beslutade riktlinjer som tex:

- Prova och utveckla nya metoder och arbetssätt för tidiga förebyggande insatser
- Överbrygga stuprör genom samverkan över förvaltningsgränser och/eller med andra aktörer
- Fungera som verktyg för organisationsutveckling och en lärande organisation
- Generera sociala och ekonomiska vinster – effektivare resursanvändning⁹

Upprätta en sektorsövergripande formell inkubator, dvs en innovativ mötesplats, ett forum med lösningsfokus som samlar kunskap hur man kan bedriva meningsfulla och effektiva verksamheter med syfte att stötta utvecklingen av:

- Effektmätning. Det råder idag brist på långsiktiga konsekvensresonemang av sociala insatser i stora delar av offentlig sektor. Uppföljning och rapportering fokuserar oftast på aktiviteter snarare än utfall/effekt. Effektmätning sätter målgruppen i fokus och har därför potential att ge mer ändamålsenliga verksamheter för medborgare, och mer effektiv resurshållning. Att fokusera på effektmätning handlar alltså inte främst om att mäta mer – utan att mäta rätt. Det pågår ett alldeles nystartat arbete med standardisering av effektmätning inom Svenska Institutet för Standarder (SIS) där flera aktörer från alla samhällssektorer kommit samman för att jobba med denna fråga. Erfarenheter från andra länder visar att en alltför matematisk syn på effektmätning kan riskera bli både onödigt byråkratisk, kostsam och hämma verksamhetsutvecklingen. Det vi syftar på som behöver främjas är framtagandet av kunskap, principer, metoder, modeller och ramverk för vad som leder till god effekt. Det kan komma att innebära att fokus flyttas från att som idag, mäta aktivitet, till att mäta effekt. Det handlar inte om framtagandet av nya styrande system. Vi ska mäta det som går att mäta, för att med trovärdighet och tillit kunna arbeta med det som inte går att mäta.
- Redovisningssystem – stimulera en utfallskultur samt skapa förutsättningar för budgetering och redovisning av sociala investeringar inom det offentliga. Utred ramverk för budgetering av sociala investeringar. Det råder otydligheter och olika uppfattningar om förutsättningarna för att budgetera och redovisa sociala investeringar i förhållande till praxis. Kommunernas och regionernas möjligheter att avsätta medel och disponera positiva ekonomiska resultat i sociala investeringar bör utredas.

⁹ Med framtiden för sig – en ESO rapport om sociala investeringar, Rapport till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2020:1

- Etablering av en statlig utfallsfond. En vanlig invändning mot sociala investeringar från kommuner och andra myndigheter är att de besparingar som förebyggande insatser leder till tillfaller regionerna och staten eller andra myndigheter än den som gör investeringen. Genom en statlig utfallsfond skulle kommuner, regioner och statliga myndigheter kunna ges bättre förutsättningar för att experimentera med utfallsfokuserade initiativ. En statlig utfallsfond bör också sträcka sig över mandatperioder och redovisningsår.

En utveckling av sociala investeringar skulle skapa väsentligt mer resurser till organisationer i civilsamhället som når påvisbara effekter för de målgrupper man arbetar med och för den miljö som man målmedvetet arbetar med att värna. Det flyttar fokus från aktivitet till effekt, och uppmuntrar innovation. Många organisationer i civilsamhället har framgångsrika verksamheter som direkt skulle göra mer nytta med ytterligare finansiering för att öka volym/spridning.

Inför momsgrupper - avskaffa internmomsen för ideella organisationer

Vi föreslår en justering av lagstiftningen så att moms på interna transaktioner i civilsamhället tas bort i Sverige. Det kan även vara nödvändigt att påverka EU:s kommande momsdirektiv.

Genom att avskaffa internmomsen så kommer dessa resurser att användas för den ideella verksamheten i stället för att gå bort som skatt. I exemplet Medborgarskolan (som nyligen förlorade ett mål i domstol) kostar deras internmoms cirka en miljon kronor per år. Pengar som nu går till skatt i stället för att användas för folkbildning.

Det är vanligt att organisationer i civilsamhället i juridisk mening består av en stor mängd juridiska personer som sammanflätas i vad vi alla uppfattar som en organisation. Alla större organisationer som har medlemsdemokrati och styrelser på flera nivåer består av många juridiska personer. I organisationer av detta slag sker naturligt ekonomiska transaktioner mellan de olika juridiska personerna för att finansiera olika delar av verksamheten. I aktuella fall gäller det gemensamma funktioner för ekonomi, redovisning, IT etc. som inte hanteras i varje liten organisationsdel utan samlat. Internmomsen gör att dessa verksamheter momsbeläggs. Funktionerna kan vid en första anblick se ut som om de finns att köpa på marknaden men så är det inte i praktiken eftersom de är nära knutna till organisationen. Ett annat exempel är mindre organisationer som vill dela på en resurs, exempelvis en anställning. Överföringen av pengar för denna resurs blir då belagd med moms.

I 3 kap. 23 a § MLI finns ett undantaget från skattskyldighet för tjänster inom en grupp. Utformningen av de svenska reglerna gör att tillämpningen av undantaget är i det närmaste obefintlig. I Danmark har motsvarande undantag fått en annan utformning vilket gör att kostnadsdelning mellan organisationer fungerar. Vår bedömning är att den danska modellen rymms inom ramen för EU-direktivet.

Förenkla beskattningen

Se över beskattningsreglerna och tolkningen av vad som anses utgöra vinst vs. överskott så att verksamheten kan organiseras efter hur den bäst kan skötas i stället för efter skattejuridiska överväganden.

Det är vanligt att civilsamhällesorganisationer som ett bidrag till finansieringen av den ideella verksamheten driver näringsverksamhet, exempelvis genom uppdrag från myndigheter eller försäljning till allmänheten eller företag. Enligt 7 kap. Inkomstskattelagen kan ideella föreningar och stiftelser vara befriade från skatt för näringsverksamhet. Om den verksamheten av myndigheterna anses ha för stor omfattning kan hela den ideella organisationen bli skattskyldig. Detta leder i praktiken till att det antingen skapas en organisation med olika bolag bara på grund av skattereglerna eller så tvingas civilsamhällesorganisationen upphöra med sin näringsverksamhet.

För våra ideella organisationer är det i detta sammanhang angeläget att göra en distinktion mellan överskott och vinstsyfte. För att kunna driva omfattande verksamheter över lång tid krävs att verksamheten bygger upp ett kapital som buffert. Det kan bara skapas genom överskott i verksamheten. Detta överskott stannar kvar i verksamheten för investeringar eller som buffert för det fall att verksamheten skulle gå med underskott vid någon tidpunkt i framtiden eller exempelvis behöva struktureras om med tillfälligt ökade kostnader. Det har ingenting med vinstsyfte eller vinstintresse att göra.

I ett fall som gäller stiftelser som bedriver allmännyttig verksamhet tolkar dock Skatteverket lagstiftningen så här : ”Med förvärvsverksamhet avses verksamhet som ger någon form av ekonomiskt utbyte och bedrivs i vinstsyfte. Om en verksamhet genererar större intäkter än kostnader förutsätts som regel att vinstsyfte föreligger.”

Stiftelser är skattskyldiga för all inkomst av näringsverksamhet som avses i 13 kap. 1 § IL. Detta inkluderar all inkomst av näringsverksamhet även om inkomsten ”uteslutande eller så gott som uteslutande” kommer från verksamhet som främjar ett eller flera allmännyttiga ändamål. Slutsatsen gäller även då stiftelsen saknar vinstintresse i traditionell bemärkelse till följd av Skatteverkets tolkning av begreppet vinstsyfte.

Konsekvensen av att Skatteverket likställer överskott med vinstsyfte är att ideell verksamhet i stiftelseform inte kan kvalificera för begränsad skattskyldighet enligt 7 kap. IL ens om verksamheten endast består av allmännyttiga ändamål. Därmed är inte beskattningen neutral mellan stiftelser och ideella föreningar vilket var avsikten.

Utökad skattereduktion för gåvor

Vi föreslår en utökad och breddad skattereduktion för gåvor för att skapa en långsiktigt hållbar svensk modell som stimulerar gåvogivande.

För att den skattereduktion för gåvor som infördes 1 juli 2019 ska få full effekt och bidra till ett starkare civilsamhälle måste den utvecklas med ett långsiktigt perspektiv. Vi efterfrågar därför en tvärpolitisk lösning för skattereduktion för gåvor och understryker vikten av att skapa ett långsiktigt hållbart system av svensk modell som stimulerar gåvogivande. Med nuvarande system för skattereduktion för gåvor omfattas två allmännyttiga ändamål (social hjälpverksamhet och forskning) vilket innebär att t ex givande till förebyggande åtgärder eller för att stävja klimatkrisen missgynnas. Vi föreslår därför följande:

- Alla allmännyttiga ändamål omfattas av skattereduktionen, definierade i inkomstskattelagen 7 kap §4. Såsom det nu är utformat utesluts stora delar av civilsamhället och politiken styr gåvogivandet till social hjälpverksamhet och forskning. Att inkludera fler ändamål ger alla organisationer samma möjligheter att bjuda in fler att bidra till verksamheten och lägger grunden för ett brett givande.
- Rapportering och administration av skattereduktionen för gåvor förenklas kraftigt och anpassas till dagens former av givande.
- Beloppsgränserna ändras för att inkludera fler människor. Gränsen på 200 kronor per gåvotillfälle bör tas bort helt och minsta belopp per år sänkas från 2 000 kronor till 1 500 kr. Taket på 6 000 kronor per år bör i ett första skede höjas till 10 000 kronor. Statistik över antalet personer som kunde ta del av skattereduktionen mellan 2012 - 2015 visar att det finns en stor potential att inkludera fler genom att sänka gränsen för det sammanlagda beloppet. Endast 35% av personerna som fick en kontrolluppgift för skattereduktion för gåva nådde 2 000 kr per år.

Skattereduktion för gåvor är en förbättring och breddning av nuvarande system som har större motstånd och är kostsamt varför det antagligen tar längre tid. Dock visar preliminära siffror för 2020 att skattereduktionen sannolikt har haft betydelse för större organisationers (med rätt ändamål) möjlighet att få givare att ge högre belopp.

TEAM: CIVILSAMHÄLLETS ÖVERGRIPANDE FÖRUTSÄTTNINGAR

Johan Oljeqvist, Fryshuset, *Teamledare och huvudansvarig*

Negin Tagavi, Fryshuset, *Co-Pilot*

Teamdeltagarna har bidragit med olika förslag i rapporten och undertecknar därför inte nödvändigtvis under samtliga förslag

David Samuelsson, Studieförbunden

Tina Sahlén, Riksidrottsförbundet

Gunnar Ardelius, Ideell Kulturallians

MED SÄRSKILT TACK TILL:

Filip Wijkström, Handelshögskolan i Stockholm

Charlotte Rydh, Giva Sverige

Amir Daneshpip, Reuterman Advokatbyrå

TEAM:
VÄLFÄRD I FÖRÄNDRING

OM
IDEELLT
ARBETE OCH
IDÉBUREN
VÄLFÄRD

INNEHÅLL

INTRODUKTION	48
DET IDEELLA ARBETET	49
Utmaningarna för det ideella arbetet	49
Är ideellt arbete i välfärden en del av lösningen?	50
Detta är våra förslag till beslutsfattare för att stärka, uppmuntra och öka det ideella arbetet	52
DEN IDÉBURNA VÄLFÄRDEN	57
Idéburna aktörer har mycket att tillföra välfärden	58
Det här är våra förslag till beslutsfattare för att ta vara på den idéburna sektorns många styrkor och låta den bidra ännu mer till välfärden	59
LÖSNINGAR FÖR CIVILSAMHÄLLET	62

INTRODUKTION

Civilsamhällets ställning i Sverige gör vårt land unikt. Tack vare detta har det svenska samhällskontraktet, kittet som håller oss samman, varit starkt sedan demokratins genombrott för hundra år sedan.

Nystas uppdrag är att formulera en offensiv strategi för Sveriges framtid inom sex centrala utvecklingsområden. Den idéburna sektorn och det ideella arbetet i välfärden är, med tanke på de prioriteringsutmaningar välfärden står inför idag, centrala områden.

I denna rapport utgår vi från att följande insatser omfattas av begreppet välfärd, en definition hämtad ur Utredningen om idéburna aktörer i välfärden:

- **hälso- och sjukvård,**
- **hälsofrämjande verksamhet,**
- **sociala omsorgstjänster,**
- **utbildning, sådan som regleras av skollagen, utbildning och bildning som folkhögskolor och studieförbund genomför samt annan utbildning med kommuner, regioner och statliga myndigheter som huvudmän,**
- **aktiviteter inom arbetsmarknadsområdet,**
- **verksamheter som syftar till att öka människors integration och inkludering i samhället samt att motverka segregation och isolering.**

Rapporten består av två delar. Del ett fokuserar på det ideella arbetet, dess betydelse för det svenska samhället och välfärden samt de utmaningar som finns i att på effektiva sätt kanalisera svenskarnas ideella engagemang. Del två fokuserar på den idéburna välfärden och förutsättningarna för organisationerna som bedriver professionell verksamhet inom denna sektor. Båda delarna utmynnar i konkreta förslag till politiken att ge bättre förutsättningar för civilsamhället så att det ideella arbetet och den idéburna sektorn bättre kan bidra till att stärka välfärden. Slutligen innehåller kapitlet även förslag som riktar sig direkt till civilsamhället och dess organisationer.

DET IDEELLA ARBETET

Civilsamhället rymmer allt från fiskeföreningar, båtklubbar, brukarföreningar, scouter, idrottsföreningar, insamlingsstiftelser och rättighetsorganisationer till trossamfund, fackliga organisationer, studieförbund, integrationsverksamheter och idéburna välfärdsproducenter.

Över tre miljoner svenskar är ideellt aktiva i någon av det svenska civilsamhällets omkring 250 000 föreningar och organisationer som, förutom sitt direkta syfte, även spelar en enorm roll för det svenska samhällets utveckling av sociala nätverk, folkhälsa och folkbildning, samt kompetens i organisering utifrån demokratiska principer. Under de senaste decennierna har vi sett mängder av nya organisationer, som exempelvis Missing People, Mattecentrum, Yrkesdörren och Refugees Welcome, växa fram för att lösa samhällsproblem.

För den stora majoriteten av organisationer är ideellt arbete en helt avgörande resurs. Med ideellt arbete avser vi i denna text arbetsuppgifter som en person utför frivilligt och obetalt eller mot en symbolisk belöning (till exempel en smärre arvodering, resa eller utbildning) utanför den egna familjen eller vänskretsen och oftast inom ramen för en organisation eller förening. I dagligt tal används också uttryck som frivilliga insatser eller volontärinsatser, men innebörden i dessa begrepp är densamma och i denna text använder vi ideellt arbete.

Det ideella arbetet i Sverige är stabilt och i internationella mått mätt exceptionellt stort. 51 procent av befolkningen mellan 16 och 84 år har gjort minst en ideell insats under de senaste tolv månaderna, och så många som varannan engagerad person gör insatser i två eller fler organisationer. Dessutom visar den senaste befolkningsstudien från Ersta Sköndal Bräcke högskola att antalet timmar människor engagerar sig har ökat, 2014 var den genomsnittliga tiden 15 timmar i månaden, 2019 hade den tiden ökat till hela 18 timmar i månaden. Studien visar också att den som arbetar ideellt tenderar att i större utsträckning även skänka pengar eller att göra informella insatser, som att hjälpa grannar eller vänner. Inom forskningen har detta kallats för ”det kumulativa medborgarskapet”. En av förklaringarna till stabiliteten för det svenska ideella arbetet är civilsamhällets infrastruktur, alltså att ideella organisationer erbjuder och organiserar individers möjlighet att kanalisera sitt ideella engagemang.

Utmaningarna för det ideella arbetet

Samhällskontraktet mellan individ och samhälle förändras avseende välfärden, både genom en ökad valfrihet och genom ett ökat ansvar som läggs på individ och familj. I en tid när flera kommuner och regioner står inför stora besparingar ser vi att människor kommer att söka gemensamma lösningar utanför det offentliga för att trygga välfärd för sig själva, sina anhöriga och dem som hamnar utanför samhällsystemen. Flera av dessa lösningar kommer att behöva vila på betydande ideella insatser.

Ännu kan vi inte fullt ut se och förstå de ekonomiska konsekvenserna av pandemin. Ledande prognosmakare förutspår fortsatt ekonomisk tillväxt i flera branscher, förutsatt att regeringen fortsätter att stödja krisbranscherna. Samtidigt ökar arbetslösheten, vilket ökar trycket på välfärdstjänster inom arbetsförmedling och socialtjänst. Att vi lever allt längre betyder dessutom att personer i förvärvsaktiv ålder ska försörja allt fler som, av åldersskäl, inte arbetar.

Ökande snarare än minskade förväntningar på välfärden hos medborgarna, både vad gäller omfattning och kvalitet - samtidigt som trenden före pandemin pekade mot besparingsbehov för kommuner och regioner - skapar en svår ekvation att lösa för samhället. Att som politiker i denna situation se hur det ekonomiska värdet av det samlade ideella arbetet uppgår till mångmiljardbelopp, motsvarande flera procent av BNP, lockar naturligtvis till att se frivilliga insatser som en potentiell produktionsresurs i välfärden.

Är ideellt arbete i välfärden en del av lösningen?

För att svara på den frågan behöver vi först förstå paradoxen om det ideella arbetets meningsfulla nytta. Paradoxen tydliggör ett vägval för politiken, nämligen under vilka förutsättningar frivilliginsatser kan bidra till välfärden.

Om det på något sätt gick att öka det ideella arbetet, som redan motsvarar drygt 130 miljarder kronor, skulle det kunna vara ett rejält tillskott i budgetutrymmet för kommunal service, krisberedskap eller LSS-vård när skatteintäkterna inte räcker för att möta alla behov. Särskilt som det kommer i form av en arbetskraft som är så engagerade i sin uppgift att de gärna utför den utan att få betalt.

I många andra länder, främst utanför Skandinavien, finns många exempel på hur både offentliga organisationer och företag har försökt att utnyttja de stora resurser som finns i det ideella arbete som människor utför. En återkommande erfarenhet av dessa försök är dock att det tvärtom skapar misstänksamhet och motstånd. När ideellt arbete blir ett krav för att få arbetslöshetsersättning eller för att få ut sitt gymnasiebetyg eller till och med något man kan dömas till i form av samhällstjänst känner människor sig utnyttjade och lurade eftersom de uppfattar sig som gratis arbetskraft.

Så, hur kan vi förstå det paradoxala i att mer än hälften av befolkningen arbetar ideellt motsvarande stora resurser om man räknar ut värdet i pengar samtidigt som människor annars i regel vägrar att arbeta gratis? Hur kan vi ta vara på detta engagemang utan att minska människors vilja att hjälpa andra och bidra till det gemensamma?

Nytta och frivillighet

De viktigaste komponenterna för det ideella engagemanget är att kunna vara till nytta för någon eller något som inte ingår i den egna privata sfären tillsammans med att de insatser man gör är ett uttryck för ens egna värderingar, att det är baserat på ett personligt engagemang. Det engagemanget bör inte värderas i pengar. Det är som om det förlorar en del av sitt värde för individen om det siffrasätts.

Ideellt engagerade behöver och tar gärna emot utbildning och är glada för resor och uppmärksamhet, men forskning visar på att det är viktigt att insatserna inte avlönas med pengar eller ges ett ekonomiskt värde. Dels är det viktigt att insatsen är just frivillig, att man ska kunna avbryta sitt engagemang utan att förlora inkomst och försörjning. Men det är minst lika viktigt att det är genuint. Ekonomisk ersättning blir då ett problem eftersom det gör ideellt arbete mindre frivilligt och föder en misstanke om att hjälpen till den andre görs för egen vinning. Det är altruistiska och sociala värden som gör ideellt arbete meningsfullt, inte att använda det som instrument för egen nytta.

När dessa två aspekter – att vara till nytta för någon annan och att handla frivilligt och genuint – förenas uppfattar många människor att deras ideella arbete är mycket meningsfullt. Den meningsfullheten frigör starka krafter, vilket visade sig i de stora skaror av frivilliga som spontant mobiliserades i samband med skogsbränderna 2014 och 2018, eller i samband med flyktmottagandet 2015. Och den möjliggör all den verksamhet som bedrivs med hjälp av ideellt arbete i Sverige.

Frivillighetens paradox

Om mening bara skulle vara kopplad till nyttan skulle meningsfullheten öka ju mer vi arbetar och ju fler vi hjälper med våra insatser. Men om vi blir anvisade att göra nyttiga insatser utan att bli tillfrågade om vårt engagemang eller om vi alls vill hjälpa skulle vi tolka våra insatser som gratisarbete.

Trots att många människor spontant gick ut i skogarna för att släcka bränder eller åkte till tågstationer för att ta emot flyktingar är det få som skulle gå med på att bli kommenderade att arbeta ideellt i sjukvården, hur angeläget det än vore. Det är meningsfullt att vara till nytta men nyttan blir ett problem om det inte är frivilligt.

Skulle meningsfullheten däremot enbart vara kopplad till att insatserna är frivilliga och självförverkligande skulle meningsfullheten öka ju mer vi fick ägna oss åt våra egna intressen. Men om våra insatser inte är till nytta för någon annan förvandlas de till tidsfördriv. Både nyttan och det frivilliga engagemanget behövs för att det ideella arbetet skall vara meningsfullt och kunna frigöra människors insatser.

Frivillighetens paradox innebär att för att upprätthålla meningen måste människors ideella arbete vara till nytta och komma andra till del, oavsett om det gäller barn- och ungdomsidrott, härbärgen för hemlösa eller studiecirklar. Men det måste också vara frivilligt så att människor kan ge uttryck för sitt engagemang. Till skillnad från förvärvsarbete kan det ideella arbetet inte kommenderas eller anvisas utan kan bara ske om människor frivilligt väljer att göra så. Detta hindrar självfallet inte det ideella arbetet från att vara välorganiserat eller att det utförs utifrån tydliga riktlinjer, men det innebär att det frivilliga engagemanget måste komma först.

Är det då överhuvudtaget möjligt att tänka att ideella insatser är en del av lösningen på välfärdens utmaningar? Svaret från oss, inom civilsamhällets organisationer, är ja. Detta förutsätter dock att politiker och civilsamhällespolitiken tar hänsyn till på vilka villkor medborgarligt engagemang kan mobiliseras.

Detta är våra förslag till beslutsfattare för att stärka, uppmuntra och öka det ideella arbetet

Civilsamhällets organisationer har i mer än 200 år samlat erfarenheter av ideellt arbete, utifrån skiftande samhällsbehov och en enorm variation av intressen och värderingsmässiga drivkrafter. Civilsamhället har därför förutsättningarna - och i sitt DNA - kunskapen för att balansera och hantera den paradox som frivilligheten innebär. Att 51% av befolkningen arbetar ideellt är ett bevis på detta.

Ett alltför instrumentellt synsätt från politiken kommer att kväva medborgarnas engagemang. Men utgår man från det ideella arbetets dynamik finns det goda förutsättningar att frigöra en potential som civilsamhället kan mobilisera och som kommer stärka demokratin och välfärden i det svenska samhället även i en tid när samhällskontraktet skrivs om och välfärden omprioriteras och förändras.

Förslagen nedan riktar sig till politiken. Vi bedömer i nuläget att en förnyad civilsamhällespolitik, vilken arbetar för att stärka civilsamhällets roll i samhället på flera olika plan, är mycket viktig för att sektorn ska bidra i högre grad på alla de områden som Nysta-processen lyfter fram. När det gäller frågor om att mobilisera ideellt arbete kan politiken bidra till att stärka civilsamhällets förmåga till sådan mobilisering på tre sätt. Det första handlar om möjligheterna till dialog, det andra om politikens inställning och det tredje om finansiering och infrastruktur. Dessa förslag riktar sig till de politiska partierna, regering, riksdag, kommuner och regioner.

1. Dialog: Politiker måste skapa plattformar för samtal med civilsamhället om hur ideellt arbete ska kunna mobiliseras och kanaliseras.

A. Politiker och civilsamhällespolitiken måste bjuda in civilsamhället i samtalet om resursprioriteringar i välfärden.

Politiker måste skapa forum för idésamtal om prioriteringar i välfärden där civilsamhället och den offentliga sektorn deltar likvärdigt och undersöker hur vi gemensamt kan försöka lösa utmaningarna på bästa sätt.

Det är en kraftfull omdaning av samhället när resurser inom välfärden omstruktureras. Civilsamhällets organisationer, både nationellt och lokalt, behöver tid att reflektera över sin roll och tid att ställa om och mobilisera. I dag sker detta ad hoc – ofta som svar på brister där man upplever att de offentliga insatserna inte räcker till.

Ett mer långsiktigt idésamtal kan stärka den strategiska betydelsen av samverkan mellan civilsamhället och offentlig sektor och göra att medborgarnas engagemang får styra vilket ansvar de kan ta i välfärden. SKR skulle kunna åta sig ett uppdrag att bjuda in civilsamhällets organisationer. Modeller för samråd mellan civilsamhälle och myndigheter finns redan framtagna, både i Sverige och inom EU.

B. Utforma en modell för samverkan mellan kommuner och lokalt civilsamhälle med fokus på att tillvarata civilsamhällets förmåga att mobilisera.

För att undvika att ideella kommenderas ut för att lösa uppgifter behöver det skapas ett forum för ett öppet och jämlikt samtal om vem som kan göra vad och hur uppgifterna ska prioriteras i lokalsamhället. Flera kommuner och regioner har idag särskilda överenskommelser, ett ramverk för samarbete, med civilsamhället. Detta är ett instrument som kan utvecklas och utgöra ett viktigt verktyg i genomförandet av civilsamhällestrategierna. Förslagsvis bör föreningsråd, offentliga företrädare och lokalpolitiker ingå i dialogen.

Här är det viktigt att alla typer av organisationer involveras i samtalet – så att hela bredden av civilsamhället engageras, alltifrån brukar- och patientföreningar, till idéburna välfärdsaktörer till idrottsföreningar och nyanländas kulturföreningar. Samtalet behöver föras både med de organisationer som har många anställda och med dem som enbart har tillgång till ideella insatser.

2. Inställning: Politiker och civilsamhällespolitiken behöver ha kunskap om vad som främjar medborgerligt engagemang.

A. Förstå kopplingen mellan välfärdsstatens utformning och möjligheten att mobilisera medborgerligt engagemang.

Forskning avseende medborgerligt engagemang visar att det i Skandinavien finns en komplex men ändå tydlig koppling mellan en stark välfärdsstat och en hög grad av frivilligt engagemang.

Det är främst tre faktorer som verkar ha stor betydelse. Den första är omfördelningen av resurser och jämlika möjligheter tack vare ett väl utbyggt välfärdssystem. Det medför att det finns en stor tillgång till människor som har möjlighet att bidra med både tid och pengar. Den andra faktorn är att det är lätt för människor att organisera sig utan statlig inblandning och med offentligt stöd. Den tredje faktorn handlar om en historiskt tillitsfull och stödjande relation mellan staten och civilsamhället. Civilsamhällets organisationer ses som legitima och effektiva i att organisera aktiviteter eller lösa problem som medborgarna tycker är viktiga.

Det har byggt upp en självorganiseringskompetens hos befolkningen i Skandinavien som kommer till uttryck i ett högt deltagande i ideellt arbete i en stor bredd av organisationer.

B. Politiker och civilsamhällespolitiken måste se ideellt arbete som ett värde i sig, inte en nytta som går att räkna hem.

Erfarenheter från andra länder visar att det finns stora risker med att hantera ideellt arbete som en ren produktionsresurs i välfärden. När offentliga organisationer eller företag har försökt att utnyttja de stora resurser som finns i det ideella arbete som människor utför skapas det misstänksamhet och motstånd. Människor känner sig utnyttjade som gratis arbetskraft vilket leder till minskade ideella insatser. Så för att främja engagemang behöver politiken se det som ett värde i sig och värna det allmänna stöd som föreningslivet ofta åtnjuter lokalt. Politiker bör upphöra att använda ett språkbruk där volontären känner sig som en produktionsresurs.

C. Politiker och civilsamhällespolitiken bör betrakta det offentliga som ett komplement till civilsamhället, inte tvärt om.

För att bevara förutsättningen ”frivillighet”, vilket är avgörande för att mobilisera det ideella arbetet, bör samverkan mellan det offentliga och civilsamhället utgå ifrån vad civilsamhället kan och vill organisera engagemang för. Då minskar risken att de ideella insatserna behandlas som en produktionsresurs. Utgångspunkten i en förändrad uppdelning och gemensamt ansvarstagande för välfärden bör vara att det offentliga kompletterar det ideella, där det ideella inte vill eller kan agera.

D. Visa ofta erkännande!

Politikerna kan genom att besöka ideella verksamheter eller göra ”PRAO-veckor” visa dem erkännande. Genom jämbördiga samtal kommer civilsamhället få ett lokalt erkännande och därmed bekräftas de frivilliga insatsernas betydelse för samhället i stort. Oavsett om det handlar om de välfärdsnära ideella organisationerna eller båtklubben innebär erkännande i form av besök som kommuniceras offentligt att allmänhetens kunskap om den nytta och de värderingar organisationerna drivs utav ökar, vilket i förlängningen bidrar till ökat engagemang.

3. Finansiering och infrastruktur: Politiker och civilsamhällespolitiken ska skapa förutsättningar för mobilisering.

A. Skapa en offentligt finansierad volontärbyrå som drivs av civilsamhället och förmedlar volontärer i hela Sverige.

Civilsamhällets organisationer har väldigt olika förutsättningar avseende förmågan att rekrytera frivilliga till volontäruppdrag. Välkända organisationer har ofta lättare än andra att rekrytera men upplever att det är svårt att ta hand om det stora antal som hör av sig, medan mer okända organisationer inte når ut alls. Många har svårt att förnya sin grupp av frivilliga.

Förr var ofta medlemskapet vägen in i frivilliginsatser, medan det idag kan vara tvärtom – man söker ett engagemang utifrån syfte och intresse där det ideella uppdraget senare kan resultera i ett medlemskap. Organisationer som kan anställa volontärsamordnare eller liknande har också bättre förutsättningar att rekrytera och samordna frivilliga.

Paraplyorganisationen Forum – idéburna organisationer med social inriktning driver sedan närmare 20 år en verksamhet, Volontärbyrån, som med viss kommunal finansiering förmedlar kontakt mellan ideella organisationer och personer som vill engagera sig ideellt. Volontärbyråns modell är väl utvecklad och beprövad. Digitala redskap för att matcha individ med organisation och uppdrag finns utvecklade och allt fler organisationer väljer att ”annonsera” och rekrytera via Volontärbyrån. Volontärbyrån utbildar också ideella organisationer i att leda, rekrytera och samordna frivilliga.

Genom att ge denna förmedling av volontäruppdrag statlig finansiering skulle man kunna skala upp dess verksamhet så att den kan stötta fler organisationer och tillgängliggöras över hela landet. Ett effektivt sätt att stödja hela civilsamhället att mobilisera frivilligt engagemang är att skapa ett statligt infrastrukturbidrag som finansierar en rikstäckande volontärbyrå driven av civilsamhället.

B. Utveckla en nationell modell och standard för hur lokala civilsamhällesorganisationer kan söka medel på kommunal nivå för volontärsamordning.

Att mobilisera ideellt arbete och bibehålla det är resurskrävande. De organisationer som kan finansiera tjänster till exempel i form av volontärsamordnare har bättre förutsättningar att utveckla en långsiktigt hållbar struktur för rekrytering, organisering och kompetensutveckling av volontärer. I flera kommuner anställs nu så kallade volontärsamordnare, vilkas uppdrag är att rekrytera ideella till exempelvis äldreboenden. I stället bör resursen tillställas civilsamhällets organisationer, som sedan kan bistå med organiserandet.

Det finns en tyst kunskap inom ideella organisationer om hur man på ett engagerande och pragmatiskt sätt leder och bekräftar de ideellt arbetandes drivkrafter som kommunanställda utan egen frivilligerfarenhet sällan besitter eller har möjlighet att utveckla. Utforma därför en nationell modell som sedan implementeras lokalt där civilsamhällets organisationer kan söka medel för mobilisering och organisering

av frivilliga insatser i välfärden. Ideellt offentligt partnerskap (IOP) skulle kunna utvecklas till att omfatta sådan finansiering.

C. Samordning i kristid ska baseras på strukturer som redan finns uppbyggda och är långsiktigt finansierade.

Myndigheterna, både på nationell, regional och kommunal nivå har ett stort ansvar i kriser. Men inte enbart myndigheter agerar i krishantering. Även de ideella organisationerna och näringslivet har en viktig roll och funktion att fylla. En robust krisberedskap behöver både yrkesprofessionella och frivilliga som bidrar med sitt samhällsengagemang och kompetens. I räddningsinsatser har de ordinarie samhällsorganisationerna behövt stöd av ideellt arbetande som bidragit med kompetens, hjälp och stöd.

Styrkan med frivilliga är att de finns inom en bred skala och sträcker sig från löst sammansatta nätverk till väl organiserade. Engagemanget är betydelsefullt och gör skillnad. En annan dimension som är nog så viktig är att det svenska folket har en stark vilja att i händelse av kris men även vid höjd beredskap, försvara vårt samhälle och bidra i insatser. Det är en av förutsättningarna för att vår krisberedskap ska vila på en stark grund.

För att fullt ut ta tillvara de medborgarnas breda samlade vilja, kompetenser och förmågor behöver de statliga myndigheterna, samt regioner och kommuner:

- utveckla sin mottagarkompetens av ideell förstärkning i kris i sin operativa verksamhet. Det vill säga chefer och medarbetare behöver ha kunskap om hur samarbetet med civilsamhället är tänkt att ske i kristid.
- ge civilsamhället chans till framförhållning genom att involvera det i upprättandet av en långsiktig planering med risk- och sårbarhetsanalyser där de frivilliga resurserna planeras in som en naturlig del av regioners och kommuners krisberedskap.
- ge civilsamhället löpande finansiering så att man kan upprätthålla den mobiliserande och organiserande kompetensen i organisationerna.

D. Finansiera forskning som gör att man förstår värdet av frivilliga krafter och förståelsen för dess drivkrafter.

Det saknas idag statistik och kunskap om hur civilsamhällets organisationer bidrar i välfärden. Det behövs kontinuerligt data- och statistikinsamling som underlättar för kommuner och regioner att ha kunskap om och samverka med civilsamhällets organisationer, vilka är verksamma inom deras respektive område.

Nya organisatoriska former för att mobilisera och kanalisera engagemang behöver inlemmas i statistiken. Forskning som följer utvecklingen av engagemang i stort och inom välfärden behövs löpande stöd till utveckling av metoder att mäta effekten av insatser i välfärden.

DEN IDÉBURNA VÄLFÄRDEN

Det var de samlade ansträngningarna hos hundratusentals svenskar i frikyrkor, nykterhetsrörelse, arbetarrörelse och partiväsande som ledde fram till det demokratiska genombrottet för hundra år sedan. I dag ser vi fortsatt hur sociala innovationer och socialt entreprenörskap försöker lösa viktiga samhällsproblem.

Den välfärd som vi har i Sverige idag startades i hög grad ursprungligen av olika civilsamhällesorganisationer. På 1940-talet, när Per Albin Hansson drev arbetet med det svenska folkhemmet, tog det offentliga över många verksamheter som hade initierats och drevs av civilsamhället för att det skulle vara samma vård och omsorg för alla i vårt land.

I och med valfrihetsreformerna på 1990-talet fick också idéburna aktörer möjlighet att konkurrera om offentlig finansiering för att erbjuda alternativ inom skola, vård och omsorg. Med pengssystem och offentliga upphandlingar öppnades marknaden upp. Men medan privata sektorn med främst vinstdrivande aktiebolag växt snabbt och tog marknader och marknadsandelar, så har den idéburna sektorn, som består av aktörer som är icke-statliga, har oegennyttiga syften, bedriver offentligt finansierad välfärd och inte gör några värdeöverföringar enligt den definition som tagits fram i utredningen om Idéburna aktörer i välfärden, växt betydligt långsammare och i stort sett stått och stampat på en marknadsandel på tre procent.

Det är märkligt att trots den inställning till vinster i välfärden som allmänheten har och den vinstdebatt vi haft mellan de politiska partierna har den idéburna sektorn inte kunnat ta för sig bättre. Lennart Nilsson sammanfattar i ett kapitel i årets SOM-rapport från Göteborgs universitet deras mätningar på området: ”Den svenska allmänheten vill inte först och främst se vinstdrivande organisationer som alternativ till kommuner och regioner, de vill se icke-vinstdrivande, idédrivna organisationer”.

Fem förklaringar till utmaningarna för idéburen välfärd

Vad beror då den uteblivna tillväxten på? Borde inte idéburna verksamheter ha minst samma förutsättningar som privata vinstdrivande företag? En förklaring är att växa och ta marknadsandelar inte alls ligger i den idéburna sektorns DNA på samma sätt som det gör för privata vinstdrivande företag. En andra förklaring är att drivkrafterna att nyetablera idéburna verksamheter på mogna marknader som vård och skola inte är särskilt starka. Ett idéburet engagemang växer ofta fram när man ser brister och behov, inte sällan till följd av samhällets misslyckanden och politikens otillräcklighet. Historiska exempel på detta är folktandvård, hemtjänst och personlig assistans. I modern tid har vi sett hur ideellt engagemang ligger bakom etableringen av många kvinnojourer ett behov som länge var negligerat.

En tredje förklaring är att man inte vill vara med när finansieringen inte gör det möjligt att driva verksamhet på en anständig och medmänsklig nivå. Okunniga och slarviga offentliga upphandlingar där priset som offererats varit helt utslagsgivande har varit allt för vanliga inom särskilt den kommunala omsorgen. Det har hänt att idéburna aktörer lagt ner och lämnat verksamheter inom till exempel hemtjänsten för att ”racet ner mot lägsta pris” har varit så tufft att man inte ansett sig kunna leverera en tjänst som lever upp till anständig kvalitet.

En fjärde förklaring är marknadens och den offentliga upphandlingens logik. Offentliga upphandlingar med drakoniska tidshorisonter på bara några år är ingen stabil bas för idéburen verksamhet. Det passar bättre för stora omsorgskoncerner som när man förlorar i en kommun kan vinna i en annan istället. Idéburen verksamhet kräver en annan typ av långsiktighet och stabilitet.

En femte förklaring är den tilltagande alltmer rigida regelstyrningen. En bärande tanke med valfrihetsreformerna var att öppna upp för nytänkande - nya pedagogiker, nya omsorgskoncept. Men bristande kvalitet hos många privata (och offentliga) leverantörer har fått till följd att lagstiftarna och upphandlarna svarat med allt mer av detaljreglering och detaljstyrning. Myndigheter som IVO och Skolinspektionen har etablerats för att följa upp att välfärdsleverantörerna följer regelverket. Valfrihetsreformerna har öppnat upp för fler aktörer, men då för aktörer som gör samma sak på samma sätt. Vägen leder mot stordrift istället för mångfald och blir därmed mindre intressant för idéburna aktörer.

Idéburna aktörer har mycket att tillföra välfärden

Den uteblivna tillväxten för idéburna verksamheter är en förlust för samhället, för kunderna och för valfriheten. Vi säger inte att idéburna aktörer i alla lägen är bäst. Det finns utomordentliga privata och offentliga aktörer där många anställda gör fantastiska, engagerade och empatiska insatser. Men de idéburna verksamheterna tillför ytterligare en dimension till välfärden och fler sådana aktörer inom skola, vård och omsorg skulle ge hela sektorn och samhället ett lyft.

Idéburna aktörer har andra drivkrafter än privata aktörer. Kvaliteten på verksamheten står hela tiden i fokus. Pengar är ett medel, inte ett mål. Vinster och överskott återinvesteras i verksamheterna. Detta kanske inte alltid syns i vardagen, i klassrummet eller på vårdavdelningen - de som agerar där jobbar oftast professionellt efter de förutsättningar som ges oavsett huvudman. Men just i förutsättningarna kan det skilja. Vinstintresset har betydelse i styrelserummet, i den strategiska inriktningen i och i de beslut som tas för att styra verksamheten.

Idéburna aktörer har ofta en dubbel roll. Förutom att vara leverantörer i välfärden så är de också röstbärare och opinionsbildare för de socialt utsatta, för de svaga i samhället. Det kan ibland göra förhållandet till uppdragsgivare som kommuner och regioner komplicerat. Men det blir samtidigt en stark drivkraft för att göra rätt och leverera tjänster med hög kvalitet. Flera av de idéburna aktörerna har starka varumärken och ett mycket stort förtroendekapital uppbyggt inte bara under decennier utan också i sekler. Fallhöjden om man gör fel är hög. Man måste helt enkelt hela tiden vara bättre än alternativen i form av privata och offentliga leverantörer.

Men den viktigaste drivkraften är ändå engagemanget. Människor som väljer att arbeta för idéburna aktörer väljer en kultur av socialt engagemang och empati. Det är organisationer där värdegrunden inte bara är ett papper i en pärm eller en fil på

datorn utan bokstavligen sitter i väggarna och i ryggmärgen på de människor som arbetar där. Men idéburna aktörer kan inte ge avkall på yrkesrelaterad kompetens och professionalism. Det måste finnas läkare, sjuksköterskor, lärare, vårdbiträden i minst samma utsträckning som hos andra aktörer. Men en del idéburna aktörer kan på grund av sin bredd och verksamhetsinriktning dessutom tillföra ett ideellt engagemang från volontärer i verksamheten, ett engagemang vars värde och kraft vi belyst tidigare i denna rapport.

Det här är våra förslag till beslutsfattare för att ta vara på den idéburna sektorns många styrkor och låta den bidra ännu mer till välfärden

Civilsamhället är berett att med rätt förutsättningar bidra i högre grad inom välfärden, både inom ramen för offentliga upphandlingar, idéburna/offentliga partnerskap och med ideellt arbete. Idéburna aktörer inom de offentligfinansierade välfärdstjänsterna och civilsamhället som helhet är med sin förmåga att mobilisera ideellt engagemang en unik partner till det offentliga när det gäller att forma framtidens välfärd, inte minst vad gäller hur den organiseras och resurssätts.

Vi anser att en ökad andel idéburet utförd välfärd är gynnsam för en hållbar samhällsutveckling. Nya förutsättningar behövs dock för att få till en sådan utveckling. Med våra förslag riktar vi oss till olika tre olika typer av aktörer. Våra förslag rör dels regering, riksdag samt de politiska partierna, dels Upphandlingsmyndigheten och dels kommunerna och regionerna.

4. Förslag om idéburen välfärd riktade mot regering, riksdag och de politiska partierna.

A. Genomför de lagändringar som föreslås i Utredningen om Idéburna aktörer i välfärden (SOU 2019:56).

Detta inkluderar bland annat att:

En definition av idéburna aktörer i offentligt finansierad välfärdsverksamhet införs i särskild lag.

Möjligheter att reservera kontrakt till idéburna aktörer införs i 19 kap. LOU.

Det införs en möjlighet i LOV att reservera rätten att delta i ett valfrihetssystem för idéburna aktörer.

B. Utforma en lag om IOP.

Utredningen om Idéburna aktörer i välfärden (SOU 2019:56) hade i uppdrag att

överbäga en sådan lag och tar också fram två alternativ till hur en sådan lag skulle kunna se ut. Det första alternativet är en lag mer av informationskaraktär och det andra alternativet innebär ett tydligare utpekande av vad som är möjligt enligt EU:s statsstödsregler. Utredningen kommer i princip fram till att det första alternativet är onödigt medan det andra alternativet enligt utredningen riskerar att bli för smalt om man skall hålla sig till vad som är EU-rättsligt tydligt. Istället ger utredningen en vägledning med flera exempel på områden där man anser det är möjligt att använda IOP inom ramen för gällande lagstiftning.

Vi anser i motsats till utredningen att det behövs en ny, tydligt formulerad lag. Vi tar inte ställning till utredningens alternativ men menar att det behövs en lag för att kommuner och regioner ska våga använda sig av IOP i den utsträckning som vi anser önskvärt. Kommuner och regioner tillämpar ofta en juridisk försiktighetsprincip. Stadsjurister vill gärna ha både hängslen och livrem i sina rekommendationer till politikerna. Oviljan att ”experimentera” hämmar utvecklingen av IOP.

En parallell kan dras med Lagen om valfrihetssystem (LOV). Innan arbetet med den lagen började så fanns det också många som hävdade att den inte behövdes. Det fanns kommuner som redan då utvecklat valfrihetssystem och visat på möjligheterna inom ramen för då gällande lagstiftning. Det kan dock konstateras att det var först efter att LOV antagits av riksdagen som vi fick en riktigt snabb utveckling av valfrihetssystemen.

C. Gör om eller komplettera Arvsfondens uppdrag.

Arvsfondens uppdrag kan förändras för att även stödja investeringar och innovation inom idéburen sektor. Arvsfonden skulle kunna fungera som garantikapital med särskilda lösningar för idéburna organisationer.

D. Tillsätt en krångelutredning med fokus på välfärden.

En av de viktiga tankarna bakom valfrihetsreformerna på 1990-talet var att släppa fram nytänkande, skaparkraft och entreprenörskap som inte fick utrymme inom det offentliga systemets trånga ramar, att öppna för alternativa pedagogiker och andra sätt att se på vård och omsorg. Den utvecklingen har i princip uteblivit. Istället har regelverken blivit alltmer rigida. Lagar och förordningar ger allt mindre utrymme för att utveckla alternativ och vara annorlunda. Växande statliga myndigheter som Skolinspektionen, IVO och Konkurrensverket har blivit mer kontrollerande än kvalitetsdrivande.

E. Överbäg förändrade skatteregler för gåvor och inför ett matchningsprogram.

Överbäg förändrade skatteregler som gör det möjligt för kommersiella aktörer att dra av för gåvor och olika former av stöd till civilsamhället. Höj även nivåerna på det avdrag som privata givare kan göra.

Ytterligare uppmuntran till gåvogivande kan göras genom att införa ett matchningsprogram, likt de som finns i Finland och Norge, med en garanti från det offentliga att matcha privata gåvor till civilsamhällesorganisationer. Förslag på hur

ett sådant matchningsprogram skulle kunna se ut i praktiken har redan tagits fram av Famna, Forum – idéburna organisationer med social inriktning och Giva Sverige .

5. Förslag om idéburen välfärd riktade mot Upphandlingsmyndigheten

A. Genomför förslagen om informationsinsatser avseende IOP.

Genomför de förslag som finns i utredningen Idéburna aktörer i välfärden (SOU 2019:56) om informationsinsatser avseende IOP riktade till offentliga och idéburna aktörer. I utredningen finns konkret handledning för hur detta kan göras.

B. Genomför förslagen om informationsinsatser avseende idéburna aktörer och upphandlande myndigheter.

Genomför de förslag som finns i utredningen Idéburna aktörer i välfärden (SOU 2019:56) om informationsinsatser avseende riktade informationsinsatser gentemot idéburna aktörer och upphandlande myndigheter i syfte att öka idéburna aktörers deltagande i upphandlingar.

C. Säkerställ särskild kompetens.

Det är viktigt att myndigheten besitter en särskild kompetens om idéburen sektor. Myndigheten bör utveckla sina interna rutiner och struktur för att säkerställa detta.

6. Förslag om idéburen välfärd riktade mot kommuner och regioner.

A. Utveckla civilsamhällesstrategier inom kommuner och regioner.

Utveckla civilsamhällestrategier med målet att idéburna aktörer ska utgöra en större andel av den skola, vård och omsorg som erbjuds inom kommunen eller regionen. Vidare, utvärdera hur dessa organisationer och civilsamhället i övrigt kan engageras mer i social verksamhet, integration, att stödja barn och unga, bryta ensamhet och isolering med mera. Se över hur IOP i form av idéburet och offentligt partnerskap kan användas och utvecklas som samarbetsform på kommunal och regional nivå.

B. Använd särskilda överenskommelser.

Flera kommuner och regioner har idag särskilda överenskommelser, ett ramverk för samarbete, med civilsamhället. Detta är ett instrument som kan utvecklas och utgöra ett viktigt verktyg i genomförandet av civilsamhällestrategier.

C. Fokusera på kvalitet i upphandlingar.

Kvaliteten i upphandlingar måste säkerställas genom att sätta tydliga miniminivåer. Tänk på att upphandlingar med en stor tyngdpunkt på priset kan leda till ett så kallat "race to the bottom" genom en konstant process av underbud mot lägsta pris som ytterst drabbar brukarna. Utnyttja de möjligheter till innovationsupphandling som finns där nytänkande och verksamhetsutveckling premieras. Försök också att utveckla metoder för att värdera det som idéburna kan bidra med förutom att leverera en viss tjänst, till exempel tillgången till ideellt arbete.

LÖSNINGAR FÖR CIVILSAMHÄLLET

Det här är våra förslag till civilsamhällets organisationer på hur de kan utveckla och gynna det ideella engagemanget och den idéburna välfärden

Även civilsamhällets organisationer behöver se över sina verksamheter och agera om de vill bidra till att både den idéburna sektorn stärks och att det ideella engagemanget ökar. Vi har med denna rapport tagit fram en rad förslag på hur detta kan göras, förslag som om de antas förhoppningsvis kan bidra till att förstärka och rusta upp hela det svenska civilsamhället. Några av dessa förslag riktar sig till civilsamhällets organisationer i allmänhet och några till Famna - riksorganisationen för idéburen välfärd i synnerhet.

7. Förslag riktade mot civilsamhällets organisationer.

A. Bryt gamla mönster.

Ta vara på de möjligheter som finns inom civilsamhället för att engagera ideellt engagerade som ett komplement till anställda inom ideell sektor för att ytterligare öka kvaliteten. Idéburna organisationer har i många fall funnits länge och i princip gjort samma sak. Det är lätt att hamna i gamla hjulspår. Fundera över om saker som omvärldsanalys, nytänkande och andras erfarenheter får tillräcklig plats i verksamhetsplaneringen.

B. Tänk på ledarskapet.

Medarbetare har olika drivkrafter, volontärer likaså. Chefer som har ett stort engagemang för sin uppgift och för sin målgrupp är inte nödvändigtvis lika bra på att se till behoven hos sin egen personal och till andra förutsättningar som krävs för att utveckla verksamheten. Civilsamhällets organisationer bör därför se till att kompetensutveckla och arbeta med ledarskapsfrågor.

C. Kompetensutveckla kring rekrytering och inkludering.

Många av civilsamhällets organisationer vill stärka sitt arbete med rekryteringen och inkluderingen av nya ideella krafter, men har ofta svårigheter med att ta emot, motivera och behålla dessa. Hur kan vi gemensamt ta ansvar för att öka vår förmåga?

Goda erfarenheter finns och vi bör kunna öka kunskapsdelningen. Vi föreslår därför att vi ökar den gemensamma kompetensutvecklingen, till exempel inom ramen för en nationell volontärbyrå eller via folkbildningsinstitutionerna, som stärker sektorns möjligheter att just nyrekrytera och bibehålla frivilliga.

D. Använd rätt språkbruk.

Ett alltför affärsmässigt språk minskar engagemanget. Civilsamhällets organisationer bör hitta ett eget språkbruk som stärker engagemang och tydliggör sektorns särart i relation till offentlig sektor och näringsliv, till exempel genom att tala om verksamhetsmodell istället för affärsmodell.

E. Mät värdet på det ideella arbetet.

Sektorn bör utveckla en gemensam systematik för att börja ”bokföra” hur många volontärtimmar som genomförs och sätta ett hypotetiskt ekonomiskt värde på dem i årsredovisningen, liksom på pro bono-tjänster. Detta för att visa att vi bedriver omfattande och värdefull verksamhet för en liten faktisk peng genom att vi förmår att engagera människor ideellt för våra idéer.

F. Använd normkritik och erfarenhetsutbyten samt undvik organisatoriska hinder för det ideella arbetet.

Civilsamhället tar inte till vara på mångfalden hos de ideellt engagerade. 2019 års befolkningsundersökning om medborgerligt engagemang visar att en mindre andel utlandsfödda tillfrågas om att engagera sig. Civilsamhällets organisationer tar inte i tillräckligt stor utsträckning vara på denna resurs och missar ofta den potential till kognitiv mångfald som en ideellt arbetande grupp kan bidra med. Ett fåtal anställda kan ofta inte representera den bredd av erfarenheter och kompetenser som finns i samhället. Men via ett mer genomtänkt förhållningssätt i rekrytering och organisering av frivilliga kan en organisation säkerställa (kognitiv) mångfald utifrån ålder, kön, könstillhörighet, funktionsvariationer, etnicitet, religionstillhörighet, brukarerfarenhet med mera.

Inom organisationerna finns ett starkt mervärde och en kvalitetshöjande möjlighet med ideellt arbete som kompletterar de anställdas utförande. Ledningssystem som alltid finns inom dessa organisationer hanterar roller, uppdrag och uppföljning av både den avlönade och den ideella delen av verksamheten. Här behöver gränssytor bli tydliga för både arbetsgivare och den som utför ett uppdrag med eller utan betalning. Chefer i dessa organisationer behöver förhålla sig till två olika aspekter av resurstillsättning och hela tiden se hur de olika rollerna kan komplettera varandra, ge ökat mervärde till brukare och även till varandra.

G. Låt inte konservativa organisationsformer utgöra ett hinder för engagemang.

Idag växer nya former för organisering av medborgerligt engagemang fram med en ung digitaliserad generation. Det utmanar civilsamhällets organisationsformer som ofta baserar sig på mer än hundraåriga strukturer för redovisning, beslutsfattande och finansiering. Dessa strukturer utgör ibland ett hinder för att fånga upp det nya

engagemang som växer fram, som många gånger är mer snabbfotat, mer rörligt och aktionsinriktat, än det klassiska medlemskapet. Civilsamhällets organisationer behöver ta initiativ till att utveckla och komplettera sektorn med dessa nya organiseringsformer och utforska hur nya och gamla former kan samexistera och komplettera varandra.

8. Förslag riktade mot Famna – riksorganisationen för idéburen välfärd.

A. Ta fram nya modeller och processer för hur idéburna organisationer kan växa och utvecklas.

Samverkan och samarbeten behövs för att utveckla gamla områden och ge sig in på nya, och Famna bör vara aktiva i att ta fram nya processer och modeller för detta. Famna bör i sin strävan efter att representera och bidra till den idéburna sektorn arbeta med att ta fram nya innovativa arbetssätt och modeller för sektorns organisationer. Detta kan göras genom att exempelvis:

Utveckla processer för idéburen innovation, inkubatorer, acceleratorer och startups.

Arbeta med tillväxtfrågor, erfarenhetsutbyten och kompetensfrågor.

Inrätta ett centralt upphandlingsstöd.

B. Arbeta med hur ideellt arbete ska värdesättas.

Famna bör initiera en diskussion eller annan process med Upphandlingsmyndigheten, kommuner och regioner för att lyfta frågan hur frivillighet och volontärinsatser kan värdesättas i upphandlingar av välfärdstjänster.

C. Bidra till att utveckla användandet av fasta tillgångar för tillväxt i idéburen sektor.

Ta upp en diskussion om hur vissa civilsamhällesorganisationers starka balansräkningar med fastigheter, mark och andra tillgångar skulle kunna användas i större utsträckning för att stödja tillväxt och utveckling inom idéburen sektor.

D. Utvärdera de begrepp och det språkbruk som används om den idéburna sektorn.

Ett marknadsbaserat språkbruk som merförsäljning, konkurrenskraft och marknadsandelar kan i vissa situationer vara mer avskärmande än engagerande för dem som arbetar i idéburna verksamheter. Famna bör därför utveckla en idéburen språk- och begreppsapparat som är mer engagerande och inkluderande för anställda i verksamheterna.

Förståelsen för begreppet ”idéburet” är också för svag i samhället. Famna kan därför

också verka för att begreppet ska befästas och förstås allmänt genom att ta fram en marknadsförings- och kommunikationsplan för att etablera begreppet idéburet bland allmänheten och politiker med flera. Co-branding med aktörer som uppfyller kraven kan även övervägas. Detta kan göras i samband med att beslut tas om att fastställa en definition av idéburet i lag.

TEAM: VÄLFÄRD I FÖRÄNDRING

Sanna Detlefsen, direktor Linköpings Stadsmission

Christer Hallerby, C2S Consulting

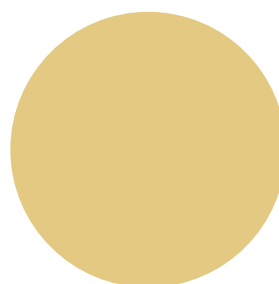
Marika Markovits, domprost Svenska Kyrkan Domkyrkoförsamlingen i Stockholm

Helene Mellström, direktor Bräcke diakoni

Stefan Nilsson, direktor Ersta diakoni

Heléne Rådemar, rikslottachef och styrelseordförande Svenska Lottakåren

Amelie Silfverstolpe, ansvarig hållbar innovation på Axfoundation

TEAM:
ARBETSMARKNAD OCH KOMPETENSUTVECKLING

CIVILSAMHÄLLETS BIDRAG TILL ARBETSMARKNAD OCH KOMPETENSUTVECKLING

INNEHÅLL

UTGÅNGSPUNKT	67
Det civila samhällets övergripande roll	67
PROBLEMBILD	69
MÅLBILD	71
FÖRSLAG	72
Ökad kunskap och erkännande	72
Jämlika villkor i avtal och kontrakt	73
Förstärkta uppdrag till ansvariga myndigheter	73
BAKGRUND FOLKBILDNING	74
BAKGRUND SOCIALA FÖRETAG OCH ASF	75

UTGÅNGSPUNKT

Utgångspunkten för arbetet i Nystas team Arbetsmarknad och kompetensutveckling är att tio miljoner invånare i Sverige tillsammans utgör en resurs och en gemenskap. Teamets fokusområde är civilsamhällets bidrag till arbete, sysselsättning och kompetensutveckling. Civilsamhället har ett holistiskt perspektiv på människans situation, ofta med en kedja av insatser, där individen är med och formulerar lösningar. Visionen är att alla människor har rätt att leva ett värdigt liv och rätt att bidra till det gemensamma. Civilsamhället betraktar inte individen som enbart en produktionsresurs på arbetsmarknaden utan även som en samhällsmedborgare och medmänniska. FN:s Agenda 2030 innehåller 17 universella mål med ambitionen att uppnå global ekonomisk, social och miljömässig hållbar utveckling. Nystas team Arbetsmarknad och kompetensutveckling bidrar till följande mål:

3 GOD HÄLSA OCH
VÄLBEFINNANDE

4 GOD UTBILDNING
FÖR ALLA

8 ANSTÄNDIGA
ARBETSVILLKOR OCH
EKONOMISK TILLVÄXT

10 MINSKAD
OJÄMLIKHET

Det civila samhällets övergripande roll

Civilsamhället¹ definierar vi i enlighet med En politik för det civila samhället (Prop. 2009/10:55²) och Överenskommelsen inom det sociala området³. I den här rapporten använder vi begreppen civilsamhället och idéburen sektor som även väger in den sociala ekonomin. Utgångsläget för att arbeta med civilsamhällesfrågor är gynnsamt idag, så till vida att nationella politiska styrdokument erkänner civilsamhället som en viktig aktör. Mellan dessa dokument och konkret politik föreligger emellertid ett glapp när det gäller arbetsmarknadspolitik. Detta glapp behöver fyllas med politiska initiativ och åtgärder.

Civilsamhället som innovatör

Sverige befinner sig i komplexa samhällsutmaningar, som enbart kan mötas om vi mobiliserar samhällets samlade resurser. Förutom att rusta för ett samhälle post-corona, befinner vi oss mitt i omvälvande samhällsförändringar så som klimatomställningen och digitaliseringen. I varje stor samhällsutveckling spelar civilsamhället en särskild roll, både idag och historiskt. En stor del av vår generella välfärd bygger på idéburen innovation, som förskola, mödravård och hemtjänst. Den idéburna innovationskraften tar sin början i en identifierad utmaning i samhället och därifrån utvecklas en metod, produkt, tjänst och/eller verksamhet. Varje nybildad idéburen organisation är i sig en innovation eftersom den fyller ett behov som inte har tillgodosetts. Detta gäller även på området för arbetsmarknadsinsatser

¹ Begrepp som är delvis överlappande: civilsamhälle, idéburen sektor, ideell sektor, tredje sektorn, folkrörelser, social ekonomi

² https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/en-politik-for-det-civila-samhallet_GX0355

³ https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/betankande/_GX01KrU2

och folkbildning. För att till fullo dra nytta av denna innovationskraft krävs ökade satsningar på civilsamhället inom många områden, med ett första fokus på att undanröja strukturella hinder.

Civilsamhällets drivkrafter och logik

Civilsamhällets organisationer och den sociala ekonomin är komplexa och präglas av heterogen struktur och kultur. Här ryms allt från välgörenhet till egenmaktsprocesser eller entreprenörskap. Gemensamt för alla verksamheter är att de ser till hela människans behov och inom arbetsmarknadsområdet med målet att minska utsatthet och öka integration. Arbetslöshet och arbetshinder bidrar starkt till ökat utanförskap i samhället.

Det är viktigt att notera att de olika samhällssektorerna – den idéburna, den offentliga och näringslivet - verkar utifrån olika rationaliteter eller logiker. En ändamålsenlig styrning krävs därför för de respektive sektorerna.

Nya och ökande utmaningar kräver helhetstänk

Vi ser i nuläget två stora utmaningar på arbetsmarknaden. Nya grupper av arbetslösa inte minst unga vuxna är i behov av stöd. Men vi ser också att de som tidigare stått längst från arbete och utbildning riskeras att marginaliseras mer när arbetslösheten ökar. Civilsamhället har fokus på att möta alla människor där de befinner sig. Organisationerna hittar vägar som gör att alla kan känna sig delaktiga och trygga, genom att få finnas med i samhällsgemenskapen och bidra efter egen förmåga. Civilsamhället finns i storstädernas socioekonomiskt utsatta förortsområden och i de gamla bruksorterna, i tätorter och på landsbygd. De individuella behoven är olika och stöd och insatser måste anpassas därefter.

Coronapandemin har lett till ökad ensamhet, isolering och social oro. Människor är sociala varelser och behöver möta andra. Civilsamhället erbjuder mängder av sätt att möta dessa behov, där enskilda exempel kan vara att studera och utvecklas tillsammans i en studiecirkel eller en folkhögskolekurs. Folkbildningen formar utbildningar och bildningsinsatser utifrån deltagarnas behov, till skillnad från läroplansstyrda utbildningar, vilka har betydligt längre ställtider för att kunna möta nya behov. Därmed bidrar civilsamhället till det livslånga lärandet genom både formella och informella bildningsinsatser.

Under flera år har vi haft stor arbetslöshet och samtidigt lediga arbeten vilka inte kunnat tillsättas. Det behövs stöd och matchning till människor långt från arbete men därtill också en stor utbildnings- och resurstärkande insats. Här spelar civilsamhället en särskild roll. Civilsamhället återfinns som egna arbetsgivare, som arena för arbetsintegration och som resurs och stöd för människor på deras väg till eller tillbaka till arbetslivet. Civilsamhället är en arena för kontakt, gemenskap och språkträning. Denna särskilda roll, där civilsamhället fungerar som brobyggare mellan arbetsmarknadens olika aktörer, erbjuder möjligheter och funktioner i relation till den reguljära arbetsmarknaden.

Inom det arbetsmarknadspolitiska området är det team Arbetsmarknad och kompetensutvecklings övertygelse att den idéburna sektorn idag bidrar med mer

än vad som synliggörs i offentliga sammanhang. Delar av insatser som de facto genomförs, tvingas stundtals döljas då det skulle vara ”konkurrensstörande” ur ett marknadsperspektiv. Civilsamhällets rationalitet är inte grundad på konkurrens och skiljer sig på så sätt från marknadens logik.

PROBLEMBILD

Befintlig styrmodell försvårar för civilsamhället

De svenska välfärdssystemen, inklusive på arbetsmarknadsområdet, är ofta uppdelade i stuprör och uppstyckade insatser som en följd av New Public Management (NPM) som rådande styrmodell. Detta är bekymmersamt för civilsamhällets organisationer, vilka arbetar utifrån en idé ofta långt mer holistisk än vad det offentliga ramar medger. Som exempel kan nämnas att arbetsintegrerande sociala företag rör sig inom arbetsmarknads-, social- och näringspolitiken. Näringspolitiken måste omsluta och stödja att det finns olika typer av aktörer, vilket inte är fallet idag.

Civilsamhället är heterogent och rymmer en palett av verksamheter inom arbetsmarknadsområdet. Insatserna utgår från att lösa problem eller möta utmaningar, snarare än att det finns en målbild om att starta en viss typ av verksamhet. Verksamheten är istället metoden och lösningen på problemet.

Hitintills har civilsamhället inte varit tillräckligt framgångsrikt i kommunikationen med politiken om vad man har att erbjuda på det här området. Samhället saknar därtill vedertagna effektivitetsmått för att fånga omfattning och kvalitet gällande civilsamhällets insatser.

Svensk övertolkning av EU-rätten

Det förekommer en övertolkning av EU-rätten i Sverige i vissa avtals- och kontraktssituationer som grundas i okunskap och osäkerhet om vad som är möjligt i samverkan med civilsamhället. Det råder oklarhet i den svenska kontexten om vad som är ekonomisk tjänst respektive icke-ekonomisk tjänst av allmänt intresse i EU-rättslig bemärkelse⁴. Det offentliga begränsade handlingsalternativ till ändamålsenliga avtalsformer blir därför en hämsko för utvecklingen av idéburen välfärd, så också inom arbetsmarknadsområdet. Ett område där detta kommer till uttryck är idéburet offentligt partnerskap, IOP. Trots att regeringen har uttryckt en vilja att främja samverkan mellan idéburna aktörer och det offentliga⁵, så tycks den vägledning om IOP som bifogades *SOU 2019:56 Idéburen välfärd* haft motsatt effekt.

Helhetssyn på människan saknas i dagens regelverk

Ett mervärde som den civilsamhället tillför arbetsmarknaden är den holistiska ansats som ofta präglar verksamheterna. De individer som är i störst behov av stöd befinner

⁴ https://portal.research.lu.se/portal/files/75749771/Fi_2018_07_Rapport_Hettne.pdf

⁵ Dir. 2018:46 En tydlig definition av idéburna aktörer i välfärden

sig ofta i skärningspunkten mellan Arbetsförmedlingen, Försäkringskassans och socialtjänstens myndighetsutövning, och riskerar falla mellan stolarna. Perspektivet om "hela människan" saknas ofta i den offentliga förvaltningen. Helhetssynen präglar däremot ofta civilsamhällets verksamheter, vilket gör att personer som står längst ifrån arbetsmarknaden ofta söker sig till idéburna aktörer.

Denna helhetssyn som präglar civilsamhället går ofta förlorad när Arbetsförmedlingen fokuserar på tjänster som är upphandlade. Idag saknas även utrymme för att prioritera insatser som riktas till de grupper som behöver arbetsträning. Resurserna för arbetsintegrering är för arstödet. Ett annat problem är att vissa grupper som står långt från arbetsmarknaden saknar möjlighet till anställningsstöd. Klassificeringen "socialmedicinskt funktionshindrad" har tagits bort vilket innebär att exempelvis människor med problematik kring missbruk och kriminalitet inte längre kan få anställningsstöd på denna grund.

Arbetsförmedlingens reformering kommer ha stor betydelse

Arbetsförmedlingen och andra myndigheter besitter generellt, inte minst på lokal nivå, låg kunskap och kompetens om civilsamhället och dess kapacitet. Det behövs en kartläggning av hur stor andel av myndighetens nuvarande leverantörer och samverkansparter som ingår i civilsamhället, samt kunskap om vilka målgrupper dessa möter och vilka resultat som uppnås.

De utredningar och betänkanden som lagts fram, i samband med reformeringen av Arbetsförmedlingen och skapandet av ett nytt arbetsmarknadspolitiskt system, bortser från konsekvenser för civilsamhället i stort och de arbetsintegrerande sociala företagen (ASF) specifikt. Detta kommer drabba de individer som civilsamhällets organisationer finns till för - de som står längst från arbetsmarknaden.

Arbetsintegrerande sociala företag, ASF, står på två ben, där det första, det rehabiliterande, idag saknar anpassade ersättningssystem. Det andra benet, det entreprenöriella, konkurrensutsätts av kommunala och statliga aktörer med ojämlika och orättvisa förutsättningar genom ersättningssystemens utformning. Idag bär därmed inget av de två benen fullt ut. Förutsättningar för nystart av ASF är svåra då Arbetsförmedlingen är svagt rustad i sin nya roll. Civilsamhällets målgrupp står längst från arbetsmarknaden, och när Arbetsförmedlingen prioriterar anvisningar till aktörerna inom ramen för Lagen om valfrihetssystem (LOV), blir anvisningar till förstärkt arbetsträning hos ASF lidande.

Det är värt att notera att samtidigt med den här problembilden, så förekommer intressanta initiativ där inspiration finns att hämta. Dock överväger utmaningar idag. Det nya systemet inom LOV, som kommer tillämpas inom Arbetsförmedlingen, omöjliggör för civilsamhällets organisationer att delta. Att bygga ett nationellt system med i vissa fall kommuner som leverantörer, försvårar insatser mot den målgrupp som civilsamhället främst arbetar med, då man endast upphandlar delar av den helhet som erbjuds av idéburna.

Civilsamhället efterfrågar ett uppföljnings- och finansieringssystem som bättre motsvarar insatsen, som att mäta en stegvis förflyttning och progression mot anställbarhet.

Kunskap behöver öka

Det behövs fler kompetenshöjande insatser riktade till myndigheter om civilsamhällets bidrag. För ökad kännedom om civilsamhällets arbete med arbetsmarknadsfrågor behövs riktade medel för att öka kunskap, ta fram statistik och främja forskning. Ett tydligt exempel är att det uppdrag som SCB har för att ta fram ändamålsenlig statistik för civilsamhället behöver utvecklas, gärna med koppling till EU:s satellitkonton om social ekonomi.

Sverige bör delta fullt ut i EUs arbete

Det finns en stark tradition av den sociala ekonomins företagande i många EU-länder. Allt från Sydeuropas kooperativa tradition till Central- och Östeuropas satsning på sociala entreprenörer och sociala företag, vilka påvisar hållbarhet och innovationskraft. Inom EU pågår flertalet satsningar på den sociala ekonomin, som exempelvis dess bidrag till sociala pelarens implementering, en grön giv för Europa samt handlingsplan för cirkulär ekonomi. Dessutom pågår ett arbete med att ta fram en särskild handlingsplan för att stödja den sociala ekonomins utveckling. I hög grad saknas Sveriges engagemang i denna gemensamma EU-agenda, som hanterar många frågor av stor betydelse för sektorn.

MÅLBILD

Nystas team Arbetsmarknad och kompetensutveckling ska presentera förslag till politisk utveckling för civilsamhällets bidrag till sysselsättning, kompetensutveckling och resursstärkande. Våra förslag syftar till att nå ett samhälle där

alla har rätt till arbete eller sysselsättning,

idéburnas verksamheter tas tillvara i stöd till individer som tar sitt första steg in på eller åter till arbetsmarknaden,

villkoren förbättras för att den idéburna sektorn ska kunna bidra till start av fler arbetsintegrerande sociala företag där människor stärks, rustas och kommer i arbete,

folkbildningen är en självklar del i kedjan för att resursstärka individer, samt där

civilsamhället har en tydlig roll i beredningen av politiska beslut, som en part på likvärdiga villkor med näringslivet.

FÖRSLAG

Civilsamhället kan utgöra en mycket viktig resurs i ett framtida arbetsmarknadssystem. Förutom de goda modeller, verksamheter och erfarenheter som finns, är civilsamhället en kraft för social och idéburen innovation⁶, där lösningar dagligen formas utifrån verkliga behov. Samhället står inför stora utmaningar inom arbetsmarknadsområdet, inte minst i att ge bästa stöd till de som står längst från arbetsmarknaden - detta gäller naturligtvis långtidsarbetslösa men även långtidssjukskrivna och stora grupper som ännu inte kommit ut på arbetsmarknaden. För att civilsamhället ska kunna verka fullt ut som aktörer inom det arbetsmarknadspolitiska området krävs dock bredare insatser än strikta arbetsmarknadsåtgärder. Här behöver samhället ta ett större ansvar för att civilsamhället ska kunna nyttja sin potential fullt ut.

Nystas team för Arbetsmarknad och kompetensutveckling lägger följande förslag och åtgärder, vilka kommer att följas upp kontinuerligt.

ÖKAD KUNSKAP OCH ERKÄNNANDE

Regeringen föreslås:

- ▶ **stödja mångfalden av affärsmodeller, genom att säkerställa en ändamålsenlig näringspolitik, där idéburna organisationer inkluderas,**
- ▶ **tillämpa uppföljnings- och finansieringssystem som bättre motsvarar insatsen, som att mäta en stegvis förflyttning och progression mot anställbarhet,**
- ▶ **bjuda in civilsamhället till samråd på lika villkor som andra sektorer, både nationellt och inför EU-möten,**
- ▶ **anslå riktade medel för forskning om civilsamhällets arbetsmarknadsinsatser i relation till det offentligas ansvar, samt ge Statistiska Centralbyrån ett tydligt uppdrag att utveckla ändamålsenlig statistik, gärna i relation till EU:s arbete med satellitkonton för den sociala ekonomin⁷, samt att**
- ▶ **aktivt delta i EU-arbetet genom att företräda Sverige i ministrarnas övervakningskommitté för Luxemburgdeklarationen⁸ och tillsätta en samrådsgrupp i arbetet kring EU:s handlingsplan för social ekonomi⁹.**

⁶ <https://www.ltu.se/research/subjects/Industriell-design/Forskningsprojekt/Innovation-i-ideella-sektorn-1.158062>

⁷ https://ec.europa.eu/growth/content/manual-drawing-satellite-accounts-companies-social-economy-co-operatives-and-mutual-0_en

⁸ <https://www.mites.gob.es/Luxembourgdeclaration/en/comite/index.htm>

⁹ <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12743-Social-Economy-Action-Plan>

JÄMLIKA VILLKOR I AVTAL OCH KONTRAKT

Regeringen föreslås:

- ▶ utreda utvecklingen av ett konkurrensneutralt system för upphandling av arbetsintegrerande insatser från civilsamhället¹⁰,
- ▶ uppmuntra användandet av reserverade kontrakt, klusterupphandling och regional anpassning,
- ▶ säkerställa att civilsamhället ges lika förutsättningar som övriga sektorer inom ramen för strukturfondsprojekt, inte minst gällande medfinansieringskravet, samt att
- ▶ att fortsätta utveckla IOP och andra former för samverkan med civilsamhället.

FÖRSTÄRKTA UPPDRAG TILL ANSVARIGA MYNDIGHETER

Regeringen föreslås:

- ▶ tydliggöra i Arbetsförmedlingens instruktion och regleringsbrev att samarbetet med civilsamhället ska förstärkas och styrningen mot sektorerna (offentlig, privat och idéburen) ska differentieras, genom bland annat anpassade ersättningssystem och former för samverkan,
- ▶ ge Upphandlingsmyndigheten ett förstärkt uppdrag att tillse hur offentlig sektors upphandling kan främja avtal med civilsamhället på likvärdiga villkor som näringslivet, samt hur sociala hänsyn i högre grad kan tillämpas,
- ▶ ge Tillväxtverket ett fortsatt uppdrag att främja arbetsintegrerande sociala företag genom framtagandet av en tillväxtstrategi för dessa, samt att
- ▶ ge Vinnova i förstärkt uppdrag att främja idéburna aktörer i stödet till social innovation.

¹⁰ Vad icke-ekonomiska tjänster av allmänt intresse är i den svenska kontexten behöver utredas grundligt.

BAKGRUND FOLKBILDNING

Folkbildningen omfattar en mångfald verksamheter med allt från uppsökande aktiviteter, kortare och längre studiecirklar, till fleråriga folkhögskolekurser, spridda över hela landet. Folkbildningen möter och stärker dagligen människor som annars troligen inte skulle studera.

Genom en bred satsning på utbildning och bildning stärks individen och får större möjlighet att ta de arbetstillfällen som finns och kommer att finnas. Folkbildningsinsatser kan också möjliggöra vidare studier.

Folkbildningen är beroende av ett starkt samhällsstöd för att kunna leva och utvecklas, självständigt och i samverkan med föreningslivet och sina deltagare. Folkbildningen kan spela en ännu större roll i ett Sverige efter pandemin. Folkhögskolorna har under de senaste 10 åren fått ett brett politiskt erkännande av olika regeringar kopplat till arbetsmarknadsområdet. Så väl studieförbund som folkhögskolor visade inte minst vid flyktingsituationen år 2015 på en snabb omställning där en blandning av ideella och professionella krafter snabbt kunde få många tusen människor i studier. Det finns kapacitet att återigen göra en betydande samhällsinsats i återstarten av samhället och ekonomin.

Studieförbunden har med sin snabba omställningsförmåga bidragit till att på kort tid erbjuda människor som befunnit sig långt från studier och arbete en första väg framåt. Genom olika satsningar har folkbildningen fått möjlighet att i än större utsträckning arbeta med asylsökande, utrikesfödda kvinnor långt från arbete och studier, föräldralediga och nu senast ett extra stöd för att erbjuda arbetsmarknadsnära insatser till människor som varslats eller korttidspermitterats på grund av coronakrisen.

Folkbildningen skulle framgent kunna vara en kraft inom europeiska socialfondsprojekt (ESF), gärna i samverkan med kommuner, föreningsliv, arbetsförmedling etc. Med den medfinansieringsgrad (60% i kommande programperiod) och det medfinansieringssystem som finns i Sverige är det emellertid nära på omöjligt för en studieförbundsavdelning eller en folkhögskola att genomföra ett ESF-projekt. I rådande system gynnas offentlig verksamhet både när det gäller medfinansiering och genom att de har bättre administrativa förutsättningar. Med likvärdiga förutsättningar för folkbildningen och övriga civilsamhället postcorona skulle ESF:s måluppfyllelse bli betydligt högre och på så sätt även kunna bidra mer ändamålsenligt.

Studieförbund och folkhögskolor kan och vill vara en aktiv del i omställningen efter pandemin. Med synen på kunskap, utbildning och bildning vill folkbildningen medverka i en bred satsning där människor ges möjlighet att delta på sina villkor och utifrån sina förutsättningar.

Foto: ABF

Det finns ett starkt samband mellan föräldrars utbildningsbakgrund och barns resultat i grundskolan. Att de föräldrar som har lägst utbildningsnivå höjer den är ett kraftfullt instrument för att stärka även barnens lärande. Där kan folkbildningen med sin lokala förankring vara en kraft i att motivera vuxna, ofta med mindre goda egna skolerfarenheter, att våga bildningsresan på nytt. Där kan både folkhögskolorna och studieförbundens verksamheter få vuxna att våga prova att studera på nytt. Alla människor oavsett bakgrund har rätt att lära hela livet!

BAKGRUND SOCIALA FÖRETAG OCH ASF

Många sociala verksamheter inom civilsamhället har funnits i över hundra år och har bidragit till att utveckla Sverige till ett modernt välfärdsland. Ännu vid sekelskiftet år 1900 ifrågasattes sociala reformer som en del av det gemensamma. Ett första steg mot den svenska välfärdsstaten togs när riksdagen år 1913 beslutade om folkpension. Beloppen i denna första allmänna pensionsförsäkring var blygsamma, men principen var viktig och utgjorde ett av flera startskott för välfärdsbygget med idén om ett solidariskt ansvar för individens försörjning. Generella socialpolitiska åtgärder och reformer var nya punkter på den politiska dagordningen. Parallellt med framväxten av välfärden, fortsatte ideella verksamheter att sitt ansvar för att lindra samhällsnöden. De grep in mot det omfattande alkoholmissbruket, öppnade bespisningar, barnsjukhus, skolor för funktionsnedsatta, gav kläder till fattiga barn och försökte avhjälpa bostadsbristen. Flera föreningar samarbetade för att förebygga brottslighet genom att skaffa arbete till de utsatta. Många sociala civilsamhällesorganisationer i dagens Sverige har sitt ursprung i dessa initiativ. De växte fram genom kyrkornas diakonala uppdrag, genom kooperativa sammanslutningar och genom många enskilda initiativ.

Denna rörelse och innovationskraft fortsätter. Det finns en stark drivkraft hos människor att bidra till en god samhällsutveckling. Även idag bedriver de idéburna organisationerna ett omfattande arbete för att stödja människor in i eller tillbaka till arbetsmarknaden. Det är uppenbart att efter 90-talskrisen har samhället inte hittat lösningarna för att allas rätt till deltagande på arbetsmarknaden.

Civilsamhället ser har sett ett växande behov av insatser inom arbetsmarknadsområdet. Inom den sociala ekonomin utvecklas allt fler sociala företag. Den gemensamma drivkraften för sociala företag är att skapa innovativa lösningar på samhällsutmaningar. Sociala företag består av allt från startup-företag till aktörer av klassiskt ideell karaktär. Sociala företag kan exempelvis arbeta för en levande landsbygd, en bättre integration eller en inkluderande arbetsmarknad. Deras affärsverksamhet är ett medel för att skapa samhällsnytta och de mäter sina resultat i

Foto: Vägen Ut

samhällsnyttiga mål. Det mesta av överskottet går tillbaka till verksamheten.

Ideella organisationer så som Hela Människan, Skyddsvärnet och stadsmissionerna är exempel på verksamheter som arbetar holistiskt genom att ha flera olika verksamheter, där socialt företagande är en verksamhetsgren. Personer som söker sig till dessa organisationer eller blir placerade av myndigheter får individuellt stöd inom så många områden som möjligt; vård och behandling, boende i olika former, utbildning och arbetsintegrering. En annan form av socialt företagande är arbetsintegrerande kooperativ som ägs och drivs av personer med arbetshinder. Idag finns nära 200 företag som är verksamma över hela Sverige.

En viktig drivkraft för de här verksamheterna är egenmakt för individen. Begreppet egenmakt syftar till att en individ ska ha makt över sin egen situation, sina arbetsuppgifter och sin närmiljö. Med andra ord att individen ska ha makt över personliga, socioekonomiska och miljörelaterade faktorer som påverkar hälsan och möjligheten till arbete. Egenmakt är essentiellt när det gäller arbetsträning och något som de här verksamheterna är bra på att stärka och bidra till att utveckla. Målgruppen är mycket heterogen och de här verksamheterna är bra på att bygga egenmaktsprocesser av skiftande karaktär. Inom arbetsintegrerande sociala kooperativ är ägande i företaget ett tydligt uttryck för egenmakt.

Uppdraget i sociala företag är tudelat. Den första delen handlar om att driva ett lönsamt företag oavsett bransch, alltså att ha en produkt eller tjänst som människor vill köpa. Den andra delen handlar om att kunna ta emot personer som behöver arbetsträna och matchas till arbete. Den senare tjänsten köper Arbetsförmedlingen, kommuner eller kommunala samordningsförbund av det sociala företaget. För att vara långsiktigt hållbar bör fördelningen av intäkter vara minst hälften från varje del, och allra helst ännu högre från försäljningen av produkten eller tjänsten.

Målet är att få människor att närma sig arbetsmarknaden, även om insatserna leder till att ett stort antal personer inträder i arbete eller studier, kan dock inte alla ta det steget. Det är därför viktigt att påvisa hur progressionen ser ut för de som inte når

arbete eller studier.

Sociala företag tar emot alla som står långt ifrån arbetsmarknaden. Det kan handla om långtidsarbetslösa eller sjukskrivna, nyanlända, ungdomar som är utan studier eller arbete, personer som kommer från Kriminalvården, personer med funktionsvariation och så vidare.

Organisationernas arbetssätt och metoder kan skilja sig åt men det finns övergripande delar som är lika. De arbetar oftast utifrån metoden "supported employment" vilket innebär att arbetsledare/handledare/yrkescoach alltid finns till hands för deltagaren för att presentera och instruera olika arbetsuppgifter. Handledaren arbetar också utifrån denna metod för att stödja individer ut i praktik och eventuellt arbete. Metoderna är influerade av ett lösningsorienterat tankesätt och användande av motiverande samtalstekniker som inkluderar, planerar och utvärderar tillsammans med den enskilde deltagaren. Även språkträning och arbetsförmågebedömning används flitigt på sociala företag.

Beroende på målgrupp och verksamhetens inriktning är det enligt sektorns egna mätningar 30-60 procent av de som arbetstränar i de sociala företagen som går vidare till anställning eller studier. De flesta går vidare till anställningar utanför det sociala företaget.

Ett arbetsintegrerande socialt företag (ASF) har som mål att genom arbete och delaktighet integrera människor i samhälle och arbetsliv. ASF är organisatoriskt fristående och självständigt från offentlig verksamhet. I huvudsak återinvesterar ASF sina vinster i den egna eller liknande verksamheter och skapar delaktighet för medarbetarna genom ägande, avtal eller på annat väl dokumenterat sätt. Den vanligaste formen av ASF är sociala arbetskooperativ där kooperatörerna får anställning, arbetsträning eller rehabilitering. Kooperatörerna har anställningar med olika stöd eller sjukersättning som försörjning. Cirka en tredjedel av ASF i Sverige är arbetskooperativ. Gemensamt med andra ASF är att medlemmarna i de sociala arbetskooperativen har någon form av arbetshinder.

Medlemmarna har stor delaktighet i besluten som tas vad det gäller hur företaget ska drivas och utgångspunkten är de sju kooperativa principerna. Den eventuella ekonomiska vinsten som kooperativen gör återinvesteras i företaget för att skapa fler arbetstillfällen. Ledordet för sociala arbetskooperativ är egenmakt, genom att erbjuda rätt verktyg stärks människor makt över sin egen situation.

Foto: Skyddsvärnet

TEAM: ARBETSMARKNAD OCH KOMPETENSUTVECKLING

Wanja Lundby-Wedin, teamledare, första vice ordförande Svenska Kyrkan

Gordon Hahn, ordförande Coompanion Sverige

Nilla Helgesson, direktor Skyddsvärnet - anno 1910

Ewa Lantz, biträdande förbundssekreterare ABF

Mia Nilson, generalsekreterare Hela Människan

Ariane Rodert, enhetschef, Svenska kyrkan

Karin Svedberg, ansvarig intressepolitik, civilsamhälle och välfärd, Fremia

TEAM:
AI OCH DIGITALISERING

**SMART
TEKNIK
MED
MÄNNISKAN
I CENTRUM**

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	80
VISIONEN SKA BLI VERKLIGHET	81
OM NYSTA OCH RAPPORTEN	83
UTVECKLINGEN MÅSTE KOMMA ALLA TILL GAGN	84
Integritet och cybersäkerhet	85
FEM KRAV FÖR CIVILSAMHÄLLETS UTVECKLING I EN	
DIGITAL TID	86
Prioriterade krav och nästa steg	87
REKOMMENDATIONER TILL CIVILSAMHÄLLET	90
Två antaganden om civilsamhällets möjligheter med AI och digitalisering	90
En agenda för social innovation med stöd av ny teknik	91
En infrastruktur för digital utveckling är en angelägenhet för hela samhället	91
Informationshantering och informationssäkerhet är fundamentalt i en digital tid	92
Verksamhetsutveckling, social innovation och lärande	93
Investeringar och finansiering	94
Samhällets ansvar	96
ORDLISTA	96

SAMMANFATTNING

I den här slutrapporten ger Nystas arbetsgrupp för AI och digitalisering rekommendationer för hur civilsamhället kan nå visionen om ett digitalt samhälle där alla människor kan få mer, bli mer och göra mer – oavsett hur de börjar sina liv. Det handlar om vilken roll det civila samhället kan spela och vad det behöver göra i samverkan med andra.

Civilsamhället måste ta ett medvetet kliv för att överbrygga klyftan mellan dem som är med och formar en ny digital värld och dem som står utanför denna utveckling. För att dra nytta av AI och digitaliseringen, med människan i centrum, listar rapporten därför ett antal krav inom några insatsområden och några rekommendationer för hur den idéburna sektorn kan utvecklas.

Grunden för civilsamhällets politiska positioner är:

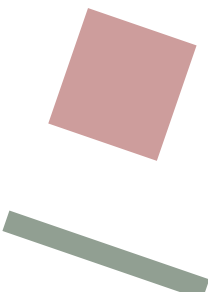
- Civilsamhället behöver påverka ramverk och internationella konventioner så att AI främjar mänskliga rättigheter och en jämlik och hållbar utveckling globalt.
- Civilsamhället har goda möjligheter att utvecklas och skapa stort värde för sig själva och för alla invånare i Sverige genom att använda AI och digitaliseringens möjligheter.

Rapporten föreslår att civilsamhället ska ställa följande krav för att digitaliseringens nytta ska kunna bli verklighet i hela samhället, för alla invånare:

1. Det behövs internationella konventioner om mänskliga rättigheter och användningen av data.
2. Våra folkvalda behöver ökad kompetens.
3. Data ska användas till att främja individers livskvalité och välbefinnande för ett jämlikt samhälle.
4. Civilsamhällets organisationer måste få särskilda stimulansmedel för att få bättre kunskap om teknikens möjligheter för social innovation.
5. Det behövs en digital infrastruktur med standarder och arkitektur för civilsamhällets organisationer så att dessa kan utvecklas i takt med resten av samhället.

Rapporten listar även 35 rekommendationer och tips till civilsamhället för att det ska lyckas med att dra nytta av digitaliseringens möjligheter och påbörja en social innovationsresa. Det handlar om vad som behöver finnas på plats för att genomföra utvecklingen på ett hållbart och etiskt sätt samt vad som krävs för att möjliggöra användning av hållbara och tillförlitliga AI- verktyg. Rekommendationerna rör sig inom sex områden:

- En agenda för social innovation med stöd av ny teknik.
- En infrastruktur för digital utveckling är en angelägenhet för hela samhället.
- Informationshantering och informationssäkerhet är fundamentalt i en digital tid.
- Verksamhetsutveckling, social innovation och lärande.
- Investeringar och finansiering.
- Samhällets ansvar.

Vi ska aktivt värna om demokrati och mänskliga rättigheter även i en digital framtid.

VISIONEN SKA BLI VERKLIGHET

Morgondagens samhälle måste förbli ett samhälle som är demokratiskt, jämlikt och hållbart. Det är vår sak att se till att det blir så. Ny teknik, kunskap och samarbeten kan förbättra livsvillkoren för människor genom att samhällets sätt att vara ett samhälle nu utvecklas. Dataekonomin ersätter och förändrar det vi tidigare betraktat som fundament för samhällen. Därför behöver vi omförhandla samhällskontraktet.

I den här rapporten ger vi i Nystas arbetsgrupp förslag till insatser som politiker, beslutsfattare och ledande aktörer behöver genomföra för att förverkliga visionen om ett digitalt samhälle där alla människor kan få mer, bli mer och göra mer – oavsett hur de börjar sina liv.

Utvecklingen går snabbt. För länder som Sverige gäller det att skapa förutsättningar för att vi som land och befolkning ska kunna dra nytta av digitaliseringens möjligheter. Vi kan bli ett exempel för andra länder i fråga om social innovation med stöd av data och teknik i mänsklighetens tjänst. Covid-19 fick oss att ana potentialen med digitaliseringen, inte bara genom möten på distans utan också genom att vi allt mer började använda data för att driva och utveckla våra verksamheter. I kölvattnet av pandemin finns förutsättningar för att förverkliga den potentialen även för värderingsdrivna organisationer i den ideella sektorn.

För att kunna ta de nödvändiga stegen, i denna omställningstid, behöver vi omförhandla samhällskontraktet med fokus på de möjligheter digitaliseringen ger och på hur artificiell intelligens, AI, påverkar våra liv. Civilsamhället behöver ta makten över berättelsen och kraven på hur samhället ska vara och fungera i en digital revolution. En omvälvning som innebär att sådant som är känt, erkänt och befast i vår samhällsstruktur utmanas, omvärderas och utvecklas. En datadriven samhällsutveckling handlar inte om teknik. Den handlar om människor och om livschanser.

Civilsamhället är inte en homogen grupp organisationer, utan omfattar alla delar av det ideella samhället och den sociala ekonomin. Hela detta civila samhälle behöver en gemensam vision som förklarar varför vi tillsammans ska anstränga oss att bli en del av dataekonomin. Denna gemensamma vision, då vi omförhandlar samhällskontraktet, kan formuleras så här:

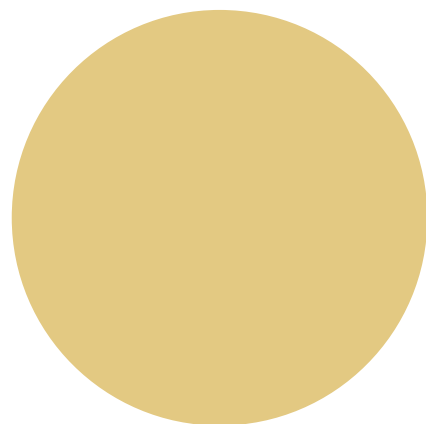
Vi vill se en digital framtid där alla människor kan få mer, bli mer och göra mer – oavsett hur de börjar sina liv.

Utvecklingen sker i och med att tekniken möjliggör nya sätt att utbyta information och få kunskap men den möjliggör också helt nya sätt att styra, besluta och leda våra verksamheter än vad vi är vana vid. Verksamheter blir insiktsdrivna och makten över vad som anses bra flyttas successivt över till medborgaren. Det innebär en möjlighet till ökad demokratisering men det innebär också att de största bolagen kan öka sin makt. Genom historien har civilsamhället varit borgen för en mänskligare utveckling i vår värld. Det är dags igen att vara den garanten.

För Nystas arbetsgrupp för AI och digitalisering,

Helena Thybell, generalsekreterare på Rädda Barnen

OM RAPPORTEN

Nysta publicerade i januari 2021 rapporten “Ett AI-manifest för det civila samhället?” där AI:s påverkan på vårt samhälle analyserades och scenarier tecknades kring hur samhället och våra organisationer kan utvecklas när AI-tekniken påverkar vår vardag och oss som individer.

Vi diskuterade dels möjligheterna för civilsamhället att vara en del av och dra nytta av utvecklingen, och dels vad civilsamhället behöver göra för att värna att utvecklingen går i en önskvärd riktning. Tanken var att främja organisationernas kunskapsresa, initiera interna diskussioner, skapa en grund för omvärldsanalys och bidra till debatt om möjligheter, risker och vägen framåt för att nyttja den nya datatekniken för att gynna social innovation. Det civila samhället behövs för att påverka den riktning som samhället tar när information om oss alla har blivit den nya tidens guldgruva.

Utifrån delrapporten har Nystas arbetsgrupp i denna slutrapport nu tagit fram rekommendationer för hur civilsamhället bör förhålla sig till utvecklingen. För att uppnå visionen om en digital framtid behöver vi utgå från vilken roll civilsamhället kan spela och vad vi behöver göra i samverkan med andra.

De globala hållbarhetsmålen

Digitaliseringen är inte ett mål i sig men den skapar förutsättningar för att världen på riktigt ska kunna nå de globala hållbarhetsmålen. Smart teknik och innovationer kan lösa behov, effektivisera resursanvändande och stärka människor på ett sätt som stärker förutsättningarna för samtliga hållbarhetsmål. Förslagen från Nystas arbetsgrupp för AI och digitalisering stödjer i första hand följande mål: 3 – God hälsa, 4 – God utbildning för alla, 9 – Hållbara innovationer och infrastruktur, 16 – Fredliga och inkluderande samhällen, 17 – Genomförande och globalt partnerskap.

UTVECKLINGEN MÅSTE KOMMA ALLA TILL GAGN

Internet har gjort att vår värld förändras i allt snabbare takt. Digitaliseringen har gett oss nya möjligheter att åstadkomma mer med mindre insats. Men de samhällssystem som vi byggt upp för att värna om demokrati och alla individers mänskliga rättigheter hänger inte med i den snabba tekniska utvecklingen.

När samhällsfunktionerna inte förändras i samma takt blir resultatet att ett fåtal redan välbeställda gagnas mest av utvecklingen. De som arbetar i yrken eller har utbildning nära digitaliseringen får större fördelar och kan påverka vilket samhälle vi bygger för framtiden och vilka tjänster vi utvecklar medan de som är längre från digitaliseringens centrum inte automatiskt lär sig dra nytta av eller får möjlighet att påverka utvecklingen.

En klyfta växer just nu i vårt samhälle, mellan dem som är med och formar en ny digital värld och dem som står utanför denna utveckling. Civilsamhället måste ta ett medvetet kliv in för att vara med och forma denna nya digitala värld, tillsammans med alla dem vi arbetar med och för. Bara då kan vi aktivt värna om demokrati och mänskliga rättigheter, även i en digital framtid. Det handlar om människors möjlighet till ett hållbart liv och ett rättvist samhälle.

Att digitaliseringen skapar möjlighet att åstadkomma mycket mer med färre resurser är en central insikt som civilsamhället måste nå fram till. Då kan vi arbeta framåt för att säkerställa att utvecklingen kommer alla till gagn, med utgångspunkt i att varje människa ska ha samma rättigheter och möjligheter till frihet, hälsa, utbildning och lycka.

I den nya värld som nu formas, där personlig data ökar i värde som transaktionsvaluta och algoritmer kan ge alla människor större möjligheter, måste även civilsamhället förändras och aktivt sträva efter att varje individs behov tillgodoses i en digital framtid. Oavsett var och under vilka förutsättningar du föds, så erbjuder digitaliseringen möjligheten att du kan få bättre förutsättningar att nå din fulla potential än någonsin tidigare i mänsklighetens historia.

Civilsamhällets främsta uppgift i framtiden är att se till att den digitala utvecklingen sker med detta som central utgångspunkt.

Integritet och cybersäkerhet

I den här slutrapporten fokuserar vi på möjligheterna med informationssamhället och spets- teknologi i människans tjänst. I det sammanhanget är integritet viktigt. Men frågan om den nödvändiga tilliten till rättsinstanser och ansvariga myndigheter går vi inte in på här.

Då det handlar om digital utveckling och användning av data behövs kompetens kring cybersäkerhet och personlig integritet, samt förmåga att skilja dessa åt. Både i debatten och då förslag till förhållningssätt tas fram. Lagstiftningen idag är ett stöd i utvecklingen. Men i ett samhälle där teknologi används i människans tjänst och där det finns robusta och ansvarstagande rättsinstanser så måste nya regelverk och lagar tas fram som stödjer den utveckling vi kollektivt anser att vi behöver.

Det finns idag ett tydligt lagstöd som ger individen rätt att bli ”bortglömd” och i praktiken godkänner man vad någon gör med den data man delar. I en framtid där data hjälper den enskilde att få mer, bli mer och göra mer, oavsett var hen föddes, behövs en diskussion om både rättigheter och skyldigheter. I denna politiska diskussion behöver representanter från civilsamhället finnas med och bidra. Det är en balansgång mellan den nytta datan kan skapa och den praktiska kontrollen en individ kan ha. Gränserna mellan dessa måste kontinuerligt diskuteras, förhandlas och lagstiftas.

FEM KRAV FÖR CIVILSAMHÄLLETS UTVECKLING I EN DIGITAL TID

AI och digitalisering påverkar vårt samhälle exponentiellt: utvecklingen sker med stor hastighet. För att dra nytta av detta och försäkra sig om nytta och värde med människan i centrum har vi ett antal förslag inom några insatsområden och positioner för civilsamhällets organisationer. Det är i grunden en positiv utveckling, som vi ska se till blir hållbar och att den bidrar till livschanser och en bättre värld för många.

Vi vill se en digital framtid där alla människor kan få mer, bli mer och göra mer – oavsett hur de börjar sina liv.

Utgångspunkter för kraven:

- Civilsamhället behöver dra nytta av AI-teknologin och digitaliseringens möjligheter och att civilsamhällets unika position behövs i den accelererande datadrivna samhällsutvecklingen.
- Människans värde och det gemensamma intresset för rättvisa och tillgång till teknologin förmåner behöver fördelas, värnas och stödjas på överenskomna globala principer för att dataekonomin ska skapa livskraft och välbefinnande för många.

Prioriterade krav och nästa steg

Vi listar här de konkreta kraven, pekar ut viktiga aktörer samt ger förslag på nästa steg som måste tas. Det finns många krav som kan ställas, men dessa fem är de som Nysta föreslår som prioriterade. De värnar en god samhällsutveckling i skärningspunkten mellan ökad användning av verktyg som innehåller artificiell intelligens och deras påverkan på mänskliga rättigheter och beteenden i samhället. De är också förutsättningar för att digitaliseringens nytta ska kunna bli verklighet i hela samhället, för alla invånare.

1. Samhällets utveckling kräver internationella konventioner om mänskliga rättigheter och användningen av data.

När stora utvecklingsprång har skett i världen har mänskligheten samlats för att bidra till att säkra gemensam god nytta samt till att värna de minsta. När data blir en allt större del av mänskligt liv och våra samhällsstrukturer är det dags att se till att rättigheter och skyldigheter kring dessa blir skyddade och vägvisande. Det är en i grunden positiv utveckling där internationella principer kommer att guida oss till att skapa ett hållbart, fredligt och rättvist samhälle där dataekonomin har fått fullt genomslag. Det ska vara möjligt att utnyttja den nya teknikens fulla potential utan att hindras av oro och rädsla.

Nästa steg:

- Nystas grundare samlar civilsamhället tillsammans med ledande experter inom näringsliv och akademi för att tillsammans definiera hur mänskliga rättigheter och datadriven ekonomi påverkar varandra samt vilka principer som är rimliga att driva utifrån en vision om ett rättvist, hållbart och jämlikt samhälle i en digital era.
- Civilsamhället enskilt, eller tillsammans med ansvariga politiker, ska driva på i de internationella sammanhang som krävs för att få till internationella konventioner för mänskliga rättigheter i en digital tid.

2. Våra folkvalda behöver en rejäl kompetenshöjning

Alla folkvalda ska förstå vad AI-verktygen innebär för samhället om 5, 10 och 20 år för att kunna skapa rätt förutsättningar för Sveriges utveckling på alla nivåer. Därför bör alla folkvalda församlingar i Sverige lokalt, regionalt och på riksnivå, inom alla sektorer, göra en bildningsinsats för att ge beslutsfattare möjlighet att leda utvecklingen mot ansvarsfullt AI i hela samhället.

Nästa steg:

- Politikerna bör gå före, visa ledarskap och skapa förutsättningar för att folkvalda på alla nivåer får utbildning i AI och hur den påverkar offentlig sektor, näringsliv och ideell verksamhet. På så vis kan de föregå med gott exempel för kompetensutvecklingen i alla ledande församlingar kring dataekonomi och datadriven utveckling.
- Ge förslagsvis Nystas initiativtagare förutsättningar att ge råd, stöd och utbildning för ledare i ideella organisationer i samarbete med t ex Ignite, AI Sweden, Collegial, Tillväxtverkets kunskapsresan och AI Competence Sweden. Vinnova bör skapa utlysningar för att främja detta.
- Ge civilsamhället möjlighet att stödja människors digitala mognad och att arbeta tillsammans med näringsliv och offentlig sektor kring kravställningen

på hur det digitala samhället blir likvärdigt för alla. Det ska vara enkelt att leva, verka och bo i Sverige, oavsett vem du är, även när välfärd levereras digitalt.

3. Använd data till att främja individers livskvalité och välbefinnande för ett jämlikt samhälle.

På så vis kan vi lättare nå välfärdens mål om att alla barn ska må bra och ha lika livschanser. Det råder idag osäkerhet kring vad man får och kan göra vilket leder till att man avstår från att samla och använda data. Detta trots att man vet att det kan bidra till att rädda liv och skapa stora positiva samhällseffekter. Denna typ av osäkerhet behöver riksdag och regering ta ansvar för och åtgärda. Det finns goda internationella exempel om hur det kan göras.

Sverige behöver visa omvärlden hur ett av världens främsta välfärdsländer använder alla verktyg som finns för att möjliggöra ett hållbart liv för alla.

Nästa steg:

- Se till att stärka kompetensen om data och information på alla beslutsnivåer.
- Satsa strategiskt på testbäddar och understöd försöksverksamhet i samverkan med akademi och näringsliv genom finansiering och regelverk som stöd, t ex kan de förslag som kommissionen KOMET presenterat för regeringens innovationsråd tillämpas.¹
- Ge stöd i budgetunderlaget till s. k. policy-labb för civilsamhället, för att ta fram vilka förändringar och regleringar som behövs för att öka innovationskraften.
- Tillsätt en utredning med syfte att peka på vilket uppdrag som bör utföras av vilken myndighet för att säkerställa att data finns för insiktsdriven utveckling med utgångspunkt i kostsamma samhällsutmaningar.
- Ta utgångspunkt i de samhällskostnader som blir en konsekvens av bristfälligt engagemang för barn som hamnar i utanförskap. Utredningen ska visa på hur vi kan öka tillgången till befintlig och ny data för att säkerställa förmågan till sociala investeringar för barns bästa.

4. Ge särskilda stimulansmedel till civilsamhällets organisationer i syfte att de ska kunna få kunskap om teknikens möjligheter för social innovation.

De satsningar som görs för att uppdatera offentlig sektors förmåga till informationsutbyte och uppdatering av tekniska plattformar bör även komma civilsamhällets små och medelstora organisationer till del. Därför bör stimulansmedel även säkerställas för att underlätta sektorns uppdatering av gammal teknik och för teknisk samverkan.

Nästa steg:

- I 2022-2025 års budgetpropositioner bör kulturdepartementet och finansdepartementet föreslå stimulansmedel.
- Inför valet bör politiska partier ha med satsningar på civilsamhällets digitala omställning i sina partiprogram.
- Civilsamhällets samlande organ likt Giva, Famna och Forum, bör driva gemensamt påverkansarbete kring den digitala utvecklingen och dess påverkan och möjligheter för civilsamhället. Bilda en gemensam organisation som möjliggör detta.

¹ <https://www.kometinfo.se/publikation/forsok-rapport-med-forslag-till-regeringen/#.YJ58Beaey8r>

5. Skapa en digital infrastruktur med standarder och arkitektur för civilsamhällets organisationer så att dessa kan utvecklas i takt med resten av samhället.

Perspektiven kring hela samhällets behov av infrastruktur behöver stärkas. Sverige satsar idag på infrastruktur för myndigheter, kommuner och regioner för informationsutbyte. Inom ramen för välfärdskommissionen satsas det på välfärdens digitala infrastruktur, och där finns även arbetstagarorganisationer representerade. Myndigheten för digital förvaltning, DIGG, har ett ansvar att främja Sveriges delande av data, utveckla Sveriges digitala infrastruktur och stödja näringslivets digitala utveckling. Utöka DIGG:s uppdrag till att omfatta att ta fram en infrastruktur med standarder och arkitektur även för civilsamhällets organisationer. Då kan dessa demokratiska organisationer utvecklas i takt med resten av samhället och fullt ut dra nytta av digitaliseringens möjligheter. Delande av ”bästa praxis”, upphandlingsstöd, försöksverksamhet och utbildning kan vara en del av en sådan mjuk sida av infrastruktur vid sidan av hård infrastruktur.

Nästa steg:

- Ge ett regeringsuppdrag genom infrastrukturdepartementet till DIGG om att utreda förutsättningarna för att stärka civilsamhällets digitalisering och möjligheter att bli en del av den nationella digitala infrastrukturen.
- Säkerställ att civilsamhället kan använda offentlig sektors öppna och kostnadsfria data för att skapa förutsättningar för social investering samt för att ställa krav på användning av internationella standarder för öppna API:er i all utveckling.
- Ideell sektors leverantörer av välfärdstjänster, liksom privata utförare av tjänster, ska finnas med i dialoger och kravställningen till samt i styrningen av de satsningar som görs inom ramen för välfärdskommissionens arbete under 2021.

A person wearing a VR headset is shown in profile, looking upwards. The image is overlaid with a complex digital network of glowing blue and green lines and nodes, suggesting a virtual or digital environment. The background is a soft, out-of-focus light blue.

**”Använd data till att främja
individers livskvalité och
välbefinnande för ett jämlikt
samhälle”**

REKOMMENDATIONER TILL CIVILSAMHÄLLET

Nystas arbetsgrupp har påbörjat en lista med rekommendationer och tips för att lyckas med att dra nytta av digitaliseringens möjligheter inom civilsamhället. Det är en början för att dela kunskap och insikter om hur vi stärker vår förmåga att ställa om våra verksamheter och för att förstå hur vi ska dra nytta av ny teknik för social innovation.

Två antaganden om civilsamhällets möjligheter med AI och digitalisering

Följande två antaganden har legat till grund för de civilsamhällespolitiska positioner och för listan med rekommendationer för att utveckla den idéburna sektorn som vi föreslår:

- Att civilsamhället behöver påverka ramverk och internationella konventioner så att AI främjar mänskliga rättigheter och en jämlik och hållbar utveckling globalt.
- Att civilsamhället har goda möjligheter att utvecklas och skapa stort värde för sig själva och för invånare i Sverige genom att använda AI och digitaliseringens möjligheter.

Rekommendationerna till civilsamhällets egna organisationer är generella och är indelade i sex områden. De ska bidra till en social innovationsresa med användning av smart teknik och informationsteknologi. Där berörs både det som behöver finnas på plats för att genomföra utvecklingen på ett hållbart och etiskt sätt samt de förutsättningar som krävs för att möjliggöra användning av hållbara och tillförlitliga AI-verktyg.

Rekommendationerna är givna utifrån expertgruppens samlade kunskaper och erfarenheter. De ska ses som starten på en delningskultur av exempel och framgångsfaktorer för att möjliggöra ökad samverkan mellan organisationer.

En agenda för social innovation med stöd av ny teknik

1. Varje organisation, som vill vara en del av den digitala utvecklingen, behöver ha en agenda som tydliggör hur den digitala utvecklingen kan stödja deras ändamålsparagraf och vilka steg som behöver tas för att förverkliga det. Om utvecklingen blir en del av det ordinarie arbetet och syns både i budget och verksamhetsplan kan den bli framgångsrik.
2. Kunskap är det första steget för att digitalisera och använda digital teknik i sin verksamhet. Därför behöver alla organisationer utbilda sin styrelse, sin ledning och sina medarbetare i digital kompetens. Samarbeta med utbildningsaktörer, folkbildningsorgan och använd dem som redan har kunskap i er organisation.
3. Ha tillräcklig luft i budgeten för att pröva, utveckla, testa, lära och pröva igen. IT-utveckling kan vara väldigt kostsamt om projekten blir för stora och omfattande. Ett bra sätt att hushålla med medlen är att utveckla steg för steg, gärna i samverkan med andra organisationer som har samma behov.
4. Bygg vidare på den digitala utvecklingen med hjälp av engagerade och innovativa människor som redan finns i er organisation. De känner er verksamhet, är tekniskt kunniga och har ofta ett nätverk med kunskap och erfarenhet att kontakta. Pröva er fram i det lilla och skala upp projekten allt eftersom så att nyttan till slut tillfaller hela organisationen.
5. Var modiga och utmana hur ni ”brukar göra”. Att ställa om sin verksamhet innebär per definition förändring och det utmanar både makt, strukturer och trygghet. Med ett tydligt mål och stöd från ledningen kan en organisation vara modig och utmana sig själv att skapa nya arbetssätt och processer för att vara relevant i en digital tid.
6. Ensam är inte stark i ett digitalt samhälle. Tvärtom gagnas vi av en gemensam digital utveckling. Därför bör varje organisation ha som princip att vara följsam till nationella initiativ och bidra till att vi alla skapar gemensam nytta för många.

En infrastruktur för digital utveckling är en angelägenhet för hela samhället

7. För att dra nytta av digitaliseringens möjligheter till informationsutbyte och samhällsnytta behövs infrastruktur. Se till att få en överblick över er infrastruktur som tjänster, licenser och avtal, vilken data ni samlar in och i vilken mån ni delar eller hämtar information från någon annan. Detta är er arkitektur som ger en grund för att utveckla infrastrukturen.
8. Ha en överblick över de plattformar som ni verkar på och som ni är en del av. På plattformar möter man idag medlemmar, givare, brukare och engagerade människor. Ha en strategi för hur ni ska använda och vara en del av dessa plattformar. Om ni har eller ska utveckla en egen plattform: ta del av de regelverk som finns kring informationshantering och informationsutbyte.
9. Varför ska alla ha en egen infrastruktur när alla har samma behov? Fråga

er vilka ni skulle kunna samverka med i en gemensam upphandling av nya tjänster. Vilka har samma behov som ni? Undvik fällan att vara för verksamhetsspecifik utan se istället nyttan av att ha samma struktur och datainsamling som andra. Den information ni samlar om er verksamhet är guld värd för er verksamhetsstyrning. Det kan handla om plattform för e-tjänster, medlemsregisterhantering, ekonomi- och lönesystem, lokalbokningstjänster, integrationsplattformar, e-learning etc.

10. Bilda en gemensam organisation och plattform för civilsamhällets digitalisering. Där kan vi skapa förutsättningar för samverkan, gemensamma krav och standarder. Vi behöver en gemensam infrastruktur där system kan prata med varandra, idag saknas standardisering och ramverk. I denna utveckling behöver också civilsamhället räknas in som aktör. Genom att samverka med andra liknande organisationer kan vi utveckla lärande, teknik och infrastruktur tillsammans. Vi drar nytta av de möjligheter som samverkan ger och bidrar på så sätt till civilsamhällets utveckling.

Informationshantering och informationssäkerhet är fundamentalt i en digital tid

11. Hantering av information kräver kunskap om informationssäkerhet och om lagar och förordningar. Ett riskbaserat arbetssätt hjälper till att fatta beslut och ta ansvar enligt de bestämmelser som finns, t ex GDPR. Använd tjänster som <https://klassa-info.skl.se> för att få rätt skyddsnivåer och rätt information om er data på plats.
12. Se till att både ledning och medarbetare är utbildade i informationshantering på rätt nivå. Man behöver inte kunna allt, men man behöver ha koll på det man har ansvar för. Informationssamhället är här för att stanna, så den här typen av kunskap är hygienfaktorer för att driva verksamhet i en digital tid.
13. Se till att er data är av god kvalitet. Det är sådan data som kan bidra till meningsfulla, tillitsbaserade och hållbara algoritmer på sikt, men det hjälper också i all typ av digital utveckling.
14. Dela data och använd öppen källkod. Det som inte är olagligt att dela är lagligt att dela. Informationsklassningen kommer hjälpa er att vara trygga med vilken data ni kan dela och bör dela. Öppen källkod hjälper till att utveckla tjänster, möjliggör samarbeten och stärker transparensen.
15. Var transparenta! Dokumentera noggrant era projekt så att varje steg i utvecklingen och datahanteringen kan följas, granskas och säkras som tillförlitlig AI och digitalisering. Sverige är ett land som har alla förutsättningar att vara föregångare när det gäller datakvalitet och att ha ordning och reda på informationen.
16. Ha en datastrategi och etik kring datahantering som ni ansvarar för. Se till att äga datan själva när ni arbetar med externa organisationer. Se till att respektera den data som tillhör enskilda personer och rätten att bli bortglömd. Gör återkommande it-revisioner över er egen hantering av information och data, precis på samma sätt som ni kontrollerar er verksamhet enligt lag i en demokratisk organisation.

Verksamhetsutveckling, social innovation och lärande

17. Se digitalisering som verksamhetsutveckling med stöd av ny teknik som innebär att beteenden och arbetssätt förändras. Det är därmed en fråga som mer handlar om ledning och medarbetare än om IT.
18. Använd metoder som finns tillgängliga på nätet, i kunskapsbanker och hos er själva och lägg till aspekten data och information som stödjer er sak. Exempelvis är HyperIslands metodbank utmärkt. Man digitaliserar bäst med stöd av designmetoder så som design thinking och därför är värderingsstyrd innovation och utveckling så viktigt. Digitalisering handlar också om att hantera risker och att se till att nya beteenden hjälper till att utveckla verksamheten. Därför kan scenarioplanering vara till hjälp när man digitaliserar sin verksamhet samt att göra risk- och konsekvensanalyser av den förändring som nya digitala beteenden leder till, i er egen organisation, hos era konkurrenter eller i samhället i övrigt.
19. Bygg digitala lösningar för framtida behov och faktiska utmaningar, inte för att utveckla cool teknik som inte leder till någon nytta. Här kan civilsamhället bidra med sin kompetens i att involvera målgrupper i lösningar.
20. För att utveckla nya tjänster och service behöver man inte bara teknisk kunskap utan snarare kunskap om människans behov och hennes natur. Stötta beslutsfattare att få en fördjupad kompetens i grundläggande barnpsykologi! Detta för att säkerställa att hänsyn tas till långsiktiga effekter vad gäller hälsa och utveckling hos våra barn. Behoven av stöd har radikalt förändrats när en hel generation plötsligt har större delen av sina sociala interaktioner på nätet och får nästan all sin information via internet. Genom digitala tekniker kan vi bättre hörsamma och tillgodose individuella behov så att varje barn kan få den utbildning de har rätt till, liksom rätten att nå sin fulla potential. Vi kan då frågå samma standardiserade recept för alla.
21. Samverka mycket med andra. Digital utveckling görs sig bäst i samarbete med andra eftersom det är ett lärande och ett kunnande som behöver finnas inom flera områden för att skapa bästa nyttan. Ett exempel är att man behöver ha god kunskap om verksamheten och dess mål och vision för att krävställa vad man vill ha för tjänster. Den kunskapen behöver finnas med i hela utvecklingsarbetet och i det fortsatta förbättringsarbetet av en tjänst eller service.
22. Hitta samarbeten med akademier och institut för AI-forskning och innovation som just nu etableras och utvecklas i Sverige och Europa. Exempel på detta är WASP institute och AI Sweden. Man kan få draghjälp av kunniga leverantörer, universitet och högskolor, institut, myndigheter och branschorganisationer. Här finns kompetens och kunskap som behöver projekt och utmaningar att pröva sina lösningar på. Hitta er samverkan och lär er tillsammans!
23. Dela data och kunskap generöst. Data som ni har kan delas med andra, och ibland finns det data som andra har som gagnar er. Digitala tjänster har alltid användare. Deras erfarenhet av och åsikter om era tjänster bestämmer om investeringen var till nytta. Därför behöver samverkan med andra finnas med från start.
24. Bli en lärande organisation genom er digitaliseringsresa och AI. Genom att använda era digitaliseringsinitiativ som en lärande process för ledning och medarbetare bygger ni en viktig lärande kultur. Man får många insikter

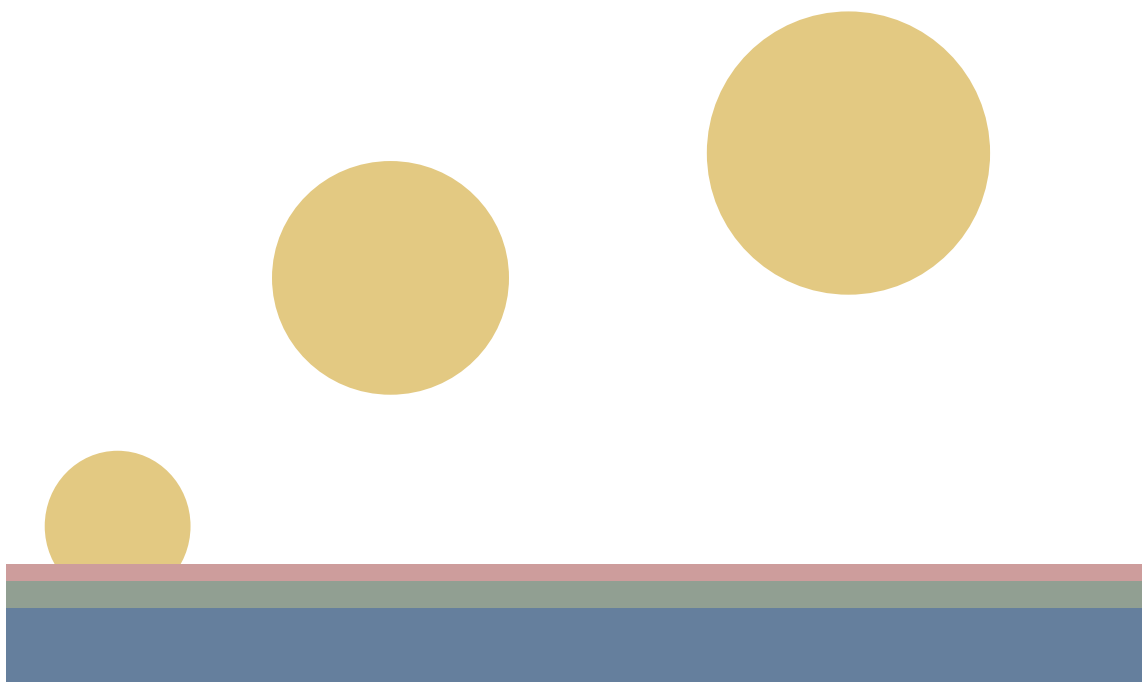
i arbetet med data och information som gagnar verksamhetsutvecklingen och stöder ändamålet. Det är den bästa källan till kunskap och till social innovation. Bygg tillit i organisationen mellan varandra så att ni också kan skapa nytta av era misslyckanden.

Investeringar och finansiering

25. Budgetplanera inte på samma sätt som ni alltid har gjort. Ett utvecklingsarbete med digital teknik kräver ofta en innovationsbudget och en mer iterativ, stegvis, utveckling där man lär sig under tiden som förändringsarbetet bedrivs. En innovationsbudget innebär ett förtroende för utforskande och lärande och att ledningen sponsrar detta.
26. Det finns extern finansiering och kapital inom civilsamhället som kan användas till projekt inom digitalisering men det saknas en "plats" eller en "brygga" där investerare kan bekanta sig med och finansiera olika testbäddar och lösningar för civilsamhället. Gå samman med andra organisationer och bidra gemensamt till en sådan utvecklingsmiljö.
27. Ta initiativ till, och samfinansiera en sektorsövergripande innovationsplattform i civilsamhället för "AI i mänsklighetens tjänst". En plattform underlättar stöd och support i alla delar, från finansiella medel till tekniskt och juridiskt stöd till implementering och uppskalning samt lärande.
28. Genom sociala insiktsdrivna innovationer kan strukturbidragen stimulera nytta och värde. Arvsfonden, Svenska Postkodlotteriet och Myndigheten för civilsamhälle och ungdomsfrågor, Vinnova och Tillväxtverket är några bidragsgivare som i sina satsningar kan rikta särskilt stöd till civilsamhällets omställning och sociala innovationer med stöd av datadriven teknik. Skaffa er förutsättningar för att bli aktiva i denna omställning! Det finns makt i det kapital som kommer från samhällsstödjande organisationer.
29. Utveckla en kvalitetsstämpel för att säkerställa att de projekt som utvecklas till att bli en produkt eller en tjänst är etiskt kvalitetssäkrade. Civilsamhället kan delta i utvecklingen av en kvalitetssäkring för de produkter och tjänster som är samhällsförändrande. TCO- märkningen är ett bra exempel. Det gäller att värna integritet, demokrati, insyn, transparens: att vara en "watch-dog" för digitalisering. Idag saknas sådana starka aktörer i Sverige.
30. Civilsamhället sätter ofta stort värde vid lokala lösningar och ägandeskap, vilket blir en utmaning då digitala lösningar ska utvecklas. Infrastruktur kräver centralisering för att tekniken ska kunna användas på bästa sätt och för att ta bort onödig administration. Här behövs ett förändrat synsätt och arbetssätt i civilsamhället för att lyckas med digitaliseringen. Ett sådant synsätt måste dock samtidigt förankras i civilsamhällets djupa medlemsled.
31. Satsa på centralisering och samägande. Förvaltning av tekniska stödsystem är kostsamt och civilsamhället har mycket att vinna på gemensamma lösningar. Det bör vara en ledande princip.
32. Om du är en mer välbeställd organisation kan du vara generös i förhållande till mindre bemedlade initiativ i civila samhället. Alla vinner på samverkan för en trygg och värdeskapande utveckling av digitala stöd för civilsamhällets mångskiftande uppdrag.

Samhällets ansvar

33. Civilsamhället kan vara utförare eller pådrivare för att öka kompetensen. Människors kompetens är inget särskilt politikområde, men det är en politiskt viktig fråga att på alla sätt värna livslångt lärande som en konsekvens av ett samhälle i stor omdaning. Civilsamhället bör ta en ledande roll i att bygga sådan kompetens för alla invånare.
34. Se över hur lärande för alla barn och unga kan utformas inom programmering och AI för att säkerställa att alla barn får samma förutsättningar att lära och förstå. Kanske det borde vara ett ämne i skolan?
35. Stöd grupper som står långt från arbetsmarknaden i att få digital kompetens så att jämlika villkor blir verklighet för alla i ett digitaliserat samhälle. Denna möjlighet kan ofta tillgodoses i civilsamhällets ordinarie verksamhet.

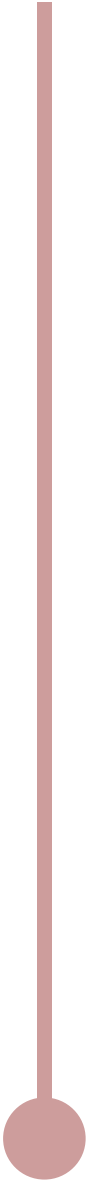

ORDLISTA

- AI – Artificiell intelligens. Maskiner som kan lära, planera och lösa problem för att nå ett mål.
- Algoritmer – Den programmering som talar om för en dator hur den ska lösa en uppgift.
- Bästa praxis – En allmänt accepterad teknik, metod eller process för att uppnå önskat resultat mest effektivt.
- Cybersäkerhet – Verktyg och metoder för att skydda nätverk och annan data från externa attacker eller åtkomst av obehöriga.
- Dataekonomi – Ett ekonomiskt delområde om hur data och databaserade tjänster och produkter används.
- Design thinking – En metod för att lösa problem där användarna involveras i processen för att förstå sina behov och beteenden och vilka lösningar som kan fungera. Dessa visualiseras, testas och förbättras genom nya innovationer steg för steg.
- Informationshantering – Att samla in, strukturera och lagra information så att den används ändamålsenligt och kontrollerat. Det kan handla om t ex arbetssätt och systemstöd.
- Policy-labb – En grupp aktörer kan i ett policylabb samarbeta, testa metoder och experimentera för att utveckla ett regelverk.
- Social innovation – Nya tjänster, produkter, processer, samarbeten och metoder som strävar efter att möta samhällets utmaningar.
- Testbäddar – En miljö där företag, forskare och andra aktörer kan samverka för att testa och demonstrera nya produkter, tjänster, processer och lösningar.
- Öppna data – Data som vem som helst kan använda fritt, i princip till vad som helst utan hinder, kostnader eller licenser.

Förkortningar och namn

- AI Sweden – Sveriges nationella center för artificiell intelligens som stöds av svenska staten, näringsliv och offentlig sektor.
- GDPR – Dataskyddsförordningen för att skydda enskildas grundläggande rättigheter och friheter och deras rätt till skydd av personuppgifter.
- HyperIsland – Ett utbildningsbolag som specialiserat sig på digitala och interaktiva medier.
- KOMET – Kommittén för teknologisk innovation och etik arbetar för att skapa goda förutsättningar för innovation och konkurrenskraft, samtidigt som utvecklingen och spridningen av ny teknik sker tryggt, säkert och med ett långsiktigt samhällsperspektiv.
- TCO-märkningen – En global hållbarhetscertifiering med fokus på att IT-produkter och deras produktion ska baseras på miljömässig, social och ekonomisk hänsyn.
- WASP institute – Wallenberg AI Autonomous Systems and Software Program med grundforskning, utbildning och rekrytering inom autonoma system och mjukvaruutveckling.

TEAM: AI OCH DIGITALISERING

Kye Andersson, major impact projects, AI Sweden

Louise Callenberg, PublicInsights

Heidi Jern, public policy & government relations manager for Finland & Sweden at Google

Mikael Ljungblom, head of communications and public affairs at AI Innovation of Sweden

Ola Mattsson, chef Growth Hub, Rädda Barnen

Kjell-Olof Nilsson, grundare och CEO, Opiqo Consulting Sthlm

Charlotte Rydh, generalsekreterare, GIVA Sverige

Helena Thybell, generalsekreterare, Rädda Barnen (sammankallande)

TEAM:
DET DEMOKRATISKA UTRYMMET

VIDGA DET DEMOKRATISKA UTRYMMET

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	100
FÖRORD	101
Ett samhällskontrakt i förändring	101
OM UPPDAGETS SYFTE	103
Nysta är civilsamhällets svar på hur vi bygger ett bättre sverige	103
Identifierade huvudområden	103
Rapportens upplägg	104
Definitioner	104
BAKGRUND	105
Civilsamhället är demokratins blodomlopp	105
Vägledande principer för civilsamhällespolitiken i Sverige	106
Civilsamhällets utrymme i världen krymper	107
UTMANINGAR I SVERIGE	107
En förändrad relation till det offentliga	107
Det demokratiska utrymmet och socialt innan- och utanförskap	109
Hatets effekter på det demokratiska utrymmet	109
Ifrågasättandet av folkbildningen	110
Demokratin i ljuset av ökad juridifiering	111
Begränsningar till följd av bristade transparens i beslutfattandet	111

INNEHÅLL FORTS.

ÅTGÄRDER FÖR ETT VIDGAT DEMOKRATISKT UTRYMME	112
Stärkt grundlagsskydd	112
Stärkt skydd för mänskliga rättigheter	113
Säkerhetsställ fungerande demokratvillkor som skyddar demokratin	113
Stärkt stöd till personer med funktionsnedsättning för ökat inflytande	114
Stärk folkbildningens roll och säkra dess fortlevnad	114
Säkerställ ökad transparens i beslutfattandet	115
Stärk dialogen och förutsättningarna för samverkan	115
Utveckla regelverk och finansieringsmodeller som tar hänsyn till civilsamhällets särart	116
VÄGAR FRAMÅT FÖR CIVILSAMHÄLLETS ORGANISATIONER . . .	117
Behov av fler partnerskap och allianser inom civilsamhället	117
Förstärk länken mellan individ, nätverk och organisation	117
Ersätt exkluderande strukturer med inkluderande	118
Etablera en vaktfunktion för civilsamhällets frågor	119
Öka kunskapen om civilsamhället	119
SLUTORD	119

SAMMANFATTNING

Denna rapport belyser civilsamhällets betydelse för det demokratiska utrymmet i Sverige och några av de många utmaningar som vår demokrati idag står inför. Rapporten har tagits fram inom ramen för civilsamhällets nystartsgrupp för ett nytt samhällskontrakt, Nysta, och syftar till att ge förslag på åtgärder och vägar framåt för politiken i arbetet för ett vidgat demokratiskt utrymme. Rapporten beskriver översiktligt hur samhällskontraktet, det vill säga roll- och ansvarsfördelningen i demokratin, har förändrats över tid. Vi presenterar ett antal konkreta lösningar på några av de utmaningar, däribland inskränkningar av fri- och rättigheter samt hot och hat, som identifierats i arbetet. Vi ser idag hur det demokratiska utrymmet i Sverige och världen utmanas på flera plan och vill med denna rapport bidra till att förnya och förstärka samhällskontraktet på demokratiområdet.

Några av de enskilt viktigaste politiska åtgärderna som vi lyfter och uppmanar Sveriges beslutsfattare att agera på är:

- Att det ska krävas 2/3 majoritet i två på varandra följande riksdagsbeslut med val emellan för att kunna ändra grundlagen. Detta i syfte att skydda våra grundlagsstadgade fri- och rättigheter.
- Att det inrättas enkla, förutsägbara och transparenta demokratividgande villkor för bidragsgivning utan att öka den administrativa bördan för civilsamhällets organisationer.
- Att regeringen värnar det fria och frivilliga civilsamhälles- och folkbildningsarbetet och inte aktivt styr eller reglerar människors engagemang.
- Att regeringen säkrar vår plats vid bordet och ger ökade resurser med långsiktiga villkor för dialog och samråd mellan civilsamhället och regeringen

Avsändare för rapporten är Hannah Kroksson, generalsekreterare LSU – Sveriges ungdomsorganisationer och Martin Nihlgård, generalsekreterare IM, Individuell Människohjälp. Rapporten har tagits fram med stöd från Forum – idéburna organisationer med social inriktning, som varit värdorganisation för processen. Under arbetet med rapporten har dessutom ett stort antal aktörer bidragit särskilt med kunskaper, erfarenheter och analyser och till dessa vill vi rikta ett mycket varmt tack.

FÖRORD

Ett samhällskontrakt i förändring

Engagemang, medlemskap och ansvarstagande i civilsamhället är pusselbitar som ryms i det samhällskontrakt som gjort vårt land till den demokrati vi vill att det ska vara, och som andra länder i världen sett upp till. I civilsamhället ges vi möjligheten att lyfta våra gemensamma röster för att påverka våra beslutsfattare mellan allmänna val. Utan vinstintressen tar vi aktivt ansvar för insatser som bygger ett starkt rättighetsbaserat samhälle. Ett samhälle där olika människor är med och bidrar till mångfald genom vilken olikheter blir till styrkor. Där vi har tid och tillit till att vi trots brokigheten möjliggör och skapar en positiv samhällsutveckling.

Det svenska civilsamhället och de svenska folkrörelserna står nu emellertid inför stora utmaningar. Oron är påtaglig över den praktiska infrastrukturen och samhällsservicen i vårt land, såväl som i vår omvärld, till följd av bland annat generationsskiften, digitalisering, globalisering och klimatförändringar. Detta har bidragit till en situation där själva samhällskontraktet, den ansvars- och rollfördelning som präglat hur Sverige organiseras, löpande ifrågasätts och omförhandlas. Inte minst syns detta på demokratins område, där vi under den senaste tiden mött en stor oro bland civilsamhällets representanter över den juridiska och politiska infrastrukturen för inflytande i Sverige.

Oron handlar om att det demokratiska utrymmet och utrymmet för civilsamhällets organisationer blivit alltmer begränsat i hela världen, men också om att det förändras i Sverige. I flera länder både i och utanför Europa ser vi en pågående glidning ifrån öppenhet och mångfald mot auktoritär nationalism och populism, och enligt Freedom House (2021) är det nu fler länder som bidrar till minskat demokratiskt utrymme än tidigare. Denna utveckling har under det senaste decenniet växt till en global trend och accelererat under pandemin. I Sverige ser vi hur tongivande politiska röster mer och mer argumenterar för ökad politisk styrning och kontroll av civilsamhället. Vi ser också hur föreningsfriheten allt oftare porträtteras som ett hot mot demokratin snarare än en del av lösningen på samhällsutmaningarna, och att bidragen till civilsamhället därmed bör begränsas. Fokus för den politiska diskussionen upplevs inte längre ligga på hur vi säkerställer så bra föreningsdemokrati som möjligt utan istället på hur vi säkerställer att skattemedel inte finansierar detta hot. Vi har länge sett den här retoriken kopplad till minoritets- och rättighetsorganisationer, men ser den nu också riktas mot andra civilsamhällesaktörer, däribland folkbildningen.

Parallellt med denna utveckling ser vi hur det direkta hatet ökar i omfattning och hur de konkreta hoten mot organisationer och dess representanter blir allt fler, inte minst i sociala medier. I en rapport från 2020 kunde LSU – Sveriges ungdomsorganisationer visa att hela 46 procent av Sveriges barn- och ungdomsorganisationer utsatts för hat och hot (LSU, 2020). Alla i organisationen kan drabbas, från ordföranden och förtroendevalda till medlemmar och volontärer. Detta leder till att allt fler föreningar sluter sig inåt och tvingas bort från den offentliga debatten. Det är en oro som skapar ett eget agerande där konsekvenser blir mindre öppna organisationer och med detta en mer svårtillgänglig interndemokrati. En utveckling som visar att någonting allvarligt händer i vårt samhälle, något som

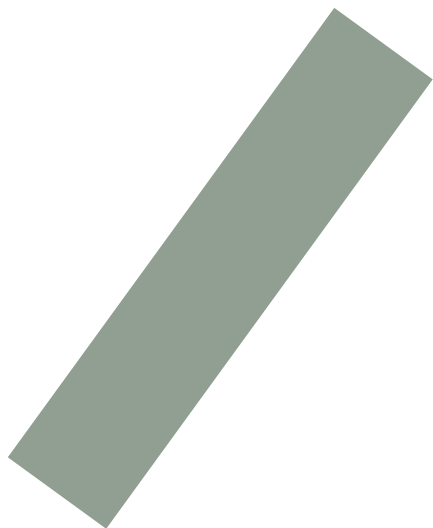
klyver och polariserar.

Utmaningarna för det demokratiska utrymmet i Sverige är med andra ord stora och behovet av ett förnyat och förstärkt samhällskontrakt angeläget. Inom ramen för Nysta har vi därför under året arrangerat flera workshops, panelsamtal och bjudit in till dialoger i civilsamhället för att identifiera huvuddragen i dessa utmaningar och vilka åtgärder som kan komma till rätta med dessa inom ramen för ett förnyat samhällskontrakt. Utrymmen som tidigare funnits har begränsats eller satts på undantag och i vår omvärld ser vi hur totalitära intressen nyttjar de rädslor som följt i pandemins fotspår för att minska det demokratiska utrymmet. Friheten att demonstrera har inskränkts och mötesmöjligheter begränsats. När vi nu tar oss ur denna pandemi har vi mycket att reparera och förstärka.

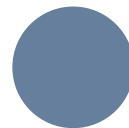
I denna rapport har vi försökt att identifiera vilka några av de största demokratiska utmaningarna idag är i förhållande till civilsamhällets roll och ansvar i samhällskontraktet. Vi vill beskriva hur vi ser att vi kan möta utmaningarna inom ramen för ett förnyat samhällskontrakt, som istället för att minska tillvaratar och vidgar det demokratiska utrymmet i Sverige. Vi gör självklart inga anspråk på att täcka alla delar i demokratin, vare sig i vår analys eller våra förslag. Vår förhoppning är att rapporten leder till konkreta åtgärder för att stärka demokratin och samtidigt är en språngbräda för fortsatta samtal och insatser. Det är viktigare nu än någonsin att slå vakt om vår demokrati och se civilsamhällets oumbärliga roll i att stärka och utveckla den.

Hannah Kroksson, LSU – Sveriges ungdomsorganisationer

Martin Nihlgård, IM, Individuell Människohjälp

OM UPPDRAGETS SYFTE

Nysta är civilsamhällets svar på hur vi bygger ett bättre Sverige

Corona var gnistan. När pandemin i början av året svepte in över Sverige förde den med sig många svåra utmaningar för samhället. Fokus för denna rapport är det demokratiska utrymmet och hur vi kan stärka civilsamhällets ställning i mötet med de samhällsutmaningar vi står inför. Det handlar om att våra föreningar, medlemmar, volontärer, stiftelser, förbund, verksamheter, församlingar, samfund, sociala företag och nätverk ska erkännas och stärkas som förändringsaktörer och värdiga dialogpartners av politiken. Det handlar om vilken demokrati vi vill vara.

Identifierade huvudområden

Vårt arbete inleddes med att vi tillsatte en arbetsgrupp bestående av åtta företrädare från civilsamhället som samlade en bredd av olika perspektiv. Vi är engagerade lokalt, regionalt, nationellt och internationellt och i organisationer som jobbar utifrån olika metoder, visioner och utmaningar. Under ledning av teamledare och biträdande ledare sju sattes därefter aktiviteter i syfte att inhämta en bredd av perspektiv och erfarenheter för att ta fram en gemensam beskrivning av vilka behov och utmaningar vi ser. Genom ett antal workshops, samtal, dialogmöten och seminarier utkristalliserade vi därefter förslag till lösningar på några av dessa utmaningar, och som presenteras i denna rapport. Som utgångspunkt för arbetet identifierade vi tidigt tre områden som särskilt angelägna att undersöka:

1) Yttre hot mot det demokratiska utrymmet och civilsamhällets roll och plats i samhällskontraktet

Globalt finns det en rad studier som tyder på förändringar i civilsamhällets relation till offentlig sektor på olika sätt. Lagar som inskränker mötes-, yttrande- och föreningsfriheten; själv censur eller rentav munkavle-villkor i kontrakt eller partnerskapsavtal; tilltagande rättsosäkerhet; tillkrånglad administration i syfte att försvåra och restriktioner i möjligheter för civilsamhällesorganisationer att få finansiering. Dessa försök till politisk styrning, strukturella och ekonomiska begränsningar och utökade administrativa krav utgör en allvarlig risk för demokratin. Vid sidan om detta ser vi direkta hot och ibland våld som värst drabbar dem som engagerar sig för rättighetsbaserat arbete eller som sticker ut från normen på något vis. Debattklimatets förflyttade eller utsuddade gränser har gjort det rumsrent att vara oförskämd eller rent av kriminell i sin retorik och i sitt agerande, inte minst på nätet.

2) Utmaningar och hinder inom civilsamhället för ett vidgat demokratiskt utrymme

Hinder, normer och exkluderande arbetssätt existerar i hela samhället. Civilsamhällets olika föreningar och förbund är inte förskonade från detta. Inom detta projekt såg vi därför tidigt ett behov av att inta en självkritisk hållning i relation

till hur inbjudande, välkomnande och inkluderande våra organisationer är och på vilka sätt vi själva kan bli starkare förändringsaktörer för ett vidgat demokratiskt utrymme.

3) Behov av nya partnerskap och allianser

Vi tror på mer samarbete och att vi når längre när vi går tillsammans, organisationer i civilsamhället och inom andra samhällssektorer. Vi tror att de långsiktiga lösningarna på samhällsutmaningarna finns i hur vi fördelar makt och inflytande mellan sektorer och mellan olika aktörer. Därför har vi genomgående utgått från behovet av fungerande dialog och tydliga resurser för samverkan i vårt analysarbete.

Rapportens upplägg

Rapporten följer ett tredelat upplägg. I rapportens första del ger vi en översiktlig bakgrundsbeskrivning av civilsamhällets betydelse för demokratin och några av de yttre hot som vi står inför med avseende på det demokratiska utrymmet och civilsamhällets roll och plats i samhällskontraktet. Därefter följer ett avsnitt med förslag på politiska åtgärder för hur vi kan möta dessa hot och säkerställa ett vidgat demokratiskt utrymme i framtiden. I rapportens tredje del fokuserar vi sedan på civilsamhällets inre utmaningar och hinder för ett vidgat demokratiskt utrymme samt förslag på vägar framåt för civilsamhällets organisationer.

Definitioner

Demokratiskt utrymme

Med demokratiskt utrymme åsyftas i denna rapport det utrymme inom vilket medborgare och organisationer kan verka för politisk förändring. När det demokratiska utrymmet är öppet kan medborgare och organisationer i det civila samhället organisera, delta och kommunicera utan hinder. Genom att göra det kan de hävda sina rättigheter och påverka politiska och sociala strukturer.

Civilsamhälle

Med civilsamhälle åsyftas i denna rapport den arena, skild från staten, näringslivet och familjen, där människor, grupper och organisationer agerar tillsammans för gemensamma intressen. Här ingår ideella föreningar, icke-vinstutdelande organisationer inom välfärden, stiftelser och trossamfund, men även nätverk samt andra former av ideellt engagemang (prop. 2009/10:55).

BAKGRUND

Varför är det demokratiska utrymmet och civilsamhällets plats i samhällskontraktet så angeläget att diskutera? På vilka sätt får det konsekvenser för demokratin när samhällskontraktet förändras och civilsamhällets roll med det? I det som följer ger vi en sammanfattande bild av civilsamhällets betydelse för vår demokratis framväxt och varför civilsamhällets utrymme är intimt förknippat med demokratiskt utrymme.

Civilsamhället är demokratis blodomlopp

Civilsamhällets organisationer utgör själva blodomloppet i vår demokrati, då det byggs av personer som realiserar idéer om en bättre värld. Idéburena organisationer är på så sätt både en förutsättning och ett uttryck för varje öppet, demokratiskt och framgångsrikt samhälle. Det var genom idéburens organisering som demokratin kom att utvecklas och institutionaliseras i Sverige och det är genom civilsamhällets organisationer som den återvinns dag för dag. Arbetar-, nykterhets-, idrotts-, kvinno- och frikyrkorörelsen är alla exempel på rörelser som på olika sätt förändrat, förbättrat och utvecklat vårt samhälle i grunden.

Rösträtten är ett tydligt exempel. Det var civil-samhällesorganisationer som drev fram att adeln fick rösträtt 1719, att män utan skulder fick rösträtt 1909, att kvinnor fick rösträtt 1921, att fängelsedömda fick rösträtt 1937, att människor som var "omhändertagna av fattigvården" fick rösträtt 1945, att de utan folkbokföringsadress (däribland många romer) fick rösträtt 1959 och att många av dem som tidigare omyndigförklarats (på grund av bland annat psykisk sjukdom) fick rösträtt 1989. Utan människors organisering i civilsamhället hade vår demokrati som vi känner den idag helt enkelt inte funnits.

Det civila samhällets organisationer är viktiga pusselbitar för en levande demokrati i Sverige, och på många andra sätt än bara för rösträtten. Civilsamhället består av folkrörelser, människorättsorganisationer, folkhögskolor, studieförbund, barn-, ungdoms- och minoritetsorganisationer, bygdegårdar, kooperativ, religiösa samfund, ideologiska, politiska, utomparlamentariska organisationer, ideella sociala initiativ, idrotts- och fritidsintresseorganisationer och många andra. Här får människor organisera sig och föra samtal om de stora och små utmaningar de ser i samhället. Vi organiserar oss för att synliggöra utmaningar och vaska fram lösningar. Civilsamhället är (mötes-)platser att arbeta praktiskt på och trygga miljöer där människor kan utveckla sina idéer och tankar. Tillsammans med likasinnade, med människor som vi annars aldrig hade träffat, eller med personer som vi aldrig tidigare förstått oss på. Här kan människor testa, prova och misslyckas. Vi kan bli trygga i vår identitet och hitta självförtroende som samhällsmedborgare.

Civilsamhällets organisationer bidrar utöver att vara röstbärare för olika intressen till att fungera som demokratiskola, att erbjuda gemenskap och att leverera service som ett komplement till vinstdrivna och offentliga verksamheter. Civilsamhället har därtill krisförebyggande, krishämmande och säkerhetspolitisk betydelse. Stater och samhällen står starkare då kriser slår till om det finns ett starkt civilsamhälle. Civilsamhället fungerar som nätverk, ett demokratiskt mycel som stärker motståndskraften i allvarliga kriser. Det är mot denna bakgrund avgörande att

idéburen organisering och civilsamhällets organisationer ges plats i varje strävan att utveckla vår demokrati och att vi förmår försvara och utvidga det demokratiska utrymmet även i framtiden.

Vägledande principer för civilsamhällespolitiken i Sverige

Den rådande civilsamhällespolitiken i Sverige vilar på sex centrala principer. Dessa kan sägas utgöra själva de byggstenar på vilka relationen mellan det offentliga och civilsamhället står. Dessa principer har formulerats i samråd med civilsamhällets organisationer och syftar till att vägleda ansvars- och rollfördelningen i praktiken (Skr. 2008/09:207). De ligger även som grund i de överenskommelser och åtaganden som undertecknats av regering och civilsamhälle under drygt ett decenium.

De sex principerna är:

Självständighet och oberoende

Det civila samhällets organisationer formulerar självständigt sina uppdrag utifrån sin egen värdegrund. De ska kunna vara röstbärare utan att riskera samverkan med eller stöd från offentliga aktörer. Obefogad kontroll från myndigheter ska inte förekomma.

Dialog

Det ska vara möjligt för det civila samhällets organisationer att i dialog med offentliga aktörer hävda sina intressen och bidra med synpunkter och därmed förbättra beslutsunderlagen. Dialogen bör vara ömsesidig, öppen, återkommande och inkluderande.

Kvalitet

All offentlig verksamhet, oavsett vem som utför den, ska vara av god kvalitet och gå att följa upp. Samtidigt bör det civila samhällets särskilda förutsättningar och specifika syften beaktas. Idéburen verksamhet kan i sig ha ett särskilt värde.

Långsiktighet

Det civila samhället ska ha goda, stabila och långsiktiga förutsättningar för sin existens och utveckling när det gäller bidragssystem, rättsliga villkor och övriga förutsättningar.

Öppenhet och insyn

Principen är en utgångspunkt för att det civila samhället och det offentliga ska kunna samverka på ett öppet och förtroendefullt sätt. I synnerhet är det angeläget att värna myndigheternas öppenhet och det civila samhällets insyn i beslutsprocesser. Men verksamhet inom det civila samhället med offentliga medel bör också redovisas öppet för att ge myndigheterna tillräcklig insyn.

Mångfald

Regelverk bör ge goda förutsättningar för olika organisationsformer, olika typer av utförare inom välfärden samt olika former av relationer och samverkan mellan det offentliga och civilsamhället. Civilsamhället bör avspegla och omfatta människor

från olika delar av befolkningen.

Civilsamhällets utrymme i världen krymper

När föreningsfriheten ifrågasätts hotas också det demokratiska utrymmet. Ett demokratiskt samhälle fungerar inte utan ett starkt civilsamhälle där oberoende organisationer kan ifrågasätta, stödja och utveckla olika frågor. Möjligheten att uttrycka sig fritt, organisera sig och att få sina mänskliga rättigheter tillgodosedda är därför nära kopplade till förekomsten av ett tydligt civilt utrymme.

Den globala paraplyorganisationen som vill samla det globala civilsamhället, Civicus, beskriver det civila utrymmet som ”fundamentet i varje öppet och demokratiskt samhälle” (Civicus, 2019). När det civila utrymmet är öppet och tillgängligt så kan medborgarna och organisationerna i civilsamhället organisera sig, delta och kommunicera utan hinder. Människor kan hävda sina rättigheter och få dem tillgodosedda, samt påverka politiska och sociala strukturer. Civilt utrymme är på så vis avgörande för en stark och vital demokrati, och civilt utrymme kan därför också kallas demokratiskt utrymme.

Civilsamhällesorganisationer som Freedom house, Civicus monitor, Human Rights Watch med flera som ägnar sig åt att granska och bedöma situationen för det civila samhället har frekvent rapporterat om krympande utrymme under senare år. Värst drabbas de organisationer som arbetar för kvinnors rättigheter och minoritetsgruppers rättigheter. Kvinnor som tar plats drabbas också alltid hårdare av hot och hat än män. Likaså är företrädare för minoritetsgrupper mer utsatta. Detta är även tydligt i de undersökningar som till exempel LSU – Landsrådet för Sveriges Ungdomsorganisationer gjort i Sverige.

UTMANINGAR I SVERIGE

På vilka sätt utmanas det demokratiska utrymmet i vårt land? Denna fråga har varit ständigt närvarande i de många samtal och möten med representanter från civilsamhällesorganisationer som skett inom ramen för vårt arbete. I detta avsnitt tecknar vi en övergripande bild av några av de utmaningar som identifierats under Nysta-processen.

En förändrad relation till det offentliga

I Sverige har vi historiskt värderat civilsamhällets plats i samhällskontraktet högt och föreningsformen har utgjort en vägledande form för samhällsengagemang. Vi har en hög tillit till att engagemang i föreningar spelar roll och att det ger oss inflytande och makt i demokratin. I en representativ demokrati som Sverige vinner de rörelser och politiska partier makten som i allmänna val lyckas mobilisera flest röster. Det som skiljer oss från många andra länder är att vi har en väl utbyggd mellanvalsdemokrati och ett högt ideellt engagemang där vi, när vi organiserar oss tillsammans, också mellan valen kan utveckla politiken och påverka våra beslutfattare.

Genom idéburna organisationer kan vi exempelvis bevaka våra makthavare så att de håller sina löften och granska dem när det behövs, men även upplysa dem om problem som vi ser att de behöver åtgärda. Vi har därtill en traditionellt sett hög tillit i Sverige. Resultaten ur Ersta Sköndal Bräcke högskolas kartläggning av det svenska engagemanget, "Allmänheten om civilsamhällets roll", visar att tre av fyra svenskar tycker att civilsamhället skapar tillit och ökar den sociala sammanhållningen. Nio av tio är medlemmar i en förening och varannan svensk är aktiv inom civilsamhället. Folk i allmänhet litar på det offentliga och det offentliga litar på civilsamhällets organisationer. När en demokratiskt styrd organisation uppmärksammar ett problem har det ofta betytt någonting för det offentliga. De har sett sig skyldiga att lyssna och bereda plats åt frågan.

Under en längre tid har vi dock kunnat se tydliga tecken på att denna tillitsfulla relation är på väg att förändras. Ett antal händelser har skakat vårt samhälle och vår omvärld de senaste decennierna. Terrordåd som i New York 2001 och i Paris 2015 har gjort oss smärtsamt påminda om att inte all organisering är fredlig, demokratisk eller till gagn för samhället. De avskyvärda terrorhandlingar som i Norge tog livet av 77 personer, varav 69 barn och unga på ett ungdomspolitiskt läger 2011, har i en nordisk kontext förändrat vårt förhållningssätt till demokratin och dess hot i grunden. Denna utveckling har i sin tur inneburit att det offentliga, i syfte att skydda demokratin, sökt nya former och villkor för relationen till civilsamhället. En rad politiska åtgärder har således presenterats med målet att minska riskerna för bland annat penningtvätt och finansiering av terrorism i Sverige. Parallellt med detta har också bidragsformerna för civilsamhällets organisationer setts över och sedan 2017 har tre utredningar sjuats med syftet att skapa tydligare villkor eller kriterier för den statliga bidragsgivningen till det civila samhällets organisationer: arvsfundsutredningen (SOU 2018:70), trossamfundsutredningen (SOU 2018:18) samt demokrativillkorsutredningen (SOU 2019:35). Den senare presenterade ett betänkande 2019 med förslag till enhetligt och likalydande demokrativillkor som ska styra hela den statliga bidragsgivningen till civilsamhället (SOU 2019:35). Samtliga dessa åtgärder har det gemensamt att de indikerar ett skifte i relationen mellan staten och civilsamhällets organisationer som bygger på en lägre nivå av tillit än vad som tidigare rått. Även då syftet med åtgärderna är att skydda demokratin finns också uppenbara risker som enligt oss behöver beaktas nogsamt. Stärkt kontroll innebär även begränsningar i friheter och rättigheter, begränsningar som i slutänden kan innebära en risk att skada demokratin snarare än att stärka den.

–Ett praktiskt exempel är hur svårt det kan vara för det offentliga att genomföra granskningar av organisationer på ett rättssäkert sätt. Vad innebär det exempelvis att understödja antidemokratiska eller extremistiska rörelser? Och vad är terrorism? I många delar av världen, i totalitära stater och där demokratin i sig är ett hot mot sittande makt så utmanas våra begrepp. I dessa länder stämplas istället civilsamhällesorganisationer, vilka verkar för demokrati, som olagliga och hot mot ländernas styrning. Tendenser till detta har vi tyvärr också sett i Sverige, där kommuner exempelvis avslagit bidrag till organisationer på bristfälliga underlag. Vi ser också hur civilsamhällets aktörer misstänkliggörs i det offentliga samtalet, vilket präglas av en pågående normförskjutning.

Det demokratiska utrymmet och socialt innan- och utanförskap

Din inkomst, var du bor och vilken utbildning du har påverkar dina livsutsikter och valmöjligheter. Det påverkar också det demokratiska utrymmet, där skillnaderna reproducerar ett innan- och utanförskap som försvagar vår demokratis hälsa. Därför är det ett allvarligt problem att människors livsvillkor och möjligheter idag ser markant olika ut i Sverige och att skillnaderna ökar. Enligt siffror från SCB har den ekonomiska ojämlikheten ökat i 275 av landets 290 kommuner sedan 2011, vilket gör Sverige till ett av de EU-länder där skillnaderna ökat mest på senare år (SVT, 2019). Boende- och skolsegregationen samt skillnader mellan stad och land är ytterligare två exempel på detta.

Samtidigt ser vi att ojämlikheten tar sig uttryck även inom civilsamhället. Exempelvis är deltagandet i föreningar i socioekonomiskt utsatta områden idag 61 procent jämfört med 79 procent i icke utsatta områden (Delmos. 2020) Detta påverkar vilka röster som kommer till tals i det offentliga samtalet samtidigt som det stänger dörrar till reellt deltagande, inflytande och påverkan för många människor i vårt land. Dessa skillnader har därtill blivit smärtsamt tydliga under coronapandemins framfart. Vi vet nu exempelvis att socioekonomiska faktorer bidragit till att vissa befolkningsgrupper drabbats hårdare av virusets konsekvenser än andra, vilket har stora konsekvenser för samhällskontraktets möjligheter att uppfyllas.

Skillnader syns till exempel i hur kommuner bemöter, uppmärksammar och stödjer det lokala föreningslivet. I vissa kommuner finns det exempelvis aktivitetsstöd eller möjlighet att använda biblioteken som möteslokaler medan det i andra kommuner inte görs några insatser alls. Ens geografiska hemvist villkorar alltså möjligheter till engagemang och till demokratiskt inflytande i samhället. När medborgaren enkelt genom demokratiska verktyg kan engagera sig, göra sin röst hörd och driva på förändring på lika villkor blir tillhörigheten till samhället starkare.

En grupp som möter särskilt stora hinder i sitt engagemang är personer med funktionsnedsättning. Personer med funktionsnedsättning är generellt mindre delaktiga i demokratin än övriga befolkningen och saknar de möjligheter till påverkan och delaktighet i de politiska beslutsprocesser som andra människor har. Statistik visar också att personer med funktionsnedsättning i lägre utsträckning röstar i allmänna val samtidigt som de är underrepresenterade i våra folkvalda församlingar. Idag finns det stora brister i möjligheten till stödinsatser. Vanliga brister i vallokalerna under riksdagsvalet 2018 var till exempel avsaknad av kontrastmarkeringar, p-plats för personer med nedsatt rörelseförmåga nära entrén samt skyltar, symboler och texter som var lätta att upptäcka och förstå (Myndigheten för delaktighet, 2021).

Hatets effekter på det demokratiska utrymmet

Under 2018 identifierades 7 090 anmälda brott med ett hatbrottsmotiv, vilket är en ökning med 11 procent jämfört med 2016 och med 29 procent jämfört med 2013 (Brå, 2021). Störst ökning av antalet brott med identifierat hatbrottsmotiv jämfört med 2016 syns för främlingsfientligt/rasistiskt och antisemitiskt motiv, och motiv

som rör sexuell läggning. Detta är ett av många tecken på ett samhällsklimat i förändring. Civilsamhällets utrymme att verka krymper när många organisationer vittnar om att allt fler engagerade utsätts för hat och hot i sitt engagemang. Undersökningar visar exempelvis att hat och hot mot det unga civilsamhället är mer utbrett än vi tidigare trott (LSU, 2020). Detta är en utveckling som riskerar att tysta unga demokratibärare och utgör därför ett verkligt hot mot fri organisering och vår demokrati. Alla drabbas, från ordföranden och förtroendevalda till medlemmar och volontärer. Allt fler föreningar sluter sig inåt och tvingas bort från den offentliga debatten och särskilt hårt drabbade är organisationer som företräder minoritetsgrupper och förtroendevalda som tillhör någon minoritet. Läget är allvarligt och åtgärder krävs för att skydda människors rätt till organisering och för att trygga civilsamhällets bärande demokratiska roll som maktgranskare, påverkansaktör och idébärare.

Hatet och hoten får direkta konsekvenser för organisationers möjligheter delta i offentliga sammanhang. 14 procent av de tillfrågade organisationerna i LSU:s granskning säger exempelvis att de har avstått från planerad verksamhet – det handlar bland annat om inställd medverkan på Almedalsveckan och Bokmässan och om uteblivna debattinlägg och inlägg på sociala medier (ibid, 2020). Vissa organisationer rapporterar till och med att de slutat med utåtriktad verksamhet. Samtidigt lägger allt fler organisationer allt större resurser på preventivt arbete – resurser som förstås egentligen borde läggas på annat som nu måste prioriteras bort. Hat och hot riktat mot ideellt engagerade är något som många organisationsföreträdare lyfter, och känner en oro kring, dels för att det begränsar människor i sitt engagemang, dels också för att detta i sin tur gör det svårare för organisationer att rekrytera människor till ideella uppdrag, framförallt i mer utsatta positioner.

Ifrågasättandet av folkbildningen

Folkbildningen har varit en integrerad del av det civila samhället under mycket lång tid, i många fall ett slags infrastruktur för civilsamhällets lärande och bildning. Studieförbund och folkhögskolor har både av egen kraft och gemensamt med sina medlemsorganisationer varit oerhört viktiga i framväxten av den svenska demokratin. Att ge människor möjlighet att tillsammans söka kunskap och utveckla sitt engagemang har varit något som det funnits stabil politisk uppslutning kring. En stor del av verksamheten har varit finansierad nästan enbart med offentliga medel, men utan att för den skull styras av det offentliga. Här har det funnits både en princip om armlängds avstånd och en stark tilltro till att bildningen måste bygga på människors egen fria vilja och det egna engagemanget. Idag ifrågasätts dock detta politiskt. Vi hör hur vissa ämnen anses bättre än andra, särskilt för vissa grupper. Ett sådant exempel är att människor med utländsk bakgrund ska erbjudas möjlighet till studier i svenska och svensk kultur, inte engagera sig i sitt modersmål och sin ursprungskultur. Men en bildnings- och integrationsresa i Sverige kan mycket väl börja med en studiecirkel i det egna modersmålet, för att sedan bära vidare till andra ämnen och andra områden. Styrkan ligger i den egna viljan, det egna drivet att lära och utvecklas, och folkbildningens förmåga att fånga upp detta och bidra med en form och struktur. I den politiska debatten har detta ibland blivit något misstänkt, något riskfyllt. Det gamla förtroendet för folkbildningen och för civilsamhället finns inte längre där i samma utsträckning som tidigare, utan politiska röster har höjts för att staten ska öka styrningen med hjälp av olika villkor, riktad finansiering och krav på omfattande återrapportering. Dessutom finns röster som helt eller delvis vill stoppa den offentliga finansieringen av folkbildningen.

Demokratin i ljuset av ökad juridifiering

Svensk lag är skriven med utrymme för tolkning och bedömningar, t.ex. av lekmannanämnder i försäkringsärenden, migrationsfrågor och annat. Det ska finnas ett utrymme för en förnuftig bedömning av intentionerna med lagen och hur den tillämpas. I Sverige finns här en tradition av ett starkt offentligt stöd till det civila samhället och en mer eller mindre uttalad överenskommelse om ett friutrymme att agera i förhållande till olika regelverk vad gäller näringsverksamhet och annat. En djup förståelse för civilsamhället och dess styrkor hos företrädare för det offentliga borgade tidigare för ett kontrakt, ett handslag, där dessa värden värnades. Detta synsätt har urholkats vilket gör att myndigheter numer tenderar att krympa sitt eget friutrymme att göra bedömningar. Juridiken har fått ökad betydelse och jurister har därmed också fått mer att säga till om och det verkar på sina håll som om grundförståelsen för civilsamhället har minskat inom det offentliga. Basarer, loppisar och liknande har av hävd varit relativt skyddade möjligheter för civilsamhället att dra in medel för sin verksamhet, men regleras idag i större utsträckning av olika regelverk som försvårar och fördyrar. Delvis har denna utveckling fått näring att vissa organisationer själva har närmat sig en företagslogik, där det förekommit fel och fusk med offentliga bidrag eller där kriminella grupper använt civilsamhällets organisationsformer för att komma åt statsbidrag eller andra frihetsgrader som har funnits. Risken för att bidrag används fel överskuggar nu de värden som bidragen skapar och för att komma åt detta ökar styrning, uppföljning och kontroll. Många organisationer vittnar idag om ett engagemangstapp bland ideella krafter kopplat just till krångligare och mer omständlig administration, och också en rädsla för att göra fel och drabbas av personliga konsekvenser, t.ex. i fråga om serveringstillstånd eller liknande. Denna utveckling får negativa konsekvenser för det demokratiska utrymmet.

Begränsningar till följd av bristande transparens i beslutsfattandet

Under de senaste decennierna har formerna för politisk påverkan förändrats markant. Mycket av den direkta påverkan sker numera i form av korrespondens, möten och informationsutbyte mellan makthavare och lobbyister under mindre institutionaliserade former. Denna utveckling har skapat helt andra förutsättningar för att påverka politiska beslut (Allern, Sigurd och Pollack, Ester, 2018). Dessa informella kontakter mellan organiserade intressen och beslutsfattare har ökat i omfattning, till stor del som ett resultat av att politiken i sig blivit mer komplex, men också för att politiken i allt högre grad anpassat sig till det rådande medielandskapet (Wästberg, Olle et al. (2016)) Denna utveckling, i kombination med de förändrade formerna för påverkan, har möjliggjort en explosionsartad tillväxt och betydelse för den så kallade PR-branschen. Den pågående professionaliseringen av de politiska partierna har medfört att medlemmarnas möjligheter att delta i idéutvecklingen minskat. När de politiska partierna riktar allt större uppmärksamhet åt den pågående debatten i media och mediabilden, snarare än åt samhället i stort, finns också en risk för att partierna i högre grad tappar kontakten med väljarna. Särskilt har resursstarka aktörer och företag på ett mer systematiskt sätt kunnat utnyttja utvecklingen för att söka inflytande i politiken (Lundberg, Erik (2012). En utveckling som begränsar det demokratiska utrymmet för individer såväl som den ideella organisationen.

ÅTGÄRDER FÖR ETT VIDGAT DEMOKRATISKT UTRYMME

Som vi visat exempel på möter vi idag utmaningar och hinder som kräver politisk handling och ett förnyat samhällskontrakt för att säkra det demokratiska utrymmets expansion. Ett nödvändigt led i detta är att politiska beslutsfattare ser över nuvarande lagstiftning och höjer ambitionerna för det demokratiska utrymmet genom utökat stöd till och samverkan med civilsamhället. För att underlätta det arbetet har vi i detta kapitel listat ett antal förslag på konkreta åtgärder som vi menar är centrala för regering och riksdag att agera på i återstarten av Sverige efter pandemin.

Stärkt grundlagsskydd

Sveriges grundlagar är ändamålsenliga och bra. Så pass bra att vi menar att det ska bli svårare att ändra dessa. Genom engagemang och medlemskap i politiska partier kan du fatta avgörande beslut för hur vi ska ordna vårt samhälle. Genom engagemang och medlemskap i föreningar kan medborgare påverka politiker och göra sin röst hörd. Sedan 2010 har vi en stark föreningsfrihet. Denna måste fortsatt skyddas. Yttrandefrihet är grundläggande för att vi ska våga dela livserfarenheter, prova våra tankar och bidra till det demokratiska samtalet. Religionsfriheten är viktig i ett sekulärt land som Sverige, där tro och religion är något personligt, skilt från staten. Civilsamhällesorganisationer behöver även kunna verka i sårbara sammanhang och destruktiva miljöer för att kunna nå ut och visa på demokratiska vägar, verktyg och metoder för de människor som valt att ställa sig utanför demokratin. Det kan handla om att erbjuda stöd och verktyg till människor som själva vill lämna en antidemokratisk rörelse eller att erbjuda hållbara alternativ till en kriminell livsstil. Ett annat exempel är att humanitära organisationer måste kunna ge humanitärt stöd även till människor i konfliktområden där terrororganisationer är aktiva utan att själva stämplas som odemokratiska eller anklagas för att understödja extremism.

I Sverige kan emellertid grundlagen enkelt ändras, trots att den har särskilt skydd redan idag. Regeringen har i februari 2020 därför tillsatt en kommitté som ska se över hur man bör skydda grundlagen bättre och kommittén ska bland annat bedöma om det bör införas ett krav på kvalificerad majoritet vid riksdagsbeslut om grundlagsändring samt på att ett visst antal av riksdagsledamöterna deltar i omröstningen vid beslut om grundlagsändring (en s.k. kvorumregel).

Regeringsformen är något vi vill värna och vara rädda om. Detta för att bättre kunna rusta och skydda vår demokrati i händelse av svåra konstitutionella prövningar. Kanske förvånar det många att grundlagen går att ändra så pass enkelt som med två beslut med enkel majoritet vid var sida om ett allmänt val. Många stadgar i civilsamhället kräver långt större enighet vid så grundläggande beslut. Den pågående grundlagsutredningen som sker inom ramen för grundlagskommittén (Dir. 2020:11) är därför ett mycket viktigt arbete.

Vi vill därför se:

- Att det ska krävas 2/3 majoritet i två på varandra följande riksdagsbeslut med allmänna val emellan för att kunna ändra grundlagen.

Stärkt skydd för mänskliga rättigheter

I dag när vi ser att mänskliga rättigheter utmanas runt om i världen måste våra politiker och makthavare slå vakt om de forå som bidrar till att stärka och skydda de mänskliga rättigheterna, men också ständigt verka för att nya instrument och verktyg tas i bruk. Vi vet att det i civilsamhället växer fram nya innovativa och praktiska metoder för att värna de mänskliga rättigheterna. Civilsamhällets organisationer når också ofta delar av samhället som det offentliga inte når och på så vis stärker vi vårt samhälle.

Regeringen har under våren meddelat att de avser inrätta en ny myndighet för mänskliga rättigheter. Institutet ska vara en oberoende granskare av hur Sverige efterlever mänskliga rättigheter och planerar att etableras i Lund under 2022 (Dir. 2021:22). Det är viktigt att myndighetens arbete kompletterar civilsamhällets arbete med att granska och utveckla arbetet med mänskliga rättigheter och att myndigheten har en god förståelse av våra olika roller i samhället. Vi menar att ett bra sätt att säkerställa detta är att arbeta tillsammans.

Vi vill därför se:

- Att regeringen säkerställer en bred och stark representation från civilsamhället i den nya myndigheten Institutet för mänskliga rättigheters insynsråd.

Säkerställ fungerande demokrativillkor som skyddar demokratin

I takt med att demokratin utmanats av högerextremism och andra antidemokratiska rörelser har aktörer i civilsamhället under en längre tid efterfrågat tydliga och enhetliga demokrativillkor som säkrar att statens utbyte med civilsamhället främjar ett vidgat demokratiskt utrymme. Det har dels handlat om att omöjliggöra för uttalat rasistiska och antidemokratiska organisationer att erhålla bidrag och stöd av olika slag, men också om att minska risken att offentliga medel kanaliseras till penningtvätt och terrorfinansiering. En annan viktig anledning har varit att motverka att olika underförstådda och informella tolkningar av demokratibegreppet görs olika och godtyckligt av olika bidragsgivande myndigheter och kommuner, samtidigt som möjligheten till ansvarsutkrävande vid rätt utformade villkor ökar.

Det är emellertid inte enkelt, som vi påpekat tidigare i rapporten, att utforma dessa villkor. Skyddet av demokratin får inte inskränka demokratiska principer. En lagstiftning som exempelvis förbjuder svenska organisationer att ha samröre med internationella organisationer som förbjudits eller terrorstämplats kan få direkt kontraproduktiv effekt när det till exempel handlar om att lindra lidande och nöd i väpnade konflikter. Det stjälper de krafter som faktiskt arbetar mot förtryck och diktatur. Att lagstifta mot samröre med olagliga organisationer kan därför på ytan framstå som entydigt bra, men kan leda till negativa konsekvenser i många kontexter.

Det finns även en uppenbar risk att människor inte längre orkar engagera sig om byråkratin och administrationen tillåts bli alltför stor. Om nya demokrativillkor exempelvis ställer krav på riksorganisationer att ansvara för hur lokalföreningar

och i förlängningen deras enskilda medlemmar handlar eller uttrycker sig i olika sammanhang kräver det ett enormt arbete. Det är viktigt att regeringen funderar över om detta är önskvärt ur ett demokratiskt perspektiv och även jämför med hur det ser ut i andra sektorer. Om ageranden av en organisations företrädare ska ligga till grund för bedömningar av om organisationen uppfyller demokrativillkor blir det viktigt med en rimlig definition av vem som räknas som företrädare. Förslaget som finns nu riskerar att leda till att organisationer måste lägga stora resurser på att kontrollera såväl medlemmar som inbjudna gäster eller föreläsare. Organisationer kan komma att helt avstå från att exempelvis bjuda in vissa talare, eller acceptera vissa personer som medlemmar eller förtroendevalda på grund av bristande resurser för denna typ av bakgrundskontroll samt oklarhet kring vilka ageranden som kan anses vara oförenliga med demokrativillkoret.

Vi vill därför se:

- Att det inrättas enkla, förutsägbara och transparenta demokratividgande villkor utan att öka den administrativa bördan för civilsamhällets organisationer.

Stärkt stöd till personer med funktionsnedsättning för ökat inflytande

Staten och det offentliga behöver acceptera stödinsatser, så som ledsagning, teckenspråkstolkning och personlig assistans i sådan utsträckning att det täcker även det ideella engagemanget. Det är ett demokratiskt misslyckande när engagemang villkoras utifrån funktionalitet. Dessa insatser är grundläggande förutsättningar för att personer med funktionsnedsättningar ska kunna organisera sig på lika villkor som dem utan funktionsnedsättning.

Vi vill därför se:

- Att regeringen i förordningar och direktiv till myndigheter säkerställer att personer med funktionsnedsättning kan delta i föreningslivet och delta i dialoger med det offentliga på lika villkor som personer utan funktionsnedsättning.
- Att riksdagen genom budgetbeslut tillgängliggör medel som civilsamhället kan söka för att i sina organisationer säkra upp att personer med funktionsnedsättning kan delta på lika villkor som personer utan funktionsnedsättning.

Stärk folkbildningens roll och säkra dess fortlevnad

Styrkan i folkbildningen, såväl som i engagemanget i föreningen, ligger i den egna viljan, det egna drivet att lära och utvecklas, och folkbildningen har förmåga att fånga upp detta och bidra med en form, metod och struktur. Att detta idag i den politiska debatten har blivit något misstänkt och något riskfyllt anser vi problematiskt. Den starka tilliten och förtroendet för folkbildningen och för civilsamhället saknas alltför ofta i dessa rum och längtan efter att kontrollera, rationalisera och skapa konkreta mätbara effekter raderar ut människans egna frivilliga engagemang. Tyvärr ser vi allt oftare förslag på ökad styrning och reglering

genom exempelvis avgränsade uppdrag, riktad finansiering och krav på omfattande återrapportering.

Vi vill därför se:

- Att regeringen värnar det fria och frivilliga civilsamhälles- och folkbildningsarbetet och inte aktivt styr eller reglerar människors engagemang.
- Att regeringen i syfte att åstadkomma ovanstående säkerställer att Folkbildningsrådet har rätt förutsättningar att fördela och följa upp statsbidraget till folkhögskolor och studieförbund på ett adekvat sätt.

Säkerställ ökad transparens i beslutfattandet

När lobbyismen som företeelse kan konstateras vara ett vanligt inslag i den moderna parlamentariska demokratin, måste rimligen (Vymetal, Petr, 2016) former för hur dess negativa effekter ska hanteras diskuteras. En tänkbar delösning för att öka insynen i pågående påverkansarbete och därigenom synliggöra eventuella problem är införandet av ett offentligt transparensregister, vars primära uppgift är att synliggöra lobbyismens omfattning. Med en redan omfattande offentlighetsprincip samt en välfungerande byråkrati och offentlig administration tror vi att förutsättningarna för att införa ett sådant transparensregister är goda i Sverige. Det blir emellertid viktigt att först granska de gränsdragningsfrågor som existerar om vem och vad som bör innefattas, ansvarsfördelning, verkställighet, kostnader och övergripande effekter på organisationer och medborgares möjlighet att kontakta makthavare.

Vi vill därför se:

- Att regeringen utreder frågan om hur Sverige kan upprätta och underhålla ett transparensregister som bygger på de sex principerna i svensk civilsamhällespolitik.

Stärk dialogen och förutsättningarna för samverkan

För att värna de sex principer som varit vägledande för relationen mellan det offentliga och civilsamhället behöver regeringen stärka stödet till sektorsöverskridande dialog och samverkan. Detta bör bland annat göras genom ett utvecklat och långsiktigt uppdrag till NOD – nationellt organ för samråd och dialog mellan regeringen och civilsamhället - att ytterligare stärka dialogen och samverkan mellan regeringens myndigheter och civila samhällets organisationer.

För att underlätta dialogen mellan det offentliga och civilsamhället har vi i Sverige idag även paraplyföreningar. Med detta menas organisationer som har medlemsorganisationer istället för personer som medlemmar. Då många av dessa så kallade paraplyer har i sitt uppdrag att verka för sina medlemmars gemensamma intressen, så bidrar de i hög utsträckning till ökad koordinering, erfarenhetsutbyte och samverkan.

För att kunna säkerställa en fungerande samverkan behövs också djupare kunskap om och större förståelse för det civila samhällets villkor och organisationsformer samt bidrag till demokratin. Ett omfattande kunskapslyft i den offentliga

administrationen nationellt, regionalt och lokalt tror vi är nödvändiga pusselbitar för att uppnå en ökad dialog och förstärkt samverkan mellan idéburet och offentligt i det demokratiutvecklande arbetet.

Vi vill därför se:

- Att NOD ges ett långsiktigt och utökat uppdrag för att ytterligare stärka dialogen och samverkan mellan regeringens myndigheter och civila samhällets organisationer.
- Att regeringen utreder frågan om hur paraplyorganisationer kan få ökat stöd av det offentliga utan att det skadar oberoendet och röstbärfunktionen gentemot det offentliga.
- Att ökade resurser avsätts för forskning om effekterna av engagemang i civilsamhället och att regeringens myndigheter och departement ges möjlighet att stärka sin kunskap om civilsamhället, idealitet och idéburna organisationer.

Utveckla regelverk och finansieringsmodeller som tar hänsyn till civilsamhällets särart

Civilsamhället har traditionellt sett haft ett egenvärde som politiker aktivt sökt värna, samtidigt som det funnits en insikt om att civilsamhället också tar hand om de behov som det offentliga inte kan eller vill hantera. Civilsamhället bör ges just dessa förutsättningar för att skapa sociala innovationer och driva utvecklingen framåt, och sist men inte minst, för att bidra till att skapa och upprätthålla tillit mellan människor. En viktig politisk förändring är därför utvecklandet av långsiktiga finansieringsformer i kombination med ny lagstiftning och regelverk som är anpassade efter civilsamhällets särart och förutsättningar. Möjligheten till förutsägbarhet i planeringen av civilsamhällets verksamheter förutsätter en långsiktig finansiering, och i detta ingår utvidgad kärnfinansiering och stärkt lagstiftning. Den pågående projektifieringen av civilsamhället må syfta till att skapa större effekt för politiska beslut men är istället ineffektiv och försvårar för verklig samhällsförändring. De samhällsutmaningar som vi står inför ställer frågor om långsiktighet på sin spets och kräver att vi tar ett fördjupat och holistiskt grepp kring hållbara lösningar snarare än att vi genomför ytterligare punktinsatser. För detta krävs nya finansieringsmodeller som tar hänsyn till civilsamhällets logiker och särart.

Vi vill därför se:

- Att regeringen ser över och utökar kärnfinansiering och generellt stöd av civilsamhällets organisationer snarare än riktade projektbidrag.
- Att regeringen säkrar att de förslag som redovisats riksdagen i DS 2018:13 om långsiktigt stöd till civilsamhället också genomförs och får effekt.
- Att regeringen utvecklar lagstiftning och regelverk som är anpassade för idéburna organisationer, till exempel i upphandlingslagstiftning, valfrihetssystem och idéburet offentligt partnerskap (IOP).

VÄGAR FRAMÅT FÖR CIVILSAMHÄLLET'S ORGANISATIONER

Behov av fler partnerskap och allianser inom civilsamhället

Demokrati, tillit och solidaritet är inte självklara värden i något samhälle. De byggs upp av människor, genom generationer och kräver hårt arbete. Vi som tror på allas lika värde, rättigheter och det demokratiska styrelseskicket behöver bli tydligare i vår berättelse och etablera en vision som tydligt visar hur alla har något att vinna på demokrati och mångfald med utgångspunkt i ett grundläggande rättighetsperspektiv. Genom Nysta har vi skapat ett forum genom vilket vi fört dialog över organisationsgränser, delat erfarenheter och upplevelser och samtalat om samhällsutmaningarna inom sektorn. Denna och liknande dialog är central för att kunna synliggöra men också erkänna varandras problem och utmaningar. Det finns till exempel mycket som är lika i dimensionerna centrum – förort och stad – land när det gäller tillgång till (eller brist på) resurser och makt. I detta arbete krävs att civilsamhällets organisationer gör gemensam sak framöver. Genom att vara tydliga med vart vi vill skapa bättre förutsättningar för att värna, utveckla och öka det demokratiska utrymmet.

Som vi beskrev i inledningen identifierade teamet tidigt att det även inom civilsamhället finns exkluderande strukturer och att vi har egna brister när det exempelvis kommer till representation och tillgänglighet. I arbetet för att ta fram strategier för att stärka demokratin har vi därför konkretiserat ett antal förslag till civilsamhällets organisationer. Detta avsnitt vänder sig därför till våra egna rörelser. Vi tror att vi måste bli bättre på att tillgängliggöra makt för fler, att vi måste ta möjligheterna att bygga allianser och alliera oss med varandra – utan att för den sakens skull göra avkall på vilka vi är och det engagemang som driver oss – och inkludera flera för att förbättra världen.

I detta arbete krävs att civilsamhällets organisationer gör gemensam sak framöver. Genom att vara tydliga med vart vi vill skapa bättre förutsättningar för att värna, utveckla och öka det demokratiska utrymmet.

Behov av fler partnerskap och allianser inom civilsamhället

Civilsamhället behöver bli bättre på att ta tillvara människors röster och engagemang. Det behövs samsyn och förstärkta länkar mellan etablerade och mindre etablerade organisationer och nätverk som alla har en avgörande roll för hur civilsamhällets inkludering lyckas. För att ge fler möjlighet att engagera sig, göra sin röst hörd och driva på för förändring är det viktigt att nya självständiga initiativ och mindre etablerade sammanslutningar ges förutsättningar att realisera sina idéer. Det etablerade civilsamhället kan här spela en viktig roll i att stödja dessa verksamheter. Människors engagemang är det starka och viktiga med ideella organisationer. Därför måste nerifrån-och-upp perspektivet ska genomsyra civilsamhällets

inkluderingsarbete för att säkerställa att människor får plats så som de är.

Vi vill därför se:

- Att det etablerade civilsamhället utvecklar arbetssätt som stöttar nya självständiga initiativ och bidra till att mindre etablerade sammanslutningar organiserar sig.
- Att civilsamhällets organisationer etablerar nya eller utvecklar existerande inkubatorer för att möjliggöra innovativa lösningar och bättre ta tillvara på människors röster och engagemang.

Ersätt exkluderande strukturer med inkluderande

Vi behöver identifiera ekonomiska och geografiska strukturer som är inkluderande och utveckla dessa. I detta ingår att lära oss av andra och de organisationer som har gått före och gjort rätt och våga bryta ned exkluderande strukturer. Vi behöver arbeta på representationen i civilsamhället, till exempel i ledningsgrupper och styrelser. Det gäller hela samhället och därmed också civilsamhället. Vi måste säkerställa fler berättelser och röster som visar på olika lyckade engagemangsmöjligheter. Civilsamhällets skärpa i kritik och skärpa i påverkansarbetet villkoras av graden av mångfald och representation. En ökad delaktighet är därför vägen framåt för en hälsosam och fungerande demokrati. Vi representerar organisationer som är olika starka och behöver därför kunna känna tillit och satsa på mindre organisationer som arbetar lokalt. Vi tycker att organisationer med långa traditioner, starka resurser och såväl ekonomiskt som socialt kapital behöver visa tydligare att de mindre organisationernas mångfald behövs.

Vi vill därför se:

- Att civilsamhällets organisationer skapar förutsättningar för att alla ska ha möjlighet att delta i idéburna organisationer, till exempel genom att se över avgifter, val av möteslokaler och geografisk placering.
- Att civilsamhällets organisationer förbättrar mångfalden och representationen bland både ideella och anställda, i styrelser och ledningsgrupper på alla nivåer.
- Att civilsamhällets organisationer aktivt verkar för digital inkludering. Personer med svag ekonomi, vissa funktionsnedsättningar, vissa äldre och vissa nytillkomna är särskilt utsatta för digitalt utanförskap.

Etablera en vaktfunktion för civilsamhällets frågor

En väg framåt i syfte att möta hot mot demokratin och civilsamhällets demokratiska utrymme är att utveckla en vaktfunktion för rättsfrågor som granskar tillämpningen av politiken och uppmärksammar för politiker, myndigheter och beslutsfattare hur en viss politik påverkar civilsamhällets organisationer och det demokratiska utrymmet. Funktionen ska stärka civilsamhällets juridiska kompetens och möjliggöra stöd i rättsliga frågor som är av betydelse för civilsamhällets demokratiska utrymme, på såväl nationell, regional som lokal nivå. En sådan vaktfunktion, som utgår från ett rättssäkerhets- och demokratiperspektiv, skulle kunna säga ifrån när kommuner, regioner eller politiker lokalt fattar rättsosäkra beslut.

Vi vill därför se:

- Att civilsamhället gemensamt skapar en vaktfunktion för civilsamhället med juridisk kompetens som möjliggör stöd i rättsliga frågor som är av betydelse för civilsamhällets demokratiska utrymme.

Öka kunskapen om civilsamhället

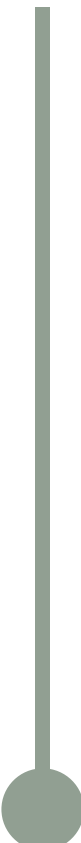
Civilsamhället har en central och viktig roll när det kommer till att generera och vidmakthålla en hög tillit. Det är därför helt nödvändigt att vi fortsätter att stärka kunskapen och förståelsen för denna roll i hela samhället. Flera politiska röster går i skrivande stund hårt åt civilsamhället och det är vår uppgift att bjuda motstånd och visa på värdet av civilsamhällets roll och bidrag i demokratin. Traditionellt sett har politiker själva påfallande ofta haft egna engagemang i civilsamhället och civilsamhällets organisationer har utgjort en väg in i politiken. Idag ser det dock annorlunda ut, och kunskapen om civilsamhället bland våra folkvalda politiker har minskat betydligt.

Vi vill därför se:

- Att civilsamhället intensifierar sina folkbildande insatser kopplat till civilsamhällets roller och betydelse till politiker och beslutsfattare.
- Att civilsamhällets organisationer i större omfattning ger medlemmar och engagerade kunskap om civilsamhällets oumbärliga roll samt medvetandegör engagemangets betydelse i ett större perspektiv.

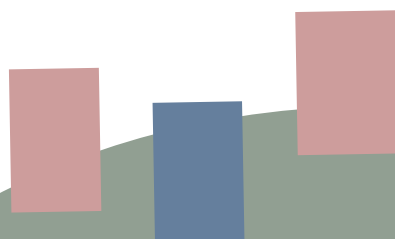
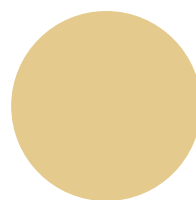
SLUTORD

Den idéburna organiseringen ger människor makt att förändra både sina egna liv och den gemensamma samhällsutvecklingen. Civilsamhällets organisationer ger resurser och skapar förutsättningar för att erövra och uppleva just den egenmakten. Som vi visat i denna rapport utsätts dock det demokratiska utrymmet för påfrestningar i Sverige och världen. Relationen mellan det offentliga och civilsamhället genomgår i skrivande stund en förändring och behovet av ett förnyat och förstärkt samhällskontrakt är angeläget.

I denna rapport har vi utvecklat varför samtalet om ett förnyat samhällskontrakt är fortsatt nödvändigt och pekat på några av de utmaningar som vårt samhälle står inför på demokratiområdet, samt hur politiken och civilsamhället gemensamt kan mobilisera för att lösa dessa.

Genom civilsamhällets verksamheter möjliggör vi att fler röster blir hörda och ger människor möjligheter att på sina villkor delta i samhällslivet och utvecklas som aktiva samhällsmedborgare. Vår värld och vårt samhälle förändras ständigt och vi står just nu mitt i flera stora samhällsutmaningar. Vissa som accelererats av pandemin men många som även fanns tidigare. Idéburna organisationer och dess ideellt engagerade människors bidrag till att lösa dessa utmaningar kommer att vara viktigare än någonsin. Vi behöver bevara ett civilsamhälle där idéburna organisationer och alla miljoner ideellt engagerade kan fortsätta att stödja människor, vara en samlande röst och skapa hållbara lösningar på samhällsutmaningar. Att fortsätta utveckla utrymmet för det ideella engagemanget i Sverige är därför av högsta prioritet, eftersom vårt samhälle fungerar inte demokratiskt utan ett starkt och fritt civilsamhälle.

TEAM:
FORSKNING, UTBILDNING OCH INNOVATION

**FORSKNING,
UTBILDNING,
INNOVATION OCH DET
CIVILA SAMHÄLLET
– FÖRSLAG FÖR FRAMTIDEN**

INNEHÅLL

INTRODUKTION	122
Allmänhetens förtroende och mediala felslut	122
FORSKNING OM DET CIVILA SAMHÄLLET	124
Utmaningar i forskningen	125
Behov av långsiktig och praktikorienterad forskning	126
Förslag inom området forskning	127
AKADEMISK UTBILDNING OM DET CIVILA SAMHÄLLET	127
Något om de akademiska utbildningar som finns idag	128
Behov av ett eget utbildningsområde	128
Förslag inom området utbildning	129
INNOVATION I DET CIVILA SAMHÄLLET	129
Att synliggöra och stärka civilsamhällets innovationskraft	130
Förslag inom området innovation	130
AVSLUTANDE TANKAR	131

INTRODUKTION

Vi lever i ett *kunskapssamhälle* där den akademiska kunskapen i världen på några årtionden har breddats och fördjupats dramatiskt. Vi lever även i ett *informationssamhälle* med lätttrölig och lättillgänglig information, där en enorm kunskapsmassa hanteras genom arbetsdelning, specialisering och expertis. Dessutom lever vi i ett *innovationssamhälle* där en ständig ström av nya lösningar ses som vägen till ökad livskvalitet och välbefinnande – i både ekonomisk, social och miljömässig bemärkelse. Akademien kan ses som en skärningspunkt för dessa tre samhällen, vilket illustreras av att Sveriges lärosäten har ett tredelat uppdrag att bedriva forskning, att utbilda och att samverka med det omgivande samhället. Även om Sveriges lärosäten historiskt utvecklats som del av det svenska samhällets modernisering och välfärdsutbyggnad, med nära anknytning till politik, myndigheter, näringsliv och civilsamhälle¹, så är en oproportionerligt liten andel av den akademiska forskningen och utbildningen fokuserad på det civila samhället och dess organisationer. Dessutom har lärosätenas stödstrukturer för innovation traditionellt fokuserat på kommersiellt nyttiggörande av teknisk och medicinsk forskning² – vilket ligger långt från det sociala och ideella fokus som kännetecknar många organisationer i det civila samhället.

För att synliggöra och stärka det civila samhällets roll i relation till forskning, utbildning och innovation har vi som författat denna text engagerat oss i Nystas arbetsgrupp inom detta område. Vi är alla forskare och intermediärer med stor erfarenhet inom detta område.³ Vår ambition och förhoppning är att arbetet ska bidra till Nystas övergripande syfte att diskutera och stärka det civila samhällets roll i ett nytt ”samhällskontrakt” inom områden som aktualiserats av corona-pandemin. Här diskuterar vi förutsättningarna för forskning, utbildning och innovation i relation till Sveriges civila samhälle och presenterar några förslag på hur vi menar att de kan förbättras. Texten inleds med en dagsaktuell diskussion om akademins roll i samhället och följs av korta lägesbilder inom forskning, utbildning och innovation i relation till det civila samhället. Slutligen presenteras konkreta förslag inom varje område.

Allmänhetens förtroende och mediala felslut

Traditionellt har sanningen kring samhällets stora frågor ofta sökts i religionen – hur ska man möta sig själv, varandra och framtiden? I en sekulär världsordning har den strukturerade kunskapshanteringen – forskningen – ofta tagit religionens plats som sanningssägare. ”Lyssna på forskarna”, sade Greta Thunberg inför den amerikanska kongressen 2019. I den sekulära världen blir forskarna lätt det nya prästerskapet. De förväntas förklara hur världen och människan fungerar; lösa och mästra världens små och stora kriser. Pålitliga – och samtidigt kittlande att ifrågasätta. Opinionsundersökningar som genomförts av *Vetenskap & Allmänhet* (VA) visar till exempel att intresset för forskning ökar bland allmänheten i Sverige och att en majoritet av de svarande tar del av forskningsnyheter varje vecka.⁴ Svenskarna är mer intresserade av forskning än av ekonomi, politik, kultur och sport. Störst är intresset för medicin, naturvetenskap och teknik, och de flesta anger att vetenskap och teknik förbättrar livet. Samtidigt har betydelsen av humaniora och samhällsvetenskap börjat synliggöras och diskuteras allt mer i relation till innovation

¹ Se Benner & Sörlin, 2015.

² Se till exempel Göransson, 2016; SOU 2020:59.

³ Gruppen består av Magnus Karlsson (ordf), professor, Centrum för civilsamhällesforskning, Ersta Sköndal Bräcke högskola, Johan Hvenmark (vice ordf), docent, Centrum för civilsamhällesforskning, Ersta Sköndal Bräcke högskola, Anna Angelin, docent, Socialhögskolan, Lunds universitet, Cissi Billgren Askwall, generalsekreterare, Vetenskap & Allmänhet, Malin Lindberg, professor, Industriell design, Luleå tekniska universitet, Urban Markström, professor, Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet, samt Truls Neubeck, fil dr, tidigare verksamhetschef, Ideell Arena, nu utvecklingsstrateg Rädde Barnen.

⁴ <https://v-a.se/2019/12/va-barometern-2019-20/>

och bredare samhällsutveckling.⁵ Nahnfeldt och Lindberg⁶ argumenterar för att de samhällsutmaningar som Sverige och övriga världen står inför när det gäller bland annat miljö, levnadsstandard, arbetsmarknad och näringsliv kräver innovationer som är nytänkande ur ett socialt perspektiv – vilket i högsta grad kräver en humanistisk och samhällsvetenskaplig förståelse av människors betydelse i organisationer och samhällen.

Just nu pågår en allmän debatt såväl i Sverige som internationellt om forskningsbaserad kunskap och dess roll i samhället. Å ena sidan har forskningen blivit ett effektivt slagträ i politiska diskussioner och forskningsresultat refereras inte sällan till som oemotsägliga sanningar. Å andra sidan vinner forskningsskepsis och kunskapsförakt mark i många sammanhang och vissa inflytelserika samhällsledare snarast koketterar med att ta lätt på vetenskapliga resultat. Kanske förkroppsligas dessa olika synsätt just i Greta Thunbergs möte med dåvarande president Donald Trump i den amerikanska kongressen. I det här spänningsfältet finns dubbla hot mot demokratin: å ena sidan teknokratin och expertväldet, å andra sidan *populismen* som sällan värderar traditionell forskning särskilt högt. Samtidigt har den svenska allmänheten ett högt och stabilt förtroende för både forskning och yrkesgruppen forskare.⁷

Under corona-pandemin har forskarnas betydande roll i samhällsdebatten blivit uppenbar. Framstående akademiker har medverkat flitigt i massmedia. Professorer har duellerat; de har uttalat sig om framtiden, ställts emot varandra och recenserats i efterhand. Mediebevakningen har ofta präglats av tre närmast klassiska felslut som många känner till men gärna glömmer bort:

- Det första felslutet handlar om att *överbvärdera forskares sanningsanspråk*. Forskare bör vara tydliga med om de uttalar sig i en fråga baserat på egna eller andras forskningsresultat, samt vilka teorier och modeller som används för att göra resultaten begripliga. I de fall där det råder brist på kunskap, som delvis varit fallet under corona-pandemin, kan de bidra med reflektioner och spekulationer utifrån sin specialistkunskap, men behöver då vara tydliga om att det handlar om kvalificerade gissningar, inte belagda kunskaper. Risken är att de annars lockas till generella och svepande uttalanden som får dem att framstå som rockstjärnor i de fall de får rätt och som lurendrejure om de får fel.
- Det andra felslutet handlar om att *banalisera forskningens relation till nytta*. Forskare ska bidra till ny kunskap. Ibland innebär ett sådant bidrag omedelbar samhällsnytta. Andra gånger är forskarens insats bara en liten pusselbit i ett större kunskapsbygge; viktig för helheten men utan att göra något eget avtryck. Ytterligare andra gånger ses kunskapen som värdefull i sig. Den stillar vår nyfikenhet, vidgar vårt tänkande och bidrar till vår civilitet. Mediala och politiska anspråk på att forskning med nödvändighet ska leda till nytta – gärna omedelbar nytta! – kommer med viss nödvändighet att innebära besvikelse.
- Det tredje felslutet handlar om att *betrakta forskningen som föreskrivande*. Det kan vara forskarens sak att säga ”om du äter mycket socker får du antagligen håll i tänderna”. Men däremot inte att ”du borde inte äta socker”. Forskarens kunskapsbidrag kan ligga till grund för värderingar – men forskaren bör inte själv göra värderingarna. Att värdera och prioritera i samhället är istället politikens och praktikens domän; sådana beslut vilar inte enbart på bästa tillgängliga kunskap

⁵ Se till exempel Ekström & Sörlin, 2012; Nahnfeldt & Lindberg, 2013; Salö, 2021.

⁶ Nahnfeldt och Lindberg 2013.

⁷ <https://v-a.se/2020/12/va-barometern-2020-21/>

utan också på föreställningar om vad man vill uppnå och vilket samhälle man vill skapa samt vilka resurser som finns att tillgå.

De tre felsluten knyter på olika sätt an till tankar om expertväldet som ett hot mot demokratin. Genom att övervärdera forskningens sanningsanspråk och dess relation till samhällsnyttan, och därigenom betrakta den som föreskrivande, hotas de värderande inslag som finns i en demokrati. I den meningen speglar Greta Thunbergs uppmaning att lyssna på forskarna bara delar av den demokratiska processen – i ljuset av forskares roll att lyfta fram sambandet mellan socker och hål i tänderna men inte att värdera balansen mellan sötmans njutning och tandvärken. På samma sätt är forskningens roll i relation till det civila samhället att bidra med forskningsbaserad kunskap kring denna sfär, men inte att värdera och föreskriva på vilket sätt en sådan sfär ska organiseras eller inrättas.

Forskning om det civila samhället

Det civila samhället kan sägas vara den del av samhället som består av de organisationer, nätverk och frivilliginsatser som sammanför människor kring gemensamma intressen, vid sidan av staten, marknaden och i viss mån familjen/hushållet.⁸ Det civila samhället intresserar forskare från många olika områden – allt från dem som studerar det civila samhället som en arena för socialt arbete till dem som studerar det som en växtplats för nya idéer. Det kan med visst fog hävdas att den svenska civilsamhällesforskningen fick en mer samlad form i början av 1990-talet, även om det svenska civilsamhället studerats tidigare än så. Det skedde i samband den offentliga utredningen *Frivilligt socialt arbete: Kartläggning och kunskapsöversikt* som genomfördes vid dåvarande Sköndalsinstitutet, i dag Ersta Sköndal Bräcke högskola, under ledning av Lars Svedberg.⁹ Därefter följde bland annat den internationella Johns Hopkins-studien som i Sverige genomfördes vid Handelshögskolan i Stockholm i nära samarbete med Sköndalsinstitutet, under ledning av Tommy Lundström och Filip Wijkström¹⁰. Ungefär samtidigt kom debatterande och analytiska texter från ett flertal svenska forskare¹¹ som bidrog till att skapa en mer samlad förståelse av det svenska civila samhället. Förståelsen av begreppet civilsamhälle gick dock isär – som så ofta i akademien – och gör det fortfarande. Även om det finns många definitioner så går det gå knappast att ge ett entydigt svar på frågan ”Vad är det civila samhället?”¹². Försöket att ”klumpa ihop” allt från kyrkokörer och kulturföreningar till idéburen specialistsjukvård och främlingsfientliga organisationer i något som kallas det civila samhället är i sig en fråga som sysselsatt flera forskare.

Att det civila samhället i Sverige är i en pågående förändring ”från röst till service” var en tankefigur som fick fäste under mitten av 1990-talet och som fortfarande – om än i modifierade former – diskuteras.¹³ Att insatser från svenska ideella organisationer kunde ses som komplement, alternativ, ersättningar eller avantgarde i relation till offentliga insatser var en annan indelning som fortfarande har relevans.¹⁴ Under de följande årtiondena utvecklades forskningen kring det civila samhället i Sverige på flera lärosäten och inom flera olika ämnen och miljöer.

⁸ Se till exempel Wijkström, 2012; Linde & Scaramuzzino, 2017; von Essen, 2019.

⁹ SOU 1993:82

¹⁰ Lundström och Wijkström 1997.

¹¹ Till exempel Michele Micheletti, Göran Therborn, Lars Trägårdh, Bo Rothstein, Erik Amnå, Håkan Arvidsson, Lennart Berntson och Lars Dencik, samt Rolf Å Gustafsson.

¹² Däremot finns vardagsförståelser av begreppet, liksom en mer administrativ förståelse, som förefaller bli alltmer etablerade.

¹³ Se till exempel Lundström & Wijkström, 1995; Linde & Scaramuzzino, 2017; von Essen, 2019.

¹⁴ Se Blennberger, 1993

I dag finns pågående forskning på området inom en rad ämnen såsom sociologi, företagsekonomi, socialt arbete, statsvetenskap och innovation för att nämna några. Forskningen har bland annat bidragit till en mer intensiv och samlad diskussion om vad det civila samhället är i relation till det offentliga. Sådana diskussioner har i sin tur genererat initiativ som *Överenskommelsen* (senare NOD), *Idéburet offentligt partnerskap* (IOP) samt inrättandet av *Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor* (MUCF).

Centrum för civilsamhällesforskning vid Ersta Sköndal Bräcke högskola och Stockholm Center for Civil Society Studies vid Handelshögskolan i Stockholm är två svenska miljöer som länge forskat om Sveriges civila samhälle.¹⁵ Ett annat exempel är Socialhögskolan på Lunds universitet, där Håkan Johansson leder en stor satsning på kunskapsutveckling om civilsamhällets eliter med finansiering från Riksbankens Jubileumsfond och även samarbetar med forskare vid Göteborgs universitet i en studie av ideella organisationers roll i ett föränderligt välfärdssamhälle med finansiering från Vetenskapsrådet.¹⁶ Det sistnämnda finansieras inom Vetenskapsrådets ramprogram för forskning om det civila samhället som samordnas av Apostolis Papakostas vid Södertörns högskola.¹⁷ Vid just Södertörns högskola finns ett flertal forskare som studerar det civila samhället, bland annat i relation till inkluderande och hållbar stadsutveckling.¹⁸

Utmaningar i forskningen

Trots den ökade aktiviteten på forskningsfronten om det civila samhället finns utmaningar att möta och hantera. Bland sådana utmaningar vill vi särskilt uppmärksamma:

- *Bristen på kontinuitet och progression.* Forskningen om Sveriges civila samhälle består ofta av enstaka studier vars resultat sällan följs upp och tillvaratas för systematisk och ackumulerad kunskapsutveckling. Det gäller bland annat de studier som finansieras av de svenska forskningsråden, där stöden är tre- eller fyraåriga och vanligen omfattar motsvarande en eller två heltidstjänster, studier av utredningskaraktär finansierade av svenska myndigheter samt studier som bedrivs i utvärderings- eller dokumentationssyfte finansierade av praktiskt inriktade projektmedel eller enskilda organisationer i det civila samhället.
- *Beroendet av att följa politiska strömningar.* Politiken stimulerar och resurssätter ofta forskning som ligger i tiden. I vilken grad och på vilka sätt sådan politisk styrning är önskvärd diskuteras ofta i den offentliga debatten, inte minst med anledning av den nuvarande regeringens senaste forskningsproposition.¹⁹ Å ena sidan hävdas betydelsen av forskningens frihet, å andra sidan vikten av att bidra till samhällets nytta i de fall forskningen är skattefinansierad. Dessutom finns offentligt finansierad forskning utanför rådets verksamhet –till exempel forskning som finansieras av MUCF och Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB). Sådan forskningsfinansiering är inte sällan mer styrd. Forskningen kring det civila samhället påverkas av de politiska strömningar som kommer till uttryck, vilket inverkar negativt på såväl oberoende som långsiktighet.

¹⁵ Se <https://www.esh.se/forskning/centrum-for-civilsamhallesforskning.html> och <https://www.hhs.se/en/research/centers/sccss/>

¹⁶ Se <https://www.civilsocietyelites.lu.se/article/35-million-research-civil-society-elites> och <https://blogg.sh.se/detcivilasamhallet/delprojekten/mellan-rost-och-service-ideella-organisationers-roll-i-ett-foranderligt-valfardssamhalle/>

¹⁷ Se <https://blogg.sh.se/detcivilasamhallet/>

¹⁸ Se <https://www.sh.se/forskning/nyfiken-pa-forskning/temasidor/civilsamhallet>

¹⁹ Se Prop. 2020/21:60

- *Fortsatta svårigheter i hanteringen av offentlig statistik.* Sedan 2010 sammanställer SCB samlad statistik över Sveriges civila samhälle.²⁰ I övrig offentlig statistik är dock det civila samhället sällan en egen kategori, vilket försvårar forskning och analyser på lokal, regional och nationell nivå, men också longitudinella studier. Ofta slås civilsamhällets organisationer ihop med vinstdrivande aktörer till den gemensamma kategorin ”privata aktörer”, som ställs i relation till den offentliga sektorn. Det innebär att civilsamhällets organisationer riskerar att osynliggöras i statistiken.

Dessa tre utmaningar har gemensamt att forskningen inte resurssätts i proportion till det civila samhällets betydelse och omfattning i Sverige. För att genomföra forskningsstudier som innebär teoretisk utveckling krävs långsiktig finansiering som inte är beroende av dagsaktuella överväganden – men sådana finansieringsformer för forskning om det civila samhället finns i alltför liten utsträckning. Det krävs också att den offentliga statistiken uppmärksammar och särskiljer det civila samhället och dess organisationer.

Behov av långsiktig och praktikorienterad forskning

I dag finansieras forskning om Sveriges civila samhälle bland annat av statliga forskningsråd, såsom Vetenskapsrådet och Forte, och andra nationella forskningsfinansiärer, såsom Riksbankens Jubileumsfond. Det sker dels genom medel till allmän humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning, dels genom återkommande riktade satsningar. Det tioåriga forskningsprogram med fokus på det civila samhället som inrättades i och med regeringspropositionen *En politik för det civila samhället* bör i det här sammanhanget särskilt noteras.²¹ Dessutom finansieras forskning via myndigheter (t ex MUCF och Vinnova), företag (t ex försäkringsbolag) och det civila samhällets egna organisationer. Den här typen av finansiering har under flera årtionden möjliggjort forskning på området, men den kan förbättras – framför allt genom att anpassas till det civila samhällets storlek och samhällsrelevans.

I samtalet kring forskningsfinansiering kan finnas anledning att tala om olika typer av forskning. Ett klassiskt sätt är att skilja mellan det som brukar kallas grundforskning och det som kallas tillämpad forskning. *Universitets- och högskolerådet* definierar till exempel det förra som ”forskning som främst motiveras av behovet av ny kunskap”, medan det senare definieras som ”forskning med en bestämd tillämpning i sikte”.²² Annorlunda uttryckt fokuserar den senare på att lösa ett befintligt problem genom att utveckla och tillgängliggöra ny kunskap, medan ny kunskap i den förra ses som ett värde i sig. Den befintliga forskningsfinansieringen till studier om Sveriges civila samhälle omfattar båda dessa typer av forskning, även om den mesta forskningen som inte är finansierad av de statliga forskningsråden eller andra stora finansiärer är tillämpad. Det finns svårigheter förknippade med långsiktighet när det gäller forskning om det civila samhället både när det gäller grundforskning och tillämpad forskning. I det förra fallet är de projekt som idag får finansiering ofta för korta för att på djupet kunna utveckla ny teori, medan de i det senare fallet inte ger möjlighet att dra mer allmänna lärdomar av individuella initiativ i det civila samhället. När det gäller forskning om det civila samhället handlar den tillämpade forskningen ofta om att följa, dokumentera och analysera till exempel människors engagemang eller organisationers arbetsmetoder (och förändringar i desamma), och då hindrar de korta projekttiderna att insatser och dess effekter följs över tid. De korta tidsspannen försvårar också ”ett bredare grepp” kring en fråga, eftersom man ofta är hänvisad till att studera en enskild händelse.

²⁰ Se <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/naringsverksamhet/naringslivets-struktur/civila-samhallet/>

²¹ Se Prop. 2009/10:55

²² Se <https://www.uhr.se/publikationer/svensk-engelsk-ordbok/grundforskning> och <https://www.uhr.se/publikationer/svensk-engelsk-ordbok/tillampad-forskning>

Vi menar att det skulle behövas mer långsiktig forskning om det civila samhället, såväl av grund- som tillämpad karaktär. Vi bedömer dock i det här sammanhanget att den *långsiktiga tillämpade forskningen* på området – den som på ett systematiskt sätt kan bidra till den mer direkta kunskapsuppbyggnaden – är mest angelägen. En sådan systematisk kunskapsuppbyggnad motiveras mest direkt av storleken på det civila samhällets verksamhet och på den offentliga finansiering som utgår – det civila samhället omsatte nära 270 miljarder kronor och erhöll offentligt stöd om cirka 40 miljarder kronor²³ under 2018. En mer sammanhållen kunskap om vad som faktiskt händer i och kring dessa organisationer är bara av det skälet en angelägenhet för samhället. Vi ser det också som viktigt att fortsätta det initiativ att stödja forskning om det civila samhället som inleddes i och med den diskuterade propositionen 2009.

Förslag inom området forskning

Vi föreslår:

- att tidigare satsningar som genomförts med forskningsprogram och forskningsprojekt om det civila samhället följs upp av externa bedömare med avseende på hur de har bidragit till verksamheten i det civila samhället. Tidigare finansierad forskning bör också beskriva studiernas omfattning, fokus, resultat, samt samlade bidrag till teoretisk utveckling.
- att inrättandet av en permanent forskningsfond utreds och realiseras, baserat på resultaten från ovanstående uppföljning. Syftet bör vara att stimulera långsiktig forskning av betydelse för det civila samhället. Storleken på fonden bör stå i relation till det civila samhällets betydelse och omfattning i Sverige.
- att representanter från det civila samhället ges medinflytande över vilken forskning som finansieras genom fonden. Den forskningen som finansieras bör främst vara tillämpad, genomföras så att den har relevans för civilsamhället i bred mening och samtidigt vara av hög vetenskaplig kvalitet.
- att statistiken över det civila samhället fortsätter att utökas och breddas, som underlag för forskning och praktik. Civilsamhällets organisationer bör till exempel särskiljas från privata företag i den offentliga statistiken.

Akademisk utbildning om det civila samhället

Som visats har forskning om det civila samhället bedrivits under lång tid och utifrån en rad olika perspektiv. Kunskap om det civila samhället förmedlas i dag inom till exempel statsvetenskap, sociologi, företagsekonomi och socialt arbete. Det sker bland annat genom vetenskapliga och populärvetenskapliga publikationer och presentationer. Dessutom har det civila samhällets organisationer en mycket gedigen tradition av att själva arrangera utbildning. Däremot finns det fortfarande inte inom akademien i Sverige något eget utbildningsområde när det gäller kunskap om det civila samhället, vilket bland annat gör det svårt att skapa överblick och fördjupning kring sådan kunskap.

Större svenska lärosäten kan själva besluta om att inrätta nya utbildningsområden,

²³ Se <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/naringsverksamhet/naringslivets-struktur/civila-samhallet/pong/statistiknyhet/det-civila-samhallet-2018/>

medan mindre lärosäten behöver ansöka om sådant inrättande hos Universitetskanslersämbetet eller hos regeringen, som efter prövning kan bevilja rättigheter att ge nya examina. På liknande sätt är det med finansiering av utbildning: de större lärosätena omfördelar själva sina anslag till de områden de beslutar att erbjuda, medan mindre lärosäten särskilt ansöker om anslag för att erbjuda sådana. Att inrätta ett område och examina när det gäller kunskap om det civila samhället sker således på initiativ av de enskilda lärosätena, men vi menar att sådana initiativ kan stimuleras genom insatser kring information, kollegialt samarbete och vid mindre lärosäten genom statlig finansiering av nyinrättade utbildningar.

Något om de akademiska utbildningar som finns idag

Idag finns vad vi känner till ett mindre antal högskoleutbildningar och -kurser i Sverige som mer samlat fokuserar det civila samhället. Vi har inte haft möjlighet att gå igenom alla lärosätens kursutbud för att identifiera sådana inslag, utan får i detta skede nöja oss med ett axplock:

- Vid Umeå universitet ges *Programmet för civilt arbete* (180 hp), som ska rusta studenter att arbeta professionellt för social utveckling och hållbarhet. De förbereds för arbete inom civilsamhällets organisationer såväl som inom privat och offentlig sektor.
- Vid Ersta Sköndal Bräcke högskola erbjuds *Masterprogram i socialt arbete med inriktning mot verksamhetsanalys och -utveckling i civilsamhället* (120 hp) som ger studenten möjlighet att fördjupa kunskapen i socialt arbete och ta del av den senaste forskningen inom områden som till exempel organisation och ledning, utredningsarbete vid sociala insatser och civilsamhällets roll i välfärdens organisering. Dessutom finns ett erbjuder högskolan en forskarutbildning, *Människan i välfärdssamhället* (240 hp), med en inriktning som fokuserar det civila samhället.
- Högskolan Dalarna ger den fristående kursen *Civilsamhälle och demokrati i Sverige* (7,5 hp) där studenterna bland annat ska få grundläggande kunskap om det svenska civilsamhället och dess framväxt, roll och omfattning, samt kunskap om civilsamhällets roll i och för demokratin.
- Ersta Sköndal Bräcke högskola och Lunds universitet ger återkommande uppdragsutbildningar kring det civila samhället.

Behov av ett eget utbildningsområde

Ett motiv för att inrätta ett utbildningsområde som särskilt fokuserar på det civila samhället är att forskningen kring det svenska civilsamhället stadigt utvecklats under fyra decennier och att det nu bör finnas tillräcklig vetenskaplig grund för en sådan utbildning. En sådan utveckling känns igen från andra länder. Den kunskap som utvecklats kring det civila samhället bör få ett strukturerat utflöde, så att den kan komma samhället till nytta. Vidare finns en tydlig och ökande efterfrågan i samhället på insatser från ideella organisationer, vilket bland annat kommit till uttryck i inrättandet av *Nationellt organ för dialog och samråd mellan regeringen och det civila samhället* (NOD). Slutligen motiveras utbildningen av ett växande intresse från det civila samhällets organisationer att i framtiden rekrytera personer med motsvarande kunskaper.

Till ovanstående finns skäl att framhålla interaktionen mellan forskning, akademisk utbildning och praktik. Om forskningen har som sin främsta uppgift att systematiskt utveckla ny kunskap, och akademisk utbildning främst har uppgiften att förmedla kunskap med grund i sådan forskning, så har inte praktiken – i det här fallet det civila samhället – på samma sätt någon primär uppgift att bidra till utvecklandet och spridandet av ny kunskap. Likväl sker viktig kunskapsutveckling och innovation i det civila samhället, och denna, liksom den empiri som kan hämtas från praktiken, är av stor betydelse för akademins forsknings- och utbildningsverksamhet. I fallet med det civila samhället kan dessutom noteras det som nämnts ovan, nämligen att det där av tradition finns egna starka bildnings- och utbildningsambitioner. En akademisk utbildning bör förhålla sig till och dra nytta av sådana resurser.

Förslag inom området utbildning

Vi föreslår:

- att svenska lärosäten stimuleras att inrätta och bedriva utbildning kring utbildningsområdet civilsamhällesvetenskap. Sådan stimulans kan innebära - men inte begränsas till - informationsinsatser, möjliggörande av kollegiala samarbeten, ekonomiska stimulansstöd, samt vid uppfyllda krav statlig finansiering av utbildningen vid mindre och medelstora lärosäten.

Innovation i det civila samhället²⁴

Sveriges civila samhälle – med sin mångfald av organisationer, nätverk och frivilliginsatser – har en lång tradition av att utveckla nya lösningar på aktuella samhällsutmaningar, som ohälsa, fattigdom och segregation.²⁵ Historiskt har de bland annat skapat fattigvården, barnomsorgen och hemtjänsten, som senare inlemmats i den offentliga välfärden.²⁶ Nyare exempel är hjälptelefonlinjer, rättvisemärkning och fritidsbanker, som möter behov som inte täcks av staten eller marknaden. Detta kan ses som exempel på social innovation, det vill säga nya lösningar och processer för att möta aktuella samhällsutmaningar och förbättra människors livsvillkor.²⁷ Sociala innovationer kan ha formen av nya verksamheter, metoder, tjänster eller annat som syftar till att förbättra människors hälsa, boende, arbete, fritid, med mera. Ambitionen är ofta att särskilt förbättra livsvillkoren för människor i en socialt eller ekonomiskt utsatt livssituation, på grund av ohälsa, funktionsnedsättning, ålder, ursprung eller annat.

Civilsamhällets organisationer framhålls som viktiga innovatörer och samverkansparter i arbetet med att hantera Sveriges samhällsutmaningar och uppnå de globala hållbarhetsmålen i Agenda 2030.²⁸ Organisationernas innovativa förmåga härleds framför allt till deras sociala behovsorientering, lokala förankring, medborgerliga engagemang och frivilligarbete.²⁹ Detta kopplas i sin tur till deras varierande roller som *röstbärare* och *opinionsbildare* för olika intressegrupper och samhällsintressen, som *utförare* av tjänster och aktiviteter inom bland annat

²⁴ Innehållet i detta avsnitt har utarbetats parallellt med framtagandet av Entreprenörskapsforums kunskapsrapport om social innovation i civilsamhället (se Lindberg, 2021).

²⁵ Se till exempel Lindberg & Nahnfeldt, 2017; Linde & Scaramuzzino, 2017; Trägårdh, 2019.

²⁶ Forum har publicerat en lista med exempel på sociala innovationer som bedöms ha skapats i civilsamhället, som finns på <https://www.socialforum.se/article/civilsamhallet-sociala-innovationer-sant/>

²⁷ Se till exempel Gawell et al., 2020; Howaldt et al., 2018; Moulaert et al., 2013.

²⁸ Se Regeringskansliet, 2018a, 2018b.

²⁹ Se till exempel von Essen och Svedberg 2020, Anheier et al., 2018; Lindberg, 2021; Lindberg & Nahnfeldt, 2017; Wijkström et al., 2021.

kultur, idrott, folkbildning och välfärd, samt som *skapare* av social gemenskap och meningsfulla sammanhang.³⁰ Samtidigt varierar förmågan och förutsättningarna för social innovation mellan olika organisationer i civilsamhället, på grund av en rad interna och externa faktorer.³¹ Internt kan möjligheterna till exempel påverkas av vilket stöd och utrymme som organisationens struktur, kultur och ledning ger för att utveckla nya lösningar vid sidan av befintliga verksamheter. Externt kan de bland annat påverkas av riktade resurser, begränsande tidsramar och administrationskrav för offentliga bidrag och ersättningar till civilsamhällets innovationsprocesser.

Att synliggöra och stärka civilsamhällets innovationskraft

Vi ser ett behov av att synliggöra och stärka innovationskraften i Sveriges civilsamhälle, så att det kan upprätthålla och utveckla sin långa tradition av att möta samhällsutmaningar på nytänkande sätt. Även om innovationskraften ytterst kommer inifrån organisationerna, baserat på deras egna drivkrafter och idéer, och att de själva behöver mobilisera resurser, kompetens och engagemang för utveckling och förnyelse, behöver denna innovationskraft stimuleras och ges förbättrade förutsättningar. För att kunna möta komplexa samhällsutmaningar behövs en medvetenhet om behovet av innovation som drivs av värderingar och ideologier, vid sidan av marknadens vinstintressen och statens lagkrav. Det behövs också en medvetenhet om att civilsamhällets organisationer har unika förutsättningar att utveckla nytänkande lösningar för ett hållbart, demokratiskt och inkluderande samhälle, utifrån sina roller som röstbärare, utförare och skapare av social gemenskap. Dessutom behövs goda förutsättningar i form av tid, mandat, finansiering, kunskaper och metoder för civilsamhällets innovationsprocesser. Slutligen behövs arenor där civilsamhälle, forskare, offentliga aktörer och näringsliv gemensamt kan utveckla nytänkande lösningar.

Förslag inom området innovation

Vi föreslår:

- att ett kunskapslyft om social innovation genomförs bland civilsamhällets organisationer. Syftet är att förbättra förutsättningarna för att gemensamt hantera samhällsutmaningar genom att tillgängliggöra och tillämpa kunskaper och verktyg inom social innovation. Kunskapslyftet bör utformas och genomföras i samarbete mellan lärosäten, myndigheter och civilsamhällets organisationer, med stöd av intermediärer som till exempel Ideell Arena, Mötesplats Social Innovation och Effektfullt.
- att nya och befintliga innovationsforum stöttas, så att aktörer från Sveriges civilsamhälle, näringsliv, akademi och offentlig sektor gemensamt och kontinuerligt kan utforska och utveckla nya lösningar på aktuella samhällsutmaningar. Forumen kan bland annat inspireras av NODs stödstruktur för att initiera och facilitera dialoger och samråd, samt av Förnyelselabbet och Growth Hub som sammanför olika samhällsaktörer i samhällsutvecklande innovationsprocesser.

³⁰ Blennberger 1993, Anheier et al., 2018; Lindberg, 2021; Lindberg & Nahnfeldt, 2017; Wijkström et al., 2021.

³¹ Se till exempel Anheier et al., 2018; Lindberg, 2021; Neubeck & Kallifatides, 2020.

³² Se Neubeck et al., 2014.

³³ <https://socialinnovation.se/>

³⁴ <https://effektfullt.se/>

³⁵ <https://www.nodsverige.se/>

³⁶ <https://www.fornyelselabbet.se/>

- att innovations- och företagsfrämjandet breddas så att även civilsamhällets organisationer kan ta del av rådgivning, coaching, verifiering, kontakter, mötesplatser och liknande insatser från Sveriges inkubatorer, hubbar, innovationskontor, med flera. Det handlar dels om att bredda fokuset från aktiebolag (och till viss del kooperativ) till att även omfatta andra organisationer i civilsamhället, dels om att bredda det dominerande fokuset på försäljning av tjänster och produkter på den privata marknaden till civilsamhällets övriga resurser, till exempel frivilligarbete, medlemsavgifter, privata gåvor, offentliga bidrag och uppdrag.
- att civilsamhällets representation säkerställs i etablerade samverkanskonstellationer för innovation och företagande i Sverige, exempelvis nationella råd, regionala innovationssystem, innovationsplattformar, utlysningsskommittéer och referensgrupper. Det innebär att de expanderas till Quadruple helix -konstellationer³⁸, där civilsamhälle, näringsliv, offentlig sektor och akademi gemensamt utforskar och utvecklar nya lösningar på aktuella samhällsutmaningar.

AVSLUTANDE TANKAR

Flera av oss som ingår i Nystas arbetsgrupp inom forskning, utbildning och innovation betraktar oss i det här fallet inte som representanter för det civila samhället utan som forskare som i vår vardag kritiskt studerar företeelser i det civila samhället. Det har varit viktigt för oss att genom hela arbetet understryka att vi intar en fri och kritiskt reflekterande roll i förhållande till arbetet inom Nystas övriga områden. Vi är också medvetna om våra begränsade kunskaper när det gäller historien och den underliggande politiken och organiseringen av forskning och innovation. Vi har valt att inte låta detta hindra oss från att delta i samtalet kring Nysta, men däremot i vissa fall utforma våra förslag så att det framgår att vissa frågor behöver utredas vidare.

Författare till ovanstående text är:

- **Magnus Karlsson**, professor, Ersta Sköndal Bräcke högskola
- **Johan Hvenmark**, docent, Ersta Sköndal Bräcke högskola
- **Malin Lindberg**, professor, Luleå tekniska universitet
- **Truls Neubeck**, fil dr, utvecklingsstrateg, Rädda barnen
- **Cissi Billgren Askwall**, generalsekreterare, Vetenskap & Allmänhet
- **Anna Angelin**, docent, Lunds universitet
- **Urban Markström**, professor, Umeå universitet

²⁰ Se Domanski & Kaletka, 2018.

REFERENSER

- Arvidsson, H., Berntson, L. & Dencik, L. (1994). Modernisering och välfärd: [om stat, individ och civilt samhälle i Sverige]. Stockholm: City Univ. Press.
- Anheier, H. K., Krlev, G., Mildenerger, G. (red.) (2018). Social innovation – comparative perspectives. New York: Routledge.
- Benner, M. & Sörlin, S. (2015). Samverkansuppgiften i ett historiskt och institutionellt perspektiv. Stockholm: Vinnova.
- Blennberger, E. (1993). Begrepp och modeller. I SOU 1993:82, Frivilligt socialt arbete – kartläggning och kunskapsöversikt. Stockholm: Regeringskansliet.
- Domanski, D. & Kaletka, C. (2018). Social innovation ecosystems. I Howaldt, J., Kaletka, C., Schröder, A., Zirngiebl, M. (red.). Atlas of Social Innovation – New Practices for a Better Future. Dortmund: TU Dortmund University, sid 208-211.
- Ekström, A. & Sörlin, S. (2012). Alltings mått: humanistisk kunskap i framtidens samhälle. Stockholm: Norstedt.
- Gawell, M., Lindberg, M., Neubeck, T. (2020). Innovationslabb för social inkludering – erfarenheter från Vinnova-finansierade projekt. Stockholm: Idealistas.
- Göransson, B. (2016). Role of Universities for Inclusive Development and Social Innovation: Experiences from Sweden. I Brundenius, C., Göransson, B., Carvalho de Mello, J. M. (red.). Universities, Inclusive Development and Social Innovation. Cham: Springer, sid 349-368.
- Howaldt, J., Kaletka, C., Schröder, A., Zirngiebl, M. (red.) (2018). Atlas of Social Innovation – New Practices for a Better Future. Dortmund: TU Dortmund University.
- Lindberg, M. (2021). Social innovation i civilsamhällets organisationer – kunskapsöversikt och policyrekommendationer. Örebro: Entreprenörskapsforum.
- Lindberg, M. & Nahnfeldt, C. (2017). Idéburen innovation – nyskapande lösningar på organisatoriska och samhällsliga behov. Stockholm: Idealistas.
- Linde, S. & Scaramuzzino, R. (2017). Det civila samhällets historia – begreppet, fenomenet och debatten. I Linde, S. & Scaramuzzino, R. (red.). Socialt arbete i civilsamhället – aktörer, former och funktioner. Lund: Studentlitteratur, sid 25-45.
- Lundström, T. & Wijkström, F. (1995) Från röst till service. Den svenska ideella sektorn i förändring. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Moulaert, F., MacCallum, D., Mehmood, A., Hamdouch, A. (red.) (2013). The international handbook on social innovation – collective action, social learning and transdisciplinary research. Cheltenham: Edward Elgar.
- Nahnfeldt, C. & Lindberg, M. (red.) (2013). Är det nå'n innovation? Att nyttiggöra hum/sam-forskning. Karlstad: Karlstad University Press.
- Neubeck, T., Elg, M., Schneider, T. (2014). Managing the gap between policy and practice through Intermediaries for Quality Improvement. Scandinavian Journal of Public Administration, 18(4): 73-89.
- Neubeck, T. & Kallifatides, M. (2020). Board work for innovation – two cases

of interactive research in Swedish civil society organizations. Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.

Proposition 2009/10:55. En politik för det civila samhället. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet.

Proposition 2020/21:60. Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Regeringskansliet (2018a). Handlingsplan Agenda 2030, 2018–2020. Stockholm: Finansdepartementet.

Regeringskansliet (2018b). Regeringens strategi för sociala företag – ett hållbart samhälle genom socialt företagande och social innovation. Stockholm: Näringsdepartementet.

Salö, L. (red.) (2021). Humanvetenskapernas verkningar – kunskap, samverkan, genomslag. Stockholm: Dialogos.

SOU 1993:82. Frivilligt socialt arbete – kartläggning och kunskapsöversikt. Stockholm: Regeringskansliet.

SOU 2020:59. Innovation som drivkraft – från forskning till nytta. Betänkande av Utredningen om ett utvecklat innovationsstöd vid universitet och högskolor. Stockholm: Regeringskansliet.

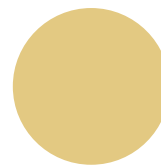
Trägårdh, L. (2019). Från folkrörelser till civilsamhälle – staten och samhället i det moderna Sverige. I von Essen, J. (red.). Det svenska civilsamhället – en introduktion. Andra uppdaterade upplagan. Stockholm: Idealistas.

von Essen, J. (red.) (2019). Det svenska civilsamhället – en introduktion. Stockholm: Idealistas.

von Essen, J och Svedberg, L. (2020). Medborgerligt engagemang i Sverige 1992–2019. Stockholm: Ersta Sköndal Bräcke högskola.

Wijkström, F. (red.) (2012). Civilsamhället i samhällskontraktet – en antologi om vad som står på spel. Stockholm: European Civil Society Press.

Wijkström, F., Einarsson, T., Falk, D., Friberg, K., Lundström, T., Reuter, M., Sjöstrand, E. (2021). Den ideella sektorn – i ett omförhandlat samhällskontrakt. Stockholm: European Civil Society Press.

FRÅN PANDEMIHANTERING TILL SAMHÄLLSFÖRÄNDRING

Vi ställer inte in, vi ställer om. Det var parollen som utvecklades och fångade mycket av civilsamhällets arbete i inledningen av pandemin.

Genom lokal närvaro och pragmatism öppnade vi nya dörrar när andra stängdes. Även om följsamheten till myndigheternas instruktioner varit stor så har verksamheter kunnat fortsätta efter förändringar. Nya rutiner har skapats för inlämning och upphämtning till secondhandbutiker. Nya volontärer har rekryterats som inte tillhört riskgrupper när andra tvingades stanna hemma. Mer verksamhet har genomförts utomhus. Årsmöten och insamlingar har blivit digitala. Det finns organisationer som behövt lägga ner sin verksamhet helt, men nya verksamheter har också tillkommit. Hjälp med matinköp och apoteksbesök har utvecklats av såväl etablerade organisationer som nya. Initiativ har tagits för att hjälpa till att lösa vardagen för människor i behov. Civilsamhället har återigen klivit fram och demonstrerat hur viktigt dess bidrag är i kris. Vårt arbete har blivit mer omfattande och komplext samtidigt som intäkter minskat. När arbetslöshet och utsatthet ökar förstärks trycket på civilsamhällets organisationer, men med rätt förutsättningar är vi övertygade om att vi kan göra mycket mer.

Lärdomar och möjligheter

Pandemin har accelererat processer som redan tidigare pågick. Förändring skapar osäkerhet och otrygghet, det är inte ett tillstånd där alla trivs. Påverkan på människors vardag har varit minst sagt omfattande. Många av de anpassningar vi alla tvingats till har inte varit välkomna, men de flesta av oss har klarat det eftersom vi uppfattat dem som temporära. Andra samhällskriser och utmaningar är inte lika lätta att se som övergående. Kanske kräver klimatkrisen en än större omställning, kanske har vi fått se en glimt av vad ett mer hållbart samhälle skulle kunna innebära. Digitaliseringen är det mest uppenbara, inte minst vilka möjligheter distansarbetet har öppnat inom många branscher. En annan av vår tids fortsatt stora utmaningar är hur välbefinnande ska fördelas och ojämlikhet hanteras. Pandemin har förstärkt vissa skillnader i socioekonomisk status. I pandemibekämpningens spår har både demokratier och diktaturer vidtagit åtgärder som begränsat människors frihet och civilsamhällets utrymme. En omistlig uppgift för civilsamhället är att återta demokratiska fri- och rättigheter där de satts på undantag.

Nysta-projektet har i grunden handlat om samhällskontraktet, det vill säga, om vilka värden, intressen och organiserande principer som ska vara vägledande i

samhällsbygget Vi ser att det pågår många omfattande processer parallellt och vi behöver diskutera vad samhällskontraktet faktiskt ska bestå av. Delar av vad ett nytt samhällskontrakt behöver bestå av är kända och byggstenarna finns tillgängliga. En utgångspunkt som framträder i tydlig relief är behovet av mer samverkan och interaktion mellan de tre sektorerna: den offentliga, det privata näringslivet och civilsamhället. Med fortsatt respekt för våra olika roller och ansvarsområden behöver dialog och samverkan utvecklas. Inom civilsamhället finns en potential att utforska och utveckla för att lösa vår samtids utmaningar.

Regering och riksdag fokuserade under pandemins inledning framför allt på att stötta näringslivet. Utformningen av stöden hade ofta låg träffsäkerhet eller relevans för civilsamhällets organisationer. Vi efterlyste framför allt möjligheter att bedriva verksamheter när och där de som mest behövdes. Förståelsen för den verklighet som civilsamhällets mångfacetterade och månghövdade skara utgör visade sig begränsad. Behovet av ett starkare gemensamt civilsamhälle blev tydligt.

Ett mer samlat civilsamhälle

Under våren 2020 utvecklades samverkan mellan en rad organisationer som såg att samarbete var vägen till inflytande. Famna – riksorganisationen för idéburen välfärd, Forum – Idéburna organisationer med social inriktning och Giva Sverige genomförde snabbanalyser och skrev rapporter som visade på utmaningar och lösningar. Vi tog hjälp av NOD:s lägesrapporter och MUCF:s information, men insåg snabbt att vi själva måste formulera den verklighet som våra medlemmar befann sig i. Efter den mest akuta krishanteringen våren 2020 började samtalen om vad pandemin skulle komma att betyda på lite längre sikt. Internationellt formulerades det som build back better, behovet av en nystart och en vilja att utveckla samhället genom innovation, kritisk reflektion och sökandet efter relevans. Rätt hanterat innebär en kris nya möjligheter.

När vi i början av juli 2020 lanserade Nysta - civilsamhällets nystartsgrupp för ett nytt samhällskontrakt var vi en högskola, två arbetsgivarorganisationer och fyra paraplyorganisationer¹. Från årsskiftet har de båda arbetsgivarorganisationerna gått samman till en. I vår debattartikel i DN 9 juli menade vi att coronakrisen satte fingret på ett antal problem som måste hanteras. Redan före coronakrisen var det uppenbart att Sverige hade stora utmaningar när det gäller välfärdens organisering, integrationen av nyanlända och breda folkgruppers deltagande i den demokratiska processen - utmaningar som förvärras när arbetslösheten ökar, redan utsatta människor blir än mer marginaliserade och tillkortakommanden inom äldreomsorgen accentueras. Samtidigt ska vårdskulden och andra eftersatta områden repareras. Relationen mellan skatter och efterfrågan på offentligfinansierade insatser är alltid en svår balansgång. Den underlättas inte av en pandemi som rubbat hela världens ekonomiska utveckling.

För att frigöra kreativitet och idérikedom i arbetet skapades sex arbetsgrupper med väletablerade personer inom civilsamhället som team-ledare. De samlade i sin tur team på mellan sex och tio personer som alla ställt upp vid sidan av sina ordinarie arbeten. Gruppernas analyser och förslag återfinns i denna volym. Det är teamen själva som står för analyser och förslag. Stygruppen, i vilken ingått chefer från de sex vårdorganisationerna, har inte som sådan tagit ställning till förslagen. De sex

¹ Ersta Sköndal Bräcke högskola, arbetsgivarföreningarna KFO och IDEA, sedermera sammanslagna till Fremia, samt paraplyorganisationerna Civos, Famna, Forum och Giva Sverige.

grupperna har inte heller tagit ställning till varandras förslag. En del förslag tycker vi säkert olika om. Ett nytt samhällskontrakt förhandlas inte över ett år.

Många av förslagen riktar sig till beslutsfattare inom politiken. Behov av regelförändringar och nya förhållningssätt mellan samhällssektorerna identifierades tidigt. Det finns också en del arbete att göra i våra egna organisationer. Dynamiken mellan att vända blicken mot den egna organisationen, viljan att förändras tillsammans inom civilsamhället och behovet av gemensamt nytänkande med det offentliga har varit återkommande i vårt arbete. Nysta har inneburit en lång rad möten, digitala workshops, delrapporter, artiklar och regelrätta sammanträden i styrgrupp och arbetsutskott. Evenemangen har involverat statsråd, partiledare, parlamentariker, myndighetschefer, media och andra opinionsbildare. Många gånger har deltagarna räknats i flera hundratal. Vi har också i det avseendet visat på nya möjligheter för organisering och delaktighet.

Nytänkande och innovation

Nysta-teamen har analyserat och diskuterat samhällsutvecklingen och civilsamhällets roll och funktion inom sina respektive områden. Resultatet är en unik inventering av problem och förbättringsförslag där civilsamhället kan stå för viktiga bidrag till människors såväl som samhällets utveckling. En tydlig gemensam bild kring behovet av innovation framträder. Vi kommer inte att klara de utmaningar vi ser kring klimat, välfärd och demokrati med dagens teknik och praktik. Vi måste utveckla nya kunskaper, förhållningssätt och metoder, satsa mer på forskning och utbildning och inte minst öka samarbetet på alla fronter.

Teamen har också påvisat områden inom civilsamhället som kräver förändring för att möjliggöra nästa steg och göra mer. Till exempel har gruppen som skrivit om digitalisering och AI intagit ett kontroversiellt perspektiv avseende aggregerad dataanvändning och relationen mellan data och mänskliga rättigheter. Detta sätter dataskydd och personlig integritet i nya perspektiv. Ett annat exempel där kunskapsproduktion och innovation sätts i centrum är rapporten från teamet som arbetat med FoU samt innovation. De nöjer sig inte med mindre än att en helt ny akademisk grundutbildning etableras, civilsamhällesvetenskap.

Nu tar nästa fas vid

Nysta startades som ett projekt med en början och ett slut. Startskottet var pandemin men förslagen sträcker sig långt bortom den - förhoppningsvis! - snart avslutade perioden. Nu måste idéer och förslag tas om hand i permanenta strukturer. Mycket av det arbetet börjar nu. Opinionsbildning är ett långsiktigt arbete som kräver uthållighet och kunskap. Att gå från idéer och förslag till gehör hos politikertillsatta utredningar och fattade beslut tar tid.

Civilsamhällespolitikens omfattning och inriktning har skiftat över åren. Analyser och förslag från Nysta-projektet är inte begränsade till en minister eller ett politikområde. Det är heller inte begränsat till beslut på nationell nivå utan berör

också EU, liksom regioner och kommuner, intresseorganisationer och andra delar av civilsamhället självt. De förslag som Nysta lämnar behöver därför landa hos politiska partier på alla beslutsnivåer, men också hos tjänstepersoner och experter som kan ta dem vidare.

Nysta har haft förmågan att samla stora delar av civilsamhället för att tillsammans blicka framåt och tänka vidare kring vart vi vill och vad vi behöver för att komma dit. Men det behövs inte ytterligare en paraplyorganisation. Den lösa och tillfälliga formen hos Nysta har varit en styrka och en plattform för nya tankar, idéer och möten.

Vi är många organisationer som varit en del av arbetet i Nysta och vi tar alla på oss ett ansvar för att fortsätta dialogen och arbetet för att förverkliga de förslag som har kommit fram. Men vi behöver också ett mer samlat civilsamhälle. Ett första steg är bildandet av Fremia, med en tydlig ambition om ett starkt analys-, opinions- och påverkansarbete. Vi hoppas att Fremia kan bli en nyckelaktör i det kommande arbetet för att förverkliga Nystas tankegod. Några av oss är involverade också där och kommer således överlämna stafettpinnen till oss själva, vilket vi gör med glädje då så många goda idéer finns att förvalta.

Många av de politiker som medverkat i våra evenemang har uttryckt stor uppskattning av Nysta-initiativet som sådant och flera av de förslag som diskuterats i processen har redan väckt intresse. Vi ser fram emot ett fortsatt konstruktivt samarbete för att tillsammans skapa ett starkare och mer hållbart samhälle.

Det svenska civilsamhället är fantastiskt på så många sätt. Men vi vill utvecklas för vi vet att vi kan mer och vi vill mer. Med bättre förutsättningar kommer vi också att kunna göra mer. Vi förväntar oss att politiker och beslutsfattare gör sin del för att civilsamhällets utrymme ska fortsätta att växa.

Stockholm i juni 2021

Roger Klinth, rektor, Ersta Sköndal Bräcke högskola

Charlotte Rydh, generalsekreterare, Giva Sverige

David Samuelsson, ordförande, Civos – civilsamhällets organisationer i samverkan

Patrik Schröder, ordförande, Forum – idéburna organisationer med social inriktning

Petter Skogar, vd, Fremia

Ulrika Stuart Hamilton, generalsekreterare Famna – riksorganisationen för idéburen välfärd

¹ Ersta Sköndal Bräcke högskola, arbetsgivarföreningarna KFO och IDEA, sedermera sammanslagna till Fremia, samt paraplyorganisationerna Civos, Famna, Forum och Giva Sverige.

STYRGRUPPENS TACK

Styrgruppen för Nysta-projektet vill tacka alla er som har delat med er av er tid, energi, perspektiv, kunskaper och erfarenheter. Det har varit många trådar att nysta i, olika färger, tjocklek och kvalitet. Det har varit ett spännande samskapande där vi inte alltid har varit överens, ibland för att vi missförstår varandra när vi använder olika terminologi, ibland för att vi står för olika perspektiv. Men samsynen har också varit stor och insikten om att vi behöver arbeta mer tillsammans för att göra skillnad har fortsatt att utvecklas genom hela processen.

Först och främst ett stort tack till Nystas sex teamledare och deras co pilots: Hannah Kroksson och Martin Nihlgård, Wanja Lundby-Wedin och Ariane Rodert, Magnus Karlsson och Johan Hvenmark, Helena Thybell och Ola Mattsson, Johan Oljeqvist och Negin Tagavi samt Marika Markovits och Christer Hallerby. Vi listar inte här alla era medarbetare och partners utan dem tackar vi härmed i grupp. Nästa kategori som vi inte hade klarat oss utan är de kompetenta kommunikatörer som jobbat med mediekontakter, poddlanseringar, debattartiklar och sociala medier, framförallt kommunikationsteamet Amelie Furborg, Mikaela Kotschack Thurn, Anna Snell, Åsa Gunnarsson och Anders Malmsten.

Vidare hade vi näppeligen klarat oss utan de insatser som Famnas praktikanter Elsa Thomas och Love Hansson utfört. Stort tack också till de många andra medarbetare i våra egna organisationer som lagt till nystandet som ytterligare en arbetsuppgift under en redan fullspäckad arbetsdag.

För slutrapportens färdigställande har vi Jan-Håkan Hansson att tacka. En viktig kvalitetshöjande volontärinsats har Jan-Olof Edberg bistått med i språkgranskning och korrekturläsning.

Tack också till de riksdagsledamöter som utgjort Nystas parlamentariska referensgrupp, vars medverkan i diskussioner och reflexioner kring olika förslag har varit mycket uppskattad.

Sist men inte minst vill styrgruppen rikta ett tack till den alltid lika pådrivande, idérika och outtröttliga ordföranden för hela projektet, Martin Ärnlöv.

FÖRSLAG FÖR ETT FÖRNYAT SAMHÄLLSKONTRAKT

Civilsamhället och dess många föreningar och organisationer har under en lång tid varit en fundamental byggsten i den svenska samhällsstrukturen. Nya tider har dock medfört nya problem och utmaningar, vilket inte minst synliggjordes när coronapandemin svepte över oss i början av 2020.

Sommaren 2020 samlade sig därför fem stora paraplyorganisationer inom civilsamhället och en högskola – Civos, Ersta Sköndal Bräcke högskola, Famna – riksorganisationen för idéburen välfärd, Forum – idéburna organisationer med social inriktning, Fremia och Giva Sverige – för en gemensam kraftansträngning. Nysta, civilsamhällets nystartsgrupp för ett nytt samhällskontrakt, startades, med målet att ta fram svar på hur vi tillsammans kan möta dagens stora utmaningar och vad civilsamhället kan bidra med.

Ett års arbete och samverkan har nu resulterat i denna rapport som innehåller över hundra förslag på lösningar på de stora problem som civilsamhället ser idag. Rapporten och förslagen däri visar på hur Sverige - om det civila samhället får spela en förnyad och mer utvecklad roll än tidigare - kan bli ett bättre land att leva i, för alla.

